PSIHOLOGIE PARAPSIHOLOGIE

Stroe Marcus

EMPATIE și PERSONALITATE

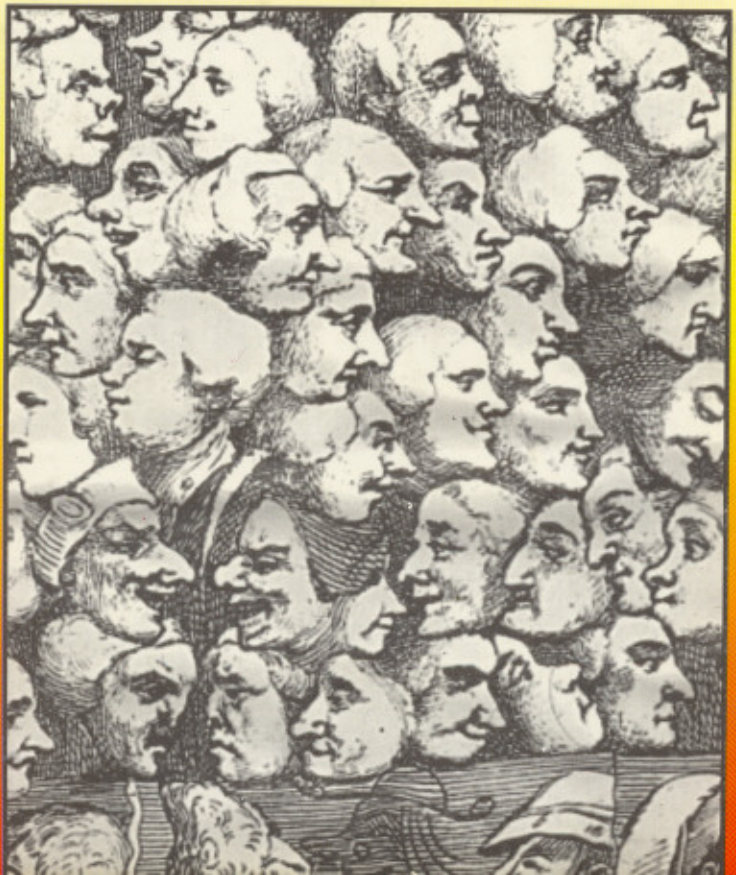

EDITURA ATOS

STROE MARCUS

EMPAȚIE ȘI PERSONALITATE

Editura **ATOS**
București, 1997

Coperta de: DONE STAN
Consilier editorial: STANCU ILIN

Tipar: Grupul drago print

TIPOGRAFIA FED - Calea Rahovei 147,
sector 5 - Bucureşti; Tel.: 3359318; Fax: 3373377

©Toate drepturile sunt rezervate
Editurii ATOS
ISBN 973-95877-7-1

SOŢIEI MELE!

ANUNȚ IMPORTANT

Editurile **ATOS** și **FLOAREA DARURILOR** informează cititorii că își pot procura cărțile dorite folosind serviciul nostru **„CARTEA PRIN POȘTĂ“,** beneficiind de o reducere de 10%, dacă se comandă cărți cu valoarea de minimum 10.000 lei.

Cei interesați pot solicita, în scris, titlurile preferate la adresa editurii:

Șos. Iancului nr. 17, bloc 106 C, sc. A, et. 3, ap. 14, sector 2, 73371 București.

Taxele poștale vor fi suportate de noi, valoarea cărților comandate fiind achitată prin ramburs:

Titluri disponibile:

1. Gion de Crap Sais, **Misterul din Palasecca**, 1836 lei.
2. Gion Deplazes, **Destine,** 3570 lei.
3. Mihai Eminescu, **Icoane vechi și icoane nouă**, 5850 lei.
4. Leonard Taylor, **Regele aurului și Regina Maria**, 8495 lei.
5. Mihai Eminescu, **Sărmanul Dionis**, 5995 lei.
6. **Puiul de ren**, 4995 lei.

Relații suplimentare la tel. 250 90 60.

MOTTO:

„Semnele de durere și mâhnire mă ating încă mai tare, într-o asemenea măsură încât îmi e cu neputință să le văd fără să fiu eu însumi mișcat de emoții poate și mai puternice decât cele pe care le reprezintă.

Imaginația vine să întărească cele văzute și mă identifică cu ființa ce suferă, făcându-mă adesea să pătimesc mai rău decât ea“.

Jean-Jacques Rousseau
Visările unui hoinar singuratic

Începutul sfârșitului

Senectutea acceptă singurătatea? Uneori da.

Este momentul în care un cercetător ajuns la o anumită vârstă încearcă să se retragă în singurătatea sa alături de „obiectul" căruia i-a acordat un statut suprem.

Încerc această stare bazată pe o maximă nevoie de reflexie individuală.

După ce ani în șir am lucrat alături de colegi de aceeași vârstă, sau mai încoace, alături de colegi mult mai tineri, care mi-au infuzat prospețimea gândirii lor ambițioase, m-am găsit în situația de a dori să rămân de unul singur. Firește, nu singur pe lume, ci doar în intimitatea gândurilor mele, care mereu au hoinărit laolaltă cu ale altora, au proliferat în diversitate, răzbind, totuși, pe parcursul unei extrem de agitate perioade a psihologiei românești.

Nu am râvnit niciodată la supremație; am trudit alături de ceilalți pentru a adânci domeniul empatiei, hulit din ignoranță sau ocolit din precauție, dar care, la acest capăt de drum, mi-a oferit satisfacție, dar mai ales, condiția optimă de a realiza o încheiere. Și pentru că l-am abordat de unul singur, chiar dacă ulterior i-am convins și pe alții, am dorit să-l închei tot singur.

Ideea mi-a venit mai de mult, dar de fiecare dată a apărut o nouă pistă care m-a atras, chemându-i lângă mine și pe alții, la fel de pasionați, cu care am adunat noi argumente experimentale, redate cinstit sub forma unor lucrări colective.

A venit, însă, momentul în care tot ce m-a abătut cu folos de la sinteza visată să se înfăptuiască aevea.

Încerc ca și acum treizeci de ani emoția scrierii tezei de doctorat asupra fenomenului empatiei. Încerc aceeași emoție pentru că doresc să prezint o analiză a fenomenului de transpunere psihică, în psihologia celorlalți, având însă, de astădată în spate ani mulți de experiență științifică din care mă pot inspira. Încerc aceeași emoție și la gândul că atunci mă inspiram din cercetările, reflexiile și chiar aprecierile unor reputați psihologi români care mi-au călăuzit primii pași în studiul empatiei, personalități remarcabile ca academicienii

Mihai Ralea, Vasile Pavelcu, Alexandru Roşca, cărora le port o permanentă recunoştinţă. Încerc o puternică emoţie la gândul că acest volum va ajunge în atenţia cititorilor de psihologie pentru care am dorit să elaborez o sinteză a acumulărilor personale şi colective într-o viziune modernă şi originală. Încerc, totodată, o anume tristeţe la gândul că această sinteză va trebui să înlocuiască firesc lucrările mele anterioare la care ţin atât de mult. Este până la urmă expresia noului, care, chiar dacă se clădeşte pe trecut, tinde să-i ia locul. Este, fără îndoială un soi de tristeţe plăcută la care mă supun de bunăvoie.

Aşadar, nevoia de singurătate a apărut cu necesitate şi de aceea m-am conformat ei, cerând scuze foştilor mei colaboratori pe care doar îi citez cu multă admiraţie şi recunoştinţă, presupunând că vor manifesta înţelegerea cuvenită pentru cel ce şi-a consacrat întreaga viaţă ştiinţifică problematicii empatiei.

*

Nu pot aborda această sinteză asupra fenomenului empatic fără a răspunde, sau chiar a-mi răspunde, la câteva întrebări vizând strategia de studiu.

O primă chestiune se referă la necesitatea publicării unei sinteze. Personal apreciez că cercetările moderne asupra empatiei reclamă în prezent o punere de acord a punctelor de vedere, relativ diversificate, care se întind pe o perioadă de aproape un secol, de la începuturi, în care au excelat Th. Lipps, E. Titchener, Max Scheller ş.a., şi până la sofisticatele cercetări actuale. Aceasta vizează implicit o analiză detaliată nu numai a aspectelor conceptuale şi teoretice asupra fenomenului în discuţie, dar mai ales a mijloacelor ştiinţifice aflate la îndemâna cercetătorului, pentru depistarea şi experimentarea empatiei în corelaţie cu o serie de alte trăsături ale personalităţii. Or, în prezent, literatura de specialitate nu prezintă încă asemenea lucrări de sinteză.

Suntem oare îndreptăţiţi noi să ambiţionăm la o astfel de sinteză?

Cercetarea românească în domeniul empatiei şi-a câştigat o anumită experienţă, iar lucrările cu caracter experimental publicate la noi atestă prezenţa unui material ştiinţific edificator pentru ca relaţionate cu cele ale oamenilor de ştiinţă din lumea întreagă să ne permită o viziune mai amplă, de sinteză. Firesc, nu emit pretenţia că deţin toate datele existente, dar contribuţiile la care mă refer pe parcursul lucrării constituie, în ce mă priveşte, un sistem suficient de

argumentat pentru a reuşi să fixez măcar o ordine a priorităţilor de cercetare asupra fenomenului empatic. Cititorul român de psihologie, obişnuit în decursul anilor să descifreze mecanismele empatiei are, după opinia mea, dreptul de a lua contact cu o sinteză pe această problemă în care să regăsească într-o formulă organizată ceea ce reprezintă contribuţiile majore aduse de psihologi şi mai ales aportul psihologiei româneşti la elucidarea fenomenului empatic. Ca urmare, încercând să depăşesc o nevoie personală simt că îmi subordonez intenţiile şi unei nevoi colective de cunoaştere.

Psihologii români au o contribuţie aparte în studiul unui aspect special al empatiei, acordând atenţia necesară caracteristicilor instrumental-operaţionale, valenţelor aptitudinale ale acestui fenomen psihic, reprezentând din acest punct de vedere un pionierat. Este vorba de realizarea unei analize originale cu vădite implicaţii de ordin aplicativ referitoare la selecţia şi formarea personalităţii apte să-şi desfăşoare eficient activitatea în anumite profesiuni.

Acest aspect specific cercetărilor româneşti asupra empatiei m-a condus către ideea generoasă de a lărgi cadrul analizei de la condiţia strict aptitudinală a empatiei, la integrarea acesteia în contextul personalităţii.

De aici apare şi o altă întrebare la care această lucrare va trebui să ofere un răspuns: De ce „Empatie şi Personalitate"?

Atunci când a trebuit să fixez titlul acestui volum am oscilat între mai multe variante posibile. Am recurs, totuşi, la titlul apărut pe copertă din dorinţa de a sublinia prin asociere rolul şi locul fenomenului empatic în ansamblul sistemic al personalităţii umane, ca o condiţie necesară a vieţii de relaţie. Am dorit să subliniez că empatia ca fenomen psihic complex îşi pune amprenta pe parcursul întregii vieţi a omului, pe comportamentul său, fără de care ar fi dificil de explicat relaţia persoanei cu cei din jur, comunicarea interpersonală, înţelegerea celorlalţi şi construirea propriei strategii de acţiune în societate. Empatia se constituie şi se organizează ontogenetic, ca trăsătură comună de personalitate, putând căpăta, de la caz la caz, valenţe de tip aptitudinal.

Iată de ce punctul central de orientare al prezentei lucrări se axează pe această idee şi nădăjduiesc ca argumentele invocate să convingă.

Şi dacă cititorul avizat, parcurgând paginile acestei lucrări, se va îndoi de oportunitatea titlului ales, va fi invitat ca măcar să înţeleagă eforturile autorului de a pune fenomenul empatic într-o poziţie aparte în cadrul sistemului de personalitate.

În sfârşit, nu încerc să fac un comentariu al cuprinsului acestui volum. Aşa ceva nici nu se obişnuieşte. Atrag doar atenţia că intenţionez o sinteză care să pornească de la problemele generale privind fenomenul empatic, probleme care vizează conceptul, teorii, mecanismul de producere, funcţiile şi metodele de cercetare ale empatiei pentru ca într-o secţiune aparte să furnizez argumentele ştiinţifice şi experimentale privind implicarea empatiei în structura de personalitate. În această secţiune care reprezintă obiectivul major al lucrării, se tratează empatia ca trăsătură comună de personalitate, raportul dintre înnăscut şi dobândit, relaţia dintre capacitate şi comportament, corelaţia empatiei cu alte variabile de personalitate, valenţele aptitudinale, precum şi relevanţa stilului empatic în structura de personalitate. Următoarea secţiune are în vedere elucidarea unor aspecte speciale legate de fenomenul empatic în acţiune, aspecte ce privesc implicarea acestuia în cunoaşterea interpersonală, în activitatea de creaţie şi receptare artistică, în desfăşurarea unui comportament de tip comunicaţional propriu unor profesii ce reclamă relaţii cu ceilalţi cum ar fi cea didactică, cea psihoterapeutică, cea de negociere etc.

Nu poate fi socotită încheiată o asemenea sinteză fără un final optimist ce vizează încercările realizate în prezent de specialiştii din întreaga lume de „antrenare" a acestui fenomen psihic ca o premisă necesară a ameliorării continue a relaţiilor interpersonale.

Acum, la apariţia acestei monografii, nu pot constata că a fost prea uşor sau foarte greu. Ceea ce am realizat, demonstraţia prezentată, o supun aprecierii publice.

Recunosc, însă, că misiunea îndeplinită mă onorează, iar integrarea propriilor cercetări în sistemul de referinţă al preocupărilor întregii comunităţi a psihologilor reprezintă o cale de aliniere la interesul general privind problematica personalităţii ca şi la preocuparea specială privind fenomenul empatic şi, poate cândva, efortul investit va prilejui recunoaşterea ştiinţifică aşteptată.

Important este ca acum să găsim locul cuvenit cercetărilor întreprinse şi dacă această încercare va fi şi meritorie putem considera că munca n-a fost în zadar.

Autorul

SECŢIUNEA I: PROBLEME GENERALE

Definiţii:

Contrar schemei clasice valabilă oricărei monografii ştiinţifice de lansare a problematicii abordate, pornind de la o definiţie revelatoare a fenomenului investigat, schemă practicată cu altă ocazie, dar pe care, de această dată, o găsesc monotonă şi ineficientă, îmi propun pentru acest volum să deschid o discuţie asupra fenomenului empatiei, discuţie din care nu va lipsi nici întrebarea dubitabilă de debut cu privire la însăşi existenţa acestui fenomen.

Recurgerea la un comentariu mai larg cu privire la această abilitate specific umană, de transpunere psihologică a eului în psihologia celuilalt devine, până la urmă, o necesitate metodologică atâta vreme cât literatura de specialitate abundă într-o varietate de definiţii posibile asupra empatiei. Spun posibile pentru că autorii acestora au căutat să surprindă în definiţiile lor nu numai specificul acestui fenomen psihic, ci mult mai mult. Am în vedere, în primul rând, raportarea la o diversitate de sisteme explicative de natură subiectivist-animiste, mecaniciste sau obiectiv-cognitive, apoi integrarea unor multiple modalităţi psihologice de declanşarea acestui fenomen, de tipul proiecţiei, imitaţiei, identificării, introiecţiei etc., şi nu în ultimul rând, referirea la acţiunile concrete pe care le mijloceşte această abilitate în creaţia sau receptarea artistică, în psihoterapie, în negociere ş.a.

Iată pentru ce nevoia de a declanşa o discuţie mai largă asupra fenomenului empatic se sprijină pe o sumară dar edificatoare trecere în revistă a unor definiţii, a mai multor definţii revelatoare ce marchează oportunitatea unei dezbateri pertinente în această chestiune.

Ca urmare, vom prezenta, deocamdată, fără comentarii, o serie de definiţii, publicate în prestigioase dicţionare de specialitate sau aparţinând unor reputaţi oameni de ştiinţă, care s-au aplecat asupra studiului empatiei, pentru a ne justifica recurgerea ulterioară la discuţia anunţată.

Am ales spre exemplificare definiţii ale unor autori clasici, ca şi a unor autori moderni, reprezentanţi ai diferitelor ramuri ale psihologiei ştiinţifice, susţinători a unor diferite interpretări ale mecanismului de

declanşare a fenomenului empatic. Firește, însă, alegerea prezentării este una cronologică.

A. Dicţionare

- Empatia: 1. „proiecţiei maginativă a unei stări subiective, fie afectivă, conativă sau cognitivă într-un obiect şi astfel, acest obiect apare a fi infuzat cu aceasta;

2. „capacitate de participare în sau la o experienţă de substituire în simţirea, voinţa sau ideile altora şi astfel mişcările altora duc la punctul executării unor mişcări comune, asemănătoare" în **Webster' s Third International Dictionary** cf. Kenneth B. Clark, Empaty, A Negleted Topic în Psychological Research, American Psychologist, vol. 35, nr. 2, 1980, p. 187-190.

- Empatia: 1. „stare mintală prin care un individ se identifică cu o altă persoană sau grup, ori simte starea acestora".

- Empatia estetică: 2. „proiecţia noastră mintală sau imaginară în elementele unei opere de artă sau, într-un obiect natural în: Harward O. Warren: **Dictionary of psychology**, S.U.A., Haughton Mifflin Company, 1934, reed 1962.

- Intropatia: „(cuvânt francez propus de Flournoy ca echivalent al Einfühlung-ului german, introdus de Th. Lipps sau al empatiei folosit pentru prima oară de Titchener) este definită ca o specie de comuniune afectivă, prin care cineva s-ar identifica cu altă persoană, măsurându-se în acest fel sentimentele". În H. Pièron, **Vocabulaire de la psychologie**, ed. II-a, PUF, 1957.

- Empatia: „înţelegerea comportamentului altora pe baza experienţei propriului comportament. Termenul de empatie este o traducere a germanului Einfühlung folosit de Th. Lipps pentru a indica un proces în care cineva observă un gest al altcuiva; îl imită, apoi invocă prin imitaţie o experienţă trăită afectiv anterior şi proiectează această trăire asupra altuia: în Julius Gould, William Kolb - **A dictionary of the social sciences**, New York, The free press of Glencoe, 1962.

- Empatia: „fenomen de rezonanţă, de comunicare afectivă cu altul. Empatia se află la baza identificării şi înţelegerii psihologiei altuia" în: Norbert Sillamy, **Dictionnaire de la psychologie**, Paris, Larousse, 1965.

B. Autori

- „Empatia deplină este tocmai absorbirea deplină în elementul perceput optic, a mea şi a ceea ce resimt eu, în aceasta. O asemenea empatie deplină este empatia estetică" în Th. Lipps, **Asthetik Psychologie des Schönen und der Kunst**, Leipzig, 1903.

- „Empatia este eul proiectat în obiectul perceput, realizată prin imitaţie kinestezică interioară", în: E. Titchener, **A beginner's Psychology**, New York, Macmillan, 1915.

- „Empatia înţeleasă sa asumare de rol" şi ca un constituent al esenţei inteligenţei sociale" în G.H. Mead, **Mind, self and society**, Chicago, University of Chicago Press, 1934.

- „Empatia este mecanismul ce face posibil ca un individ să preia unele atitudini în toate direcţiile, cu privire la viaţa mintală a altuia" în: S. Freud, **The psychoanalythic theory of neurosis**, New York, Norton, 1949.

- „Empatia este transpunerea imaginativă a unei individ în gândirea, trăirea, modul de a acţiona al altuia şi prin aceasta structurarea lumii conform celuilalt" în: R.F. Dymond, **A scale for the measurement of empathic ability**, Journal of Consulting Psychology, 13, 1949, p. 127-133.

- „Empatia este abilitatea de a se pune pe sine în poziţia altei persoane, stabilind raporturi şi anticipând alte reacţii, stări şi comportamente" în: W.A. Kerr şi B.J. Speroff, **Validation and evaluation of the empathy test**, The Journal of General Psychology, 50, 1954, p. 269-276.

- „Aptitudinea empatică este capacitatea variabilă a unui individ de a-şi asuma rolul altuia", în: J.M. Lemaine, **L'empathie et les problemes de la perception d'autre**, L'anné psychologique, nr. 1, 1959, p. 143-159.

- „Abilitatea empatică ca o abilitate de prezicere, de recunoaştere a dispoziţiilor psihologice ale unei alte persoane, percepţiile sale, gândurile, sentimentele şi atitudinile, de asemenea, ca trăsături proprii", în: J.P. Guilford, **Personality**, New York, Mc. Graw-Hill Book Company, INC, 1959.

- „A fi empatic înseamnă a percepe cu acurateţe cadrul intern de referinţă al altuia, cu toate componentele sale emoţionale şi semnificaţiile care-i aparţin „ca şi cum" ai fi cealaltă persoană, dar fără a pierde condiţia de „ca şi cum", în: C. Rogers, **A theory of therapy,**

personality and interpersonal relationships, as developed in the client centered framme work. in Koch Siegmund „Psychology: a study of a science". New York, Toronto, London, Mc Graw-Hill, Book Company, Inc. 1959, p. 210.

- „Empatia - o intenţie cognitivă, o voinţă participativă, un efort imaginativ, o tentativă de previziune sau de anticipaţie. Oscilează continuu între doi termeni extremi care sunt: proiecţia eului şi identificarea cu altul" în: P.H. Maucorps, R. Bassoul, **Empathie et connaissance d'autrui**, Monographies francaises de psychologie. Centre national de la Recherche scientifique, 13, Paris VII, 1960, 93 p.

- „Empatia este abilitatea de a înţelege şi, într-o oarecare măsură, de a participa la sentimentele altei persoane - depinde în mare măsură de abilitatea de a interpreta comportamentul expresiv al altuia", în: F.L. Ruch, **Psychology and Life**, Ed. 6a, Scott Foresman and Company, Chicago, Atlanta, Dallas, Palo-Alto, Fair Lawn N.J., 1963, p. 174.

- „Empatia - un fenomen de intrare în specia simbiozelor mentale cu alte euri, fiind astfel socotită ca sursă a înţelegerii noastre asupra modului în care alţii simt şi gândesc" în A. Koestler, **The act of creation**, Hutchinson of London, 1964, p. 188.

- „Empatia poate fi definită din punct de vedere psihanalitic ca un proces al unei identificări scurte prin care, cu o fantezie conştientă sau neconştientă, cineva s-ar contopi pe sine cu o altă persoană pentru ca să înţeleagă şi să împărtăşească sentimentele şi atitudinile altuia", în: S. Stark, **Role-taking, empathic imagination and Rorschach human movement responses; a review of two literatures**. Perceptual and Motor Skills, 1966, 23, p. 243-256.

- „Noţiunea de empatie exprimă supleţe în adaptarea rolului la situaţia negocierii şi la situaţiile determinate de reacţiile partenerului virtual, supleţe acompaniată de capacitatea de a imagina anticipat aceste reacţii", în: A. Katchourine, **La Psychologie sociale clé du marketing**, SABRI, Paris, 1967, p. 44.

- „Empatia este actul construirii pentru sine a stării mentale a altuia", în: R. Hogan, **Development of an empathy scale**, Journal of Consulting and Clinical Psychology, 33, 1959, p. 307-316.

- „Empatia - participarea la emoţiile altuia - o reacţie emoţională a observatorului, din cauză că el percepe că altul trăieşte or este pe cale să trăiască o emoţie", în: E. Stotland, **Exploratory Investigations of Empathy**, în (L. Berkovitz - coord.) „Advances in Experimental

Social Psychology", vol. 4, Academic Press, New York and London, 1969, p. 272.

- „Empatia este procesul simţirii a ceea ce simte o altă persoană. Este o versiune a contagiunii emoţionale. Este intuiţie, sau mai exact, proces de cunoaştere tacită", în: J.L. Janis, George F. Mahl, J. Kogan, R. Holt, **Personality Dinamics, Development and assesment**, Harcourt Brace World, INC, New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, 1969, 859 p.

- „Empatia - implicare emoţională ce constă în reflectarea emoţiei reprezentată în opera de artă şi nu reacţia la opera de artă", în: H. Kreitler, S. Kreitler, **Psychology of the Arts**, Duke University Press, Durham N.C., 1972, 257-285.

- „Empatia ca experienţă involuntară, exprimând abilitatea de substituire în stările emoţionale ale altora" în: A. Mehrabian, N. Epstein, **A measure of emotional empathy**, Journal of Personality 40, 1972, p. 525-543.

- „Empatia - capacitate unică a fiinţei umane de a simţi experienţele, nevoile, aspiraţiile, frustrările, durerile, bucuriile, anxietăţile, rănile sau foamea altora ca şi când ar fi acele persoane", în: K.B. Clark, **Empathy A Neglected Topic in Psychological Research**, American Psychologist, vol. 35, nr. 2, 1980, p. 187-190.

- „Empatia este o combinaţie între asumarea cognitivă a rolului celuilalt şi activarea preluării experienţei de substituire emoţională în stările altuia", în: M.H. Davis, **Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach**, Journal of Personality and Social Psychology, 44, 1983, p. 113-136.

- „Empatia este o cale de cunoaştere. Ea se referă la încercarea unui eu de a înţelege cu acurateţe experienţele subiective ale altui eu, fără prejudecăţi", în: L. Wispe, **The Distinction between Sympathy and Empathy: The Call Forth a Concept. A Word is Needed**, Journal of Personality and Social Psychology, 1986, vol. 50, nr. 2, p. 314-321.

- „A empatiza cu cineva reprezintă a simţi ceea ce trăieşte o altă persoană", în: J.A. DeVito, **Human Communication, The Basic Course,** 4 ed., Hayer & Re. Publishers, New York, 1988, p. 222.

Există fenomenul empatiei?

Varietatea interpretativă ca şi multitudinea explicaţiilor acordate fenomenului empatic a prilejuit destule confuzii privitoare la înţelegerea acestei abilităţi de transpunere în psihologia celorlalţi, dar, totodată, a permis realizarea unor substanţiali paşi către o viziune scientistă în deplin acord cu progresul metodologiei de cercetare.

Confuziile au avut ca origine identificarea, la un moment dat, a fenomenului empatic propriu-zis cu explicaţiile diverse acordate acestuia încât a devenit dificil de determinat dacă avem în vedere un anume fenomen psihic sau mai multe fenomene psihice care, paradoxal, poartă aceeaşi denumire - de empatie. Aparent, empatia părea să fie şi proiecţie, şi identificare, şi substituire şi imitaţie, în funcţie de explicaţiile acordate de diverşi autori acestui fenomen. Şi atunci, poate părea firească întrebarea dacă, în fond, există fenomenul empatiei sau există conduite bazate pe mecanisme de declanşarea diverse, pe care, artificial le denumim empatie? Iată de ce nu ne miră faptul că Robert Hogan (1969), autor al unei cunoscute scale de empatie se întreabă dacă acest concept are un sens actual sau dacă acesta rămâne un artefact academic. Mai mult chiar, înainte de a-şi construi metoda, autorul oferă unor subiecţi nespecialişti o definiţie standard a empatiei publicată într-un dicţionar de profil, rugându-i să descrie persoane foarte empatice pe baza unor itemi extraşi din California Q-sort. R. Hogan conchide în final că empatia este recunoscută în comportamentul uman şi apare ca un concept cu sens.

Răspunsul la întrebarea pusă poate fi tranşat şi datorită semnificaţiilor largi pe care fenomenul empatic, indiferent dacă este sau nu denumit astfel, le păstrează la nivelul limbajului comun în proverbe, expresii ce reflectă o anume conduită obişnuită a oamenilor, cu alte cuvinte, în conştiinţa colectivă. Ce oare exprimă proverbul indian care recomandă: „Nu judeca pe om până nu stai o vreme în mocasinii lui", sau, ce exprimă expresii ca „a intrat în pielea personajului" ori „pune-te în situaţia lui", decât modalităţi specifice ale conduitei empatice?

Firește, fenomenul empatic nu ne apare numai ca o formulă de deziderat comportamental ce ar trebui să-l însoţească permanent pe om în relaţia cu semenii. Acesta ni se dezvăluie ca o nevoie personală de a stabili contacte cu ceilalţi cu profunde efecte benefice. Într-un studiu destul de recent Kenneth Clark (1980) consideră că principala funcţionalitate a empatiei este reclamată, pentru toţi oamenii, de nevoia de contrabalansare a determinanţilor primitiv-animalici din comportamentul acestora. Autorul consideră empatia ca o contrapondere pentru comportamentul în forţă bazat pe funcţionalitatea „puterii" - ca o componentă indispensabilă a dinamicii umane. Mai mult decât atât, Kenneth Clark, în studiul menţionat, exprimă şi un anume mesaj umanitar, atrăgând atenţia că blocajul

funcţionalităţii empatice de către comportamentul „puterii" favorizează bazele tensiunilor interpersonale şi sociale, conflicte, violenţă, terorism, război.

Controlul asupra acestor forţe destructive - conchide autorul - ar putea fi realizat prin solicitarea dezvoltării tehnicilor de sporire a empatiei funcţionale la fiinţele umane. „Unii pot spera că o ştiinţă - valoric orientată social - va avea timp suficient nu numai pentru a studia şi înţelege natura şi determinanţii empatiei, dar, de asemenea, ca să dezvolte abilitatea de a spori numărul fiinţelor care sunt funcţional empatice. Va fi un viitor pentru umanitate, pentru supravieţuirea speciei umane". Cărei caracteristici aparte îi conferă autorul citat această valoare intrisecă? Empatiei - „capacităţii unice a fiinţei umane de a simţi experienţele, nevoile, aspiraţiile, frustrările, durerile, bucuriile... altora, ca şi când ar fi aceştia".

Personal consider că punctul nodal al conceptului de empatie îl reprezintă conduita **retrăirii** stărilor, gândurilor, acţiunilor celuilalt, de către propria persoană prin intermediul unui proces de transpunere substitutivă în psihologia partenerului. Acest fenomen este denumit empatie şi impresiile confuze privind existenţa mai multor fenomene purtând acelaşi nume îşi au originea nu în diversitatea fenomenologică, ci în varietatea interpretărilor fenomenului de retrăire.

Empatia este, deci, un fenomen psihic, ce implică la fel ca oricare fenomen psihic o transformare continuă, se manifestă în anumite condiţii, suferă evoluţii cantitative şi calitative pe parcursul edificării sale, atrenând planuri cognitive, afective, motivaţionale ca şi planurile bazal-fiziologice-vegetative, putând fi considerat din acest motiv un „construct multidimensional".

Concept şi interpretare

Perspectiva înţelegerii conceptului de empatie fiind atât de variată am căutat să sistematizăm punctele de vedere, respectând libertatea diversităţii dar încercând un efort de circumscriere a multiplelor definiţii într-o „matcă" interpretativă convenabilă, cât mai probabilă pentru o explicaţie ştiinţifică a fenomenului abordat.

Menţionam mai sus că la baza numeroaselor definiţii acordate conceptului de empatie sălăşluieşte nevoia autorilor de a-şi plasa propriile teorii şi explicaţii privitoare la mecanismul psihologic al producerii conduitei empatice. De aici şi aparenta confuzie cu privire

la conceptul în sine. În fond, este vorba de un unic fenomen de retrăire prin transpunere în psihologia celuilalt cărui diferiţi autori îi dau o interpretare personală. Diversitatea apare din faptul că unuia şi aceluiaşi fenomen de retrăire a stărilor, gândurilor, acţiunilor celuilalt i se găsesc mai multe explicaţii, care şi acestea au evoluat în timp. Aşa se face că în perioada de debut a psihologiei ştiinţifice, aflându-se încă sub influenţa metodei introspecţioniste, dar şi a explicaţiilor filosofice şi estetice apare la Th. Lipps şi la E. Titchener o explicaţie animist-solipsistă a fenomenului empatic, bazată, în viziunea autorilor menţionaţi pe un alt fenomen psihic şi anume pe cel de proiecţie. Potrivit acestuia, prin empatie persoana îşi proiectează iniţial propriile trăiri în „obiectul" de empatizat pentru ca ulterior să retrăiască aceste trăiri, iniţial împrumutate modelului din afara sa. Încercând să-şi rafineze teoria Th. Lipps oferă şi o explicaţie relativ mecanicistă a fenomenului retrăirii ca fiind consecinţa unui act imitativ după mişcările Modelului de empatizat şi astfel, dobândind pe această cale retrăirea „trăirilor celuilalt".

Mai departe, aşa cum am putut constata din definiţiile prezentate, evoluţia în timp a explicaţiilor furnizate mecanismului de producere a conduitei empatiei a evidenţiat recurgerea la perspectiva „asumării rolului celuilalt", mai apoi, la o viziune preponderent cognitivă bazată pe un proces de anticipare, de pătrundere imaginativă în cadrul intern de referinţă al partenerului, sau la o viziune preponderent afectivă de activare a unei experienţe substitutive în stările emoţionale ale altuia, pentru ca mai recent să se recurgă la o explicaţie complexă a fenomenului empatic de factură bimodală, ce implică o combinare între viziunea cognitivă şi cea afectivă.

Iată, aşadar, o primă explicaţie posibilă a diversităţii definiţiilor cu privire la fenomenul empatic. Aceasta se datorează faptului că interpretările au condus la deturnarea definiţiilor înspre mecanismul psihologic, văzut divers, părând a înlocui esenţa fenomenului de retrăire psihologică cu explicaţiile acordate acestei retrăiri. Poate că, în intenţia autorilor diverselor definiţii ale empatiei a stat necesitatea sublinierii unor diferenţe specifice proprii fenomenului în discuţie. Ele însă păstrează expresia viziunilor personale, dependente de momentul istoric al dezvoltării ştiinţei, iar pentru cititorul de astăzi apar ca restrictive, eclectice, uneori ambigue. Firește, ele s-au „curăţat" pe parcursul timpului de nuanţe subiectiviste, impresioniste, căpătând mai multă consistenţă ştiinţifică pe măsura descoperirii unor instrumente

valide de cercetare şi înregistrare a acestui fenomen psihic. Cu toate acestea, contribuţia promotorilor studiului empatiei rămâne meritorie, cu toate decalajele oferite de psihologia modernă şi, de aceea, asupra acestor teorii vom reveni.

În esenţă, putem conchide, reformulând sintetic datele problemei, că între psihologia începutului de secol şi psihologia sfârşitului de secol XX apare o contradicţie majoră în ceea ce priveşte interpretarea fenomenului empatic. Dacă pentru reprezentanţii primei direcţii retrăirea empatică este determinată de un fenomen de proiecţie subiectivă, pentru reprezentanţii celei de-a doua direcţii retrăirea empatică se bazează pe un mecanism de introiecţie-proiecţie, determinat atât de caracteristicile modelului de empatizat - obiectiv, cât şi de nevoile personale ale individului de a intra în comuniune cu ceilalţi, nevoie obiectivată experenţial.

Distanţele dintre cele două direcţii s-au mărit simţitor atunci când psihologii au simţit nevoia să delimiteze mai precis fenomenul de proiecţie, prin care eul „impune" propriile stări celuilalt, absolutizând propria identitate de sine de fenomenul empatic, prin care eul se simte în celălalt pentru a-i retrăi stările, gândurile, acţiunile fără pierderea identităţii de sine. Această delimitare conceptuală, preluată de întreaga psihologie ştiinţifică, prin care proiecţia exprimă trăirea eului în celălalt, iar empatia exprimă retrăirea de către eu a stărilor celuilalt, ca şi când ar fi cealaltă persoană, face din empatie o cale empirică de cunoaştere a celuilalt, iar din proiecţie o cale de exacerbare a propriului eu în relaţia sa cu lumea. Mai mult, se poate afirma chiar că, într-un anume sens, empatia în viziunea modernă este opusul proiecţiei. Această opozabilitate priveşte, mai ales, criteriul acurateţii cunoaşterii. Irving Janis şi colaboratorii (1969) consideră că deşi empatia nu poate lucra întotdeauna cu acurateţe completă ea se diferenţiază net prin acest criteriu de fenomenul proiecţiei care pare a fi sursă de eroare evaluativă. Autorii constată că proiecţia tinde să distorsioneze realitatea survenind atunci când dorinţele persoanei intră în conflict cu valorile sale morale şi când conceptul său despre eu este rigid. În ordinea noastră de idei, şi în acord cu autorii citaţi, dacă proiecţia distorsionează acurateţea şi adâncimea înţelegerii celorlaţi, empatia tinde s-o sporească.

În ceea ce priveşte direcţiile de cercetare asupra empatiei proprii psihologiei moderne, acestea se polarizează în două categorii: una mizând pe transpunerea imaginativ-ideativă în sistemul de referinţă al

altuia şi preluarea modului lui de a gândi, de a realiza rolul social al altuia şi cealaltă vizând acţiunea de activare a unei experienţe, de substituire în stările emoţionale ale partenerului, prin identificare afectivă cu acesta şi astfel preluând starea de spirit al celuilalt. Aceşti doi poli aflaţi la originea teoriei şi metodei propuse de R. Hogan (1969) pe de o parte, şi A. Mehrabian - N. Epstein (1972), pe de alta, au putut constitui o interesantă premisă de clasificare a direcţiilor de cercetare a empatiei.

Cele două viziuni asupra empatiei privesc planul cognitiv prin care empatia este considerată ca abilitatea de a prelua punctul de vedere al altuia şi planul emoţional ca abilitatea de a prelua stările altora.

În sfârşit, apare şi un punct de vedere sintetic aparţinând lui M.H. Davis (1983) care oferă o interpretare multidimensională a fenomenului empatic prin combinarea direcţiei cognitive şi a celei emoţionale, folosind ca subscale interpretative preluarea perspectivei celuilalt, fantezia, relaţia empatică şi stressul.

Toate aceste interpretări teoretice ale fenomenului empatic au condus la elaborarea şi validarea unor probe specifice cum ar fi Scala de empatie a lui R. Hogan, Testul de Intuiţie şi Empatie a lui R. Dymond, Chestionarul de măsurare a empatiei emoţionale a lui A. Mehrabian şi N. Epstein, ca şi Indexul de Reactivitate Interpersonală a lui M.H. Davis, fiind cele mai utilizate scale de empatie în cercetările curente.

Fără îndoială că eforturile psihologilor moderni s-au îndreptat cu precădere înspre realizarea unui dublu scop: pe de o parte, spre limitarea influenţei psihologiei introspective în analiza fenomenului empatic, iar, pe de altă parte, spre găsirea celor mai eficiente metode ştiinţifice de surprindere obiectivă a esenţei acestui fenomen psihic. Şi aşa cum am semnalat rezultatele sunt concludente. Aceste rezultate au permis noi explicaţii şi interpretări ale mecanismului psihologic de declanşare a conduitei empatice, parcurgându-se paşi semnificativi în evaluarea ştiinţifică a fenomenului în discuţie. Iată de ce întrebările puse de reputatul psiholog român Vasile Pavelcu (1969), cu mai bine de treizeci de ani în urmă şi anume: „... impresia de a trăi bucuria sau tristeţea altuia reflectă oare o realitate sau este o iluzie? Nu este vorba de trăirea propriilor noastre sentimente numai atribuite altora? Sau să admitem posibilitatea transcenderii graniţelor conştiinţei proprii, a pătrunderii directe în viaţa internă, subiectivă a unui alter ego? - sunt întrebări cărora, în prezent, psihologia ştiinţifică le-a oferit răspunsuri categorice.

Confuzii terminologice şi delimitări conceptuale

Un alt moment dificil în studiul fenomenului empatic l-a constituit fixarea unei terminologii adecvate, care să grupeze real caracteristicile specifice ale acestui fenomen. Din păcate, confuziile apărute în legătură cu explicaţiile acordate empatiei se datorează şi unui abuz de termeni utilizaţi ca denumire.

„Rareori un înţeles a cunoscut o bogăţie atât de impresionantă de termeni ca înţelesul de empatie, bogăţie lingvistică care a întunecat cu desăvârşire sensul" - remarcă Vasile Pavelcu (1965, p. 86). Şi mai departe autorul citat notează: „Termenul dominant de Einfühlung (introdus de Lipps) a fost tradus la noi prin intermediul limbii franceze, ca: proiecţie simpatetică a eului, intuiţie proiectivă, fuziune afectivă, fuziune afectivă simbolică, intuiţie simpatetică, întrepătrundere afectivă, comprehensiune prin întrepătrundere, introiecţiune, tranzitivism, intropatie, simpatie, transpunere, identificare, transfert, însimţire, proiecţie simpatetică şi empatie". Prin urmare, nu mai puţin de 17 termeni, frizând încercarea de cuprindere nu numai a unei denumiri adecvate, ci, poate mai mult, chiar sugerând un anume mecanism psihologic prezumat teoretic. Firească, până la urmă a fost acceptat termenul de empatie. Dar această alegere pe lângă faptul că se bazează pe o exprimare concisă şi pertinentă a unui fenomen psihic de retrăire a stărilor celuilalt, a căpătat şi precizările de rigoare pentru a evita confuziile cu alte fenomene psihice aflate în proximitate. Am discutat mai sus distincţia dintre empatie şi proiecţie. Se impun, de asemenea, delimitări conceptuale faţă de fenomenul identificării, frecvent apărut în definiţiile empatiei, sau, mai ales, faţă de cel de simpatie, în legătură cu care confuziile teoretice au abundat în literatura de specialitate. Aşa se face că regăsim adesea termenul de simpatie utilizat pentru a denota un răspuns empatic.

În general, vorbind, confuziile terminologice menţionate au apărut din tendinţa de a suprinde o anumită relaţie de nuanţă afectivă între „eu" şi „celălalt", pierzându-se din vedere diferenţele specifice. De aceea ni se pare important să precizăm că, în ceea ce priveşte relaţia menţionată, se disting aspecte care delimitează fenomene psihice relativ **înrudite**. Astfel, în cazul **empatiei** „eul" se simte „celălalt" pentru a-i retrăi stările, gândurile, acţiunile fără pierderea identităţii proprii; în cazul simpatiei „eul" se simte alături de „celălalt" căruia îi

empatie = simpatie

acordă sprijin moral sau factic; în cazul **identificării**, „eul" se topește în celălalt, devine celălalt, pierzându-și propria identitate, fiind socotit un model de alienare empatică; în cazul **proiecției**, „eul" impune propriile stări „celuilalt", absolutizând propria identitate, reprezentând, într-un anume sens, opusul empatiei.

Nu facem din utilizarea conceptului de identificare în diferite definiții ale empatiei un obiect neapărat de critică, deoarece apreciem că acesta reprezintă în accepția autorilor respectivi nevoia de a exprima cât mai exact mecanismul psihologic al conduitei empatice. Facem, totuși, câteva rezerve dictate chiar de delimitările menționate anterior.

Fenomenul empatic baleiază pe o axă ale cărei extremități fixează la un pol identificarea totală a eului cu celălalt (cazul actorului dramatic care nu îl interpretează pe Hamlet ci se crede Hamlet) și celălalt pol al detașării totale (cazul actorului egocentric care se joacă numai pe sine). Pe această axă, empatia se situează mai aproape de identificare (cazul actorului care se transpune în psihologia lui Hamlet, fără a pierde conștiința propriei sale identități) decât de detașare. Este și motivul pentru care nu excludem total utilizarea conceptului de identificare din studiul mecanismului psihologic al empatiei, dar față de care păstrăm anumite rezerve. Aceste rezerve pot să apară și din apelarea la argumentul strict lingvistic care ne avertizează asupra faptului că în limba română conceptul de identificare capătă și o altă conotație, dar și din specificarea că acest termen este puternic influențat de teoria psihanalitică. Personal optez pentru termenul de „transpunere psihologică" a eului în psihologia celuilalt, ca exprimând mai exact mecanismul prin care se declașează fenomenul empatic. Totuși, „transpunerea psihologică" tinde să elimine posibilitatea înțelegerii unei contopiri cu celălalt ca și sugerarea pierderii propriei identități, simbolizând mai mult acțiunea, decât starea ca atare.

Cea de-a doua delimitare conceptuală pe care o socotim absolut necesară din perspectivă psihologiei științifice este între empatie și simpatie.

Una dintre primele intervenții în sprijinul elucidării diferenței dintre cei doi termeni aflați în discuție și pentru risipirea confuziei existente o datorăm esteticienilor moderni, care dorind să explice rolul empatiei în creația și, mai ales, în receptarea artistică au simțit nevoia precizărilor conceptuale. Astfel, Curt John Ducasse (1966, p. 210-211) apreciază empatia ca fiind un act prin care ne introducem pe cale imaginară în altul, pe când în simpatie altul este cuprins în sine. Herbert Read (1969, p. 39-42) și John Dolman (1949, p. 26-27)

2) - Simpatie

consideră că simpatia este o stare emoțională conștientă care semnifică „a simți cu" o persoană sau cu o cauză personală. Ea implică acceptarea finalității sociale sau morale în alegerea unei poziții pe această bază. Pe de altă parte, empatia semnifică actul de „a ne simți în" ceva obiectiv, de a cunoaște partenerul prin procesul transpunerii în psihologia acestuia.

În ultimii ani, cercetarea psihologică repune tranșant în discuție această chestiune. Se încearcă, astfel o primă delimitare prin definirea simpatiei ca fiind acel fenomen psihic prin care o persoană, referindu-se la situația de disconfort al partenerului, încearcă alinarea stării acestuia. Este, pe undeva, o anumită apropiere de fenomenul compasiunii. Pe de altă parte, empatia este socotită drept acel fenomen psihic prin care o persoană încearcă să discearnă anumite experiențe subiective ale altuia prin substituire. Acest al doilea caz se apropie de fenomenul înțelegerii.

Lauren Wispe (1986) constată, în cazul simpatiei o apropiere a stărilor altuia de observator, conducând la o participare neegoistă în vederea alinării suferințelor altora, în timp ce în cazul empatiei, același autor evidențiază încercarea observatorului de a înțelege cu acuratețe subiectivitatea partenerului, fără prejudecăți. Autorul citat constată că „în empatie eul este vehiculul înțelegerii și acesta nu-și pierde niciodată identitatea". Trăirile empatice sunt în altul, în sensul că „cel ce empatizează se orientează înspre afară, către o altă persoană". Prin contrast „simpatia este legată de comuniune". Cel ce simpatizează este „mișcat de către" altă persoană. Conform lui Lauren Wispe „în empatie ne substituim pe noi altora", în vreme ce, „în simpatie noi îi substituim pe alții nouă". În sfârșit, autorul conchide, că empatia este o cale de cunoaștere, iar simpatia o cale de relație.

În aceeași ordine de idei R. J. Grun și G. Mendelsohn (1986) încearcă, pe baza unor riguroase cercetări experimentale, să realizeze distincția conceptuală între simpatie și empatie, examinând, totodată, determinanții fiecăreia. Ideea de bază la care ajung autorii citați vizează faptul că în timp ce simpatia depinde de interacțiunea dintre personalitatea celui ce observă și de natura conflictului altora, empatia pare să fie mai mult o funcție a atributelor stabile ale personalității, interpretare ce pare să fie în consonanță cu tematica prezentului volum.

Așadar, argumentele prezentate ni se par suficiente pentru a răspunde cerinței de a delimita cele două concepte discutate.

În sfârșit, se impune și o anumită delimitare conceptual-științifică reclamată de ipostazele în care se prezintă fenomenul empatiei. Am

încercat anterior să demonstrăm de ce empatia este un fenomen psihic, adică un fapt interior, subiectiv în transformare continuă (conform viziunii lui P. Janet despre fenomene psihice). Dar empatia se poate prezenta și sub ipostaza de proces psihic, cu o anumită desfășurare prin care se pune în valoare mecanismul psihologic al empatiei, care deși pare a avea o evoluție scurtcircuitată, acesta presupune desfășurarea unei succesiuni de stări, de etape, care se condiționează unele pe altele. Cea de-a treia ipostază care privește empatia este cea de produs psihic, concretizat printr-o stare de retrăire a emoțiilor, gândurilor și acțiunilor partenerului, fiind acel final de acțiune care dezvoltă condiția eului de a se simți temporar celălalt. În sfârșit, cea de-a patra ipostază este aceea de însușire psihică, de componentă a personalității ca formațiune sintetică, stabilă, constantă și caracteristică a eului, pe care adesea o denumim abilitate empatică, sau capacitate empatică, sau aptitudine empatică.

Faptul că acest fenomen psihic, pe care-l numim empatie capătă și ipostaze de proces psihic, sau produs psihic, sau, în condiții speciale de însușire psihică nu atestă decât un singur lucru și anume, acela că empatia este reală și bine circumscrisă unui cadru de existență subiectivă.

Această semnalare am făcut-o nu numai din nevoia unor delimitări conceptuale, ci și din intenția de a atrage atenția asupra terminologiei cu care ne vom confrunta pe parcursul lucrării.

Funcțiile empatiei

Așa cum s-a putut constata, unele definiții asupra empatiei încearcă să surprindă nu doar esența fenomenului, nu doar mecanismul de producere, ci și funcționalitatea acestuia. Este într-un fel o reacție justificată atâta vreme cât dintr-o ambiguitate terminologică sau din interpretări diverse s-ar pierde din vedere fondul problemei, respectiv la ce folosește conduita empatică. Am văzut că Kenneth Clark (1980) invocă în studiul său faptul că empatia este încă o temă neglijată de cercetarea psihologică și că dincolo de necesitatea adâncirii unor probleme legate de natura sau determinanții empatiei, proprii psihologiei științifice, se impune și o aplecare deosebită asupra funcționalității acesteia ca o condiție necesară optimizării relațiilor interpersonale. Și alți autori se opresc în analizele efectuate asupra rolului empatiei în înțelegerea psihologiei partenerilor, în desăvârșirea

actului de comunicare între oameni, în anticiparea comportamentului celuilalt și prin aceasta în fixarea propriei strategii comportamentale. Astfel Joseph A. DeVito (1988) notează că dacă suntem capabili de a empatiza cu oamenii ne punem implicit într-o poziție avantajoasă de a înțelege motivațiile lor, experiențele trecute, prezentele trăiri și atitudini, speranțele lor și așteptările pentru viitor. Prin empatie omul se simte capabil să înțeleagă emoțional și intelectual experiența altei persoane. Empatia „împuternicește individul să-și ajusteze comunicarea - ce exprimă, cum exprimă, ce trebuie evitat, când e preferată liniștea". Funcția de cunoaștere a empatiei a fost evidențiată și de J. Janis și colab. (1969) care apreciază că aceasta tinde să asigure înțelegerea emoțiilor altora. Joacă un rol în evaluarea informațională și ne dirijează atenția.

Cercetările moderne asupra empatiei surprind, deci, o serie de funcții ale fenomenului în discuție, în fapt, justificarea implicațiilor benefice ale empatiei, fără, însă, a eluda caracterul ambivalent al acesteia reclamat și de unele consecințe cu caracter malefic în dependență de factori de personalitate și circumstanțiali, la care vom reveni.

Dintr-o atentă analiză a implicațiilor ce decurg din desfășurarea comportamentului empatic și a efectelor sale am putut desprinde câteva funcții de bază cu consecințe benefice în adaptarea psihologică a personalității umane. Aceste funcții în legătură cu care vom face și unele comentarii în cele ce urmează, ar putea fi: 1. Funcția cognitivă; 2. Funcția anticipativă; 3. Funcția de comunicare; 4. Funcția de contagiune afectivă; 5. Funcția performanțială.

1. **Funcția cognitivă** rezultă din faptul că prin transpunerea psihologică în sistemul de referință al altuia se realizează un act de cunoaștere empirică a partenerului, act utilizat cu sau fără intenție de orice persoană în relația interpersonală. Așa cum observă J. Janis și colab. (1969) „principala informație ce o oferă empatia este starea emoțională". Noi nu aflăm sau aflăm mult mai puțin prin empatie despre inteligența, istoria persoanei sau calea de organizare a gândirii acesteia, în schimb „aflăm cât de prietenos sau ostil, tensionat sau relaxat, interesat sau plictisit, deschis sau defensiv, optimist sau pesimit, cât de mult îi place viața sau e descurajat". Așa cum am notat deja, autorii consideră empatia ca fiind procesul simțirii a ceea ce simte o altă persoană, „este intuiție sau, mai exact, un proces de cunoaștere tacită".

Consecinţa imediată a manifestării cunoaşterii empatice o constituie fenomenul înţelegerii, de cele mai multe ori nediscursiv ci instinctiv, în manieră „scurtcircuitată", ca posibilitate de surprindere promptă, dar nu mai puţin profundă a caracteristicilor de personalitate a celui investigat. Potrivit lui Carl Rogers (1959) nevoia terapeutului de a „retrăi atitudinile altora" se consumă într-un fenomen al înţelegerii emoţionale care stă la baza deschiderii relaţiei dintre client şi terapeut. În viziunea autorului citat empatia se asociază cu percepţia unei persoane şi implică abilitatea de a judeca cu acurateţe caracteristicile altor persoane. Ocupându-se de măsurarea abilităţii empatice, Carl Rogers se referă în mod expres la aceasta în termenii surprinderii acurateţii predictive. Introducerea de către autor a conceptului de acurateţe în ordinea de idei a cunoaşterii empatice tinde să maximizeze funcţia cognitivă a fenomenului de care ne ocupăm.

Ar mai fi de adăugat şi faptul că funcţia cognitivă a empatiei se manifestă în anumite cazuri chiar ca un adjuvant ştiinţific la îndemâna psihologului sau a psihoterapeutului în scopul realizării demersului de cunoaştere a psihicului uman. În cazurile speciale menţionate, utilizarea empatiei se asociază în mod necesar cu o anume precauţie ştiinţifică a specialistului ca o condiţie a păstrării unei viziuni obiective asupra fenomenului psihic ce urmează a fi cercetat.

2. **Funcţia anticipativă** a empatiei rezultă nemijlocit din funcţia cognitivă şi presupune efectuarea unei predicţii corecte a posibilului comportament al partenerului şi implicit o anticipare a strategiei de comportament al celui ce empatizează. Această funcţie nu rămâne manifestată numai în comunicarea interpersonală, ci se implică eficient şi în transpunerea de tip artistic ca o condiţie internă a realizării actului creator. Pe aceasta se şi bazează valorizarea empatiei ca trăsătură de personalitate implicată în mod nemijlocit în creaţia scenică sau în creaţia literară. De altfel, Francis Held şi Janine Maucorps (1971) apreciază că „pentru un individ bine adaptat toată viaţa e un exerciţiu empatic destinat să facă din clarviziune şi previziune tehnici instinctive".

3. **Funcţia de comunicare** rezultă din nevoia de empatie coroborată de cele mai multe ori cu nevoia de dialog, cu schimbarea temporară a propriei perspective cu a celuilalt, ca o condiţie a unei benefice comunicări interpersonale. Francis Held şi Janine Maucorps (1971) consideră că, dacă nu există empatie, nu poate să existe

comunicare, „celălalt" neexistând pentru mine nici ca prieten, nici în bine, nici în rău, nici ca duşman; empatia nu e subordonată caracteristicilor pozitive sau negative ale relaţiilor cu celălalt, ea le precede, le depăşeşte, le conţine. Nu întâmplător în unele dicţionare de specialitate empatia este definită ca o modalitate de comunicare implicită care, fără a înlocui comunicarea explicită, o completează şi o valorizează. Comunicarea de tip empatic desfăşoară o relaţie cu caracter interactiv, favorizând un comportament cooperant, de înţelegere reciprocă între parteneri, fiind apţă să declanşeze acele armonii sociale caracteristice contactelor interpersonale.

4. **Funcţia de contagiune afectivă** a empatiei rezultă din implicaţiile nivelului de apropiere (se poate citi şi identificare) a eului cu partenerul prin care procesul de punere temporară în situaţia celuilalt atrage după sine, fie chiar şi prin apelarea la simpatie, un proces de contaminare a stării celuilalt. Firesţe, balansul pe care empatia îl realizează pe axa identificare-detaşare favorizează această funcţie. Este deja un fapt cunoscut că cineva este mai empatic cu un partener simpatic decât cu unul antipatic, or simpatia manifestată faţă de altul poate potenţa nivelul empatiei, apropiindu-l de polul identificării ca premisă al unei posibile contagiuni de tip afectiv. Această funcţie a empatiei este, însă, condiţionată, în mare măsură, de împrejurări de viaţă.

5. **Funcţia performanţială** rezultă din faptul că în anumite împrejurări de viaţă sau profesiuni empatia preia ipostaza de însuşire psihică, devenind acea abilitate de a favoriza realizarea cu succes, la nivel supramediu a unei activităţi ce implică relaţii interpersonale. În această ipostază, empatia însăşi dezvoltă un nivel superior de manifestare asigurând o retrăire acurată a stărilor, gândurilor şi acţiunilor altora, şi astfel, mijlocind atingerea unor performanţe înalte în profesiuni ce reclamă relaţii interpersonale. Cercetările româneşti asupra empatiei au făcut dovada funcţiei performanţiale, situând această însuşire psihică în rândul aptitudinilor generale, dar cu anumite particularităţi specifice în cazul unor activităţi ca cele dramatice, literare, didactice, psihoterapeutice sau de negociere, reprezentând acel instrument operaţional al psihicului uman necesar asigurării unei eficienţe profesionale maxime.

Relevând succint funcţiile empatiei se poate conchide că acestea, manifestându-se în manieră individuală, favorizează procesul adaptării

sociale a personalităţii, având un rol major în întreţinerea relaţiilor interpersonale, în abordarea unor atitudini tolerante, de ascultare şi înţelegere a motivelor şi stărilor partenerilor, ca o condiţie necesară a unei benefice comunicări interpersonale.

Fireşte, însă, că dincolo de funcţiile benefice menţionate, empatia în constelaţia trăsăturilor de personalitate de care depinde structural poate favoriza şi unele consecinţe malefice. Din această perspectivă, Lauren Wispe (1986) ne atrage atenţia că empatia poate fi în anumite situaţii nu numai pervertită, ci şi abuzivă. În acest sens, el aminteşte că în al doilea război mondial naziştii au însoţit bombele aruncate cu procedee înspăimântătoare pentru a crea frică şi panică între cei bombardaţi. Ei s-au folosit de empatie, anticipând impactul invenţiei lor. Este într-un anume sens folosirea funcţiei anticipative a empatiei ca o modalitate abuzivă în scopuri malefice.

Şi în cazul transformării altor funcţii ale empatiei în consecinţe nefaste pentru individ se pot sesiza diferite aspecte cu caracter negativ care vizează faptul că o anumită cunoaştere şi înţelegere de tip empatic permite formularea unei strategii de acţionare asupra celuilalt, în fond, chiar de manipulare. Controlul empatic asupra influenţării sociale poate avea, aşadar, atât un caracter benefic, cât şi unul malefic, adesea acesta depinzând de sistemul motivaţional şi caracterial al personalităţii umane. În aceeaşi ordine de idei trebuie să observăm că excesul de empatie, alunecarea acestuia nepermis de mult către polul identificării, fără a friza, totuşi, patologicul, micşorează performanţele în anumite profesii, forţând modalităţile de a-şi pierde individualitatea creatoare, în cazul actorului dramatic, sau anulând procesul terapeutic în cazul psihoterapeutului. În aceste cazuri, empatia balansează spre un pol extrem şi se manifestă ca o conduită antiproductivă. De altfel, C. Rogers (1959), care vede în empatie o cale liberă pentru obţinerea informaţiei despre latura subiectivă a altora, accentuează nevoia de a proceda prudent atunci când se înregistrează lumea percepută de client.

Implicaţiile negative ale manifestării empatice trebuie puse, aşadar, pe seama influenţelor unor trăsături de personalitate, mai ales de caracter, care într-o constelaţie specifică pot influenţa, în anumite împrejurări de viaţă, transpunerea psihologică. Totodată, această problemă vizează şi necesitatea revenirii asupra problemei delimitărilor conceptuale, surprinzând o posibilă contradicţie între procesul empatic care tinde să se desfăşoare relativ uniform, independent şi obiectiv, pe de o parte, şi produsul empatic (starea

empatică), pe de altă parte, care potrivit exemplelor menţionate, poate fi direcţionat şi controlat atitudinal. Dacă procesul empatic în sine este productiv, produsul empatic necontrolat poate deveni contraproductiv.

Mecanismul psihologic

Ipostaza empatiei ca proces psihic, cu o anumită modalitate proprie de desfăşurare, bazată pe un mecanism interior specific, este asigurată, ca în oricare proces psihic, de un conţinut cognitiv-informaţional, de o anume funcţionalitate şi de producerea unui efect pe care-l numim produs psihic.

Desfăşurarea procesului empatic este de nuanţă intuiţionistă, având, în mod obişnuit, un caracter scurtcircuitat. Aceasta creează o primă dificultate în a-l analiza.

Eforturile depuse de cercetători în domeniul empatiei s-au concentrat, mai ales, asupra definirii naturii acestei facultăţi subiective, ca şi asupra descoperirii unor mijloace eficiente de depistare şi evaluare a acesteia. Problematica mecanismului psihologic al empatiei reţine încă atenţia specialiştilor, care încearcă să descopere acele elemente cheie care, decupate experimental, să poată dezvălui o anumită succesivitate de tip procesual în declanşarea şi manifestarea conduitei empatice. Există deja unele puncte câştigate la care vom face referiri în cele ce urmează, încercând să sistematizăm şi o viziune personală asupra acestui mecanism psihic.

Oricum, putem aprecia că, în ceea ce priveşte conţinutul informaţional al procesului empatic, acesta este asigurat de raportul dintre modelul de empatizat şi retrăirea subiectivă a acestui model. De menţionat este faptul că principala problemă în cunoaşterea celorlalţi rămâne descoperirea stărilor interioare ascunse ale acestora, ceea ce înseamnă că în cunoaşterea psihologică nu ne putem baza doar pe exprimarea directă a acestei stări. În acest scop, important şi necesar este să sesizăm modul în care persoana pe care vrem s-o cunoaştem percepe evenimentele cu care se confruntă din punctul acesteia de vedere şi nu din propriul unghi de vedere. K. Bullmer (1975) observă că există două căi prin care încercăm să înţelegem ceea ce crede o anumită persoană. O cale este de a analiza conduita partenerului, potrivit unghiului nostru propriu de vedere şi al cunoaşterii factorilor care influenţează acea conduită. O a doua se referă la perceperea evenimentelor aşa cum persoana urmărită le analizează, din punctul ei

de vedere. Trebuie să încercăm să interpretăm evenimentele prin optica persoanei respective, dacă dorim s-o cunoaştem cu adevărat. Este o sarcină dificilă, dar eficientă, remarcă autorul.

Este vorba de o anumită sensibilitate la implicaţii care reprezintă o manifestare specifică a mecanismului psihologic al empatiei, un stil cognitiv caracteristic.

Privitor la mecanismul empatiei avem în vedere implicarea în proces a unor aspecte privind cogniţia, anticiparea, comunicarea, contagiunea afectivă sau nevoia de performanţă. Se produce antrenarea unei conduite extrem de complexe fixate într-o construcţie funcţională de tip multidimensional, care reproduce la o altă scară, complexitatea sistemului psihic uman. Aceasta creează o nouă dificultate în analiza mecanismului psihologic al empatiei.

În sfârşit, procesul empatic se încheie cu dobândirea stării de empatie, acea stare prin care „eul" se simte relativ identificat cu „celălalt", putând retrăi emoţiile, gândurile şi acţiunile partenerului, efect care se poate obiectiva în acţiune. Ţinând seama, deci, atât de complexitatea procesului empatic, cât şi de dificultăţile inerente în surprinderea mecanismului său psihologic, cele ce urmează vor reprezenta doar o încercare de a organiza problemele cu care se confruntă cercetătorul în scopul aducerii unor clarificări din punctul de vedere abordat.

O primă constatare se referă la faptul că pentru declanşarea conduitei empatice se impun trei condiţii de bază şi anume: 1. o condiţie externă, care se referă la „modelul de empatizat"; 2. o condiţie internă, care se referă la predispoziţiile psihice ale celui ce empatizează; 3. o condiţie circumstanţială, care se referă la „credinţa în convenţie" bazată pe „acceptul" celui ce empatizează că nu devine „celălalt", ci îşi păstrează propria identitate.

În legătură cu prima condiţie, aceasta presupune iniţial un „model de empatizat", un model extern de comportament la care „eul" se referă şi fără de care empatia nu ar avea obiect.

Există cel puţin trei posibilităţi de contact cu modelul de empatizant: una, antrenând percepera nemijlocită a partenerului, fiind proprie oricărei relaţii interpersonale in facto, dar, prezentă în relaţia medic-pacient, sau în relaţia profesor-elev; alta, antrenând reprezentarea modelului, care poate fi evocat ca în cazul transpunerii de excepţie a actorului dramatic în personajele clasice; şi o a treia posibilitate, antrenând preponderent imaginaţia ca în cazul creaţiei sau

invenţiei unui model artistic sau a unui personaj literar de către scriitor. Fie că este perceput, reprezentat sau imaginat modelul obiectiv, eul se va putea transpune ulterior în psihologia acestuia.

Cu privire la modelul de empatizat s-au emis şi alte ipoteze, reţinând cu precădere un comentariu interesant realizat de Curt John Ducasse (1966, p. 160-163) care încearcă relaţionarea dintre obietul de empatizat şi corectitudinea intuiţiei celui ce empatizează. Autorul menţionat notează următoarele: Empatia poate fi percepţie sau poate fi iluzie. Este percepţie atunci când se împlinesc două condiţii: 1. ca obiectul empatizat să fie în fapt o fiinţă conştientă; 2. ca natura comportamentului sau a suferinţei de empatizat să fie intuită corect. Dacă este intuită incorect rezultatul constituie o eroare a percepţiei şi a empatiei. Când obiectul de empatizat este ceva neanimat sau neconştient, atunci interpretarea empatică nu constituie o interpretare corectă sau incorectă a percepţiei; intervine iluzia sau halucinaţia... Nu este posibil de a stabili unde empatia încetează de a fi percepţie şi începe să devină invenţie sau iluzie. Când obiectele de empatizat sunt fiinţe umane şi animale superioare, empatia este cert percepţie corectă sau incorectă. Când obiectele sunt animale inferioare atunci empatia este antropomorfică, deci iluzie".

Punctele de vedere exprimat de Curt John Ducasse, fără a ne convinge integral privitor la lărgirea sferei de cuprindere a obiectului de empatizat, mai greu de verificat experimental, îl acceptăm doar în ordinea de idei, expusă mai sus, a posibilităţilor de a ajunge la „modelul uman de empatizat" pe cale nemijlocit cognitivă, prin evocare sau invenţie.

În sfârşit, o ultimă observaţie referitoare la condiţia externă a declanşării procesului empatic se referă la valoarea informaţională a obiectului de empatizat. Această problemă ar trebui să aducă o oarecare lumină în stabilirea diferenţei dintre cunoaşterea propriu-zisă şi empatie. În acest sens punctul de vedere exprimat de Francis Held şi Jeanine Maucorps (1971, p. 115) ni se pare remarcabil: „Pentru desfăşurarea unui nivel optim de empatie este necesară o anumită distanţă medie între „eu" şi „celălalt"; dacă această distanţă este prea mică ea nu se dovedeşte necesară, neapărând „efectul" empatic, iar dacă distanţa devine prea mare apare riscul ca „celălalt" să nu poată fi ajuns. Ca întotdeauna când este vorba să se trăiască contradicţia dintre „eu" şi „celălalt" există o mişcare de balans, o oscilaţie între „prea mult" şi „nu îndeajuns" care permite să se obţină rezultatele cele mai favorabile". Autorii fac precizarea că pentru a se pune în locul altuia

este preferabil ca obiectul de empatizat să fie situat pe un teren relativ cunoscut. „Celălalt" prea departe sau prea aproape întârziind întâlnirea empatică. Aceste remarci pertinente fixează diferența dintre cunoaștere și empatie, pe de-o parte, dar și între necunoaștere și empatie.

În ceea ce privește cea de-a doua condiție a declanșării procesului empatic, și anume condiția internă, aceasta se bazează pe unele predispoziții psihice ale individului, cum ar fi: o mare sensibilitate pentru trăiri emoționale, o viața bogată și suplă, experiență emoțională, posibilități evocatoare și imaginative care activează capacitatea de substituire și integrare a stărilor altora, dorința sau nevoia de a stabili un contact emoțional și de a comunica, un contact viu cu propria viață emoțională, ceea ce presupune un intens proces de autocunoaștere.

În lucrarea deja menționată Irving Janis și colab. (1969) observă existența mai multor fenomene care intră sub incidența termenului de empatie. Astfel, autorii se referă la empatia estetică potrivit căreia observarea unei opere de artă dezvoltă în „eul" percipient micromișcări și posturi similare obiectului observat, inducând stări emoționale. Apoi este empatie magică - de tipul participării autiste (mama deschide involuntar gura când își hrănește copilul). Urmează identificarea inconștientă a fiecărui individ cu un partener al speciei prin „recunoașterea" ca fiind similari. Un al patrulea fenomen este cel al contagiunii emoționale ca modalitate de transmitere directă a emoției fără păstrarea distanței. Pentru ca în fine să se refere la empatia matură ca fiind capacitatea de a sesiza trăirile altora fără a pierde distanța sau obiectivitatea, capacitate care se antrenează în interacțiune și se învață social.

Importantă sub raportul condiționării interne a empatiei apare reliefarea de către autorii citați a așa numitelor prerechizite ale empatiei mature între care notăm următoarele: empatia apare la indivizi pe care-i interesează și altceva în afara propriilor probleme, care sunt dispuși să-i asculte pe alții, cărora le pasă de oameni, care pot retrăi ceea ce observă că trăiesc ceilalți, care știu ce se petrece în ei, și nu apare sau apare greu la acele persoane la care carapacea defensivă este prea rigidă pentru a fi penetrată de emoțiile altora. Sensibilitatea emoțională față de alții conchid autorii, depinde mult de experiența existenței trăite.

Tot referitor la condiția subiectivă care favorizează conduita empatică, Ezra Stotland (1964) pune în evidență trei forme specifice de empatie care se realizează pe cale imaginativ-afectivă. Astfel, autoarea

relevă forma denumită „image-self condition" în care subiectul își imaginează ce stare ar trăi dacă ar fi în condiția dată a partenerului, apoi forma denumită „image him condition" prin care subiectul își imaginează ce stare trăiește partenerul într-o condiție dată și, în sfârșit forma denumită „watch-him condition" prin care o persoană observă mișcările fizice ale partenerului. Autoarea consideră că prima formă poate da reacții emoționale chiar mai puternice decât dacă persoana s-ar afla ea însăși în condiția dată. Pe de altă parte, atunci când subiectul își imaginează cum altcineva se simte într-o situație emoțională, o parte din acest proces va include plasarea simbolică a eului propriu în locul altuia, deoarece el se va proiecta pe sine pentru a dobândi o înțelegere mai bună a experienței emoționale a altuia. În ceea ce privește cea de-a treia formă, empatia apare mai puțin manifestă decât în celelalte două forme menționate.

În ordinea de idei a valorificării imaginației ca o condiție internă a declanșării conduitei empatice integrăm așa numita „imaginație substitutivă" (termen utilizat de A. F. Osborn - 1965) prin care o persoană dezvăluie capacitatea de a se introduce prin substituire mentală în contexte intelectiv-afective proprii altui individ. Imaginația substitutivă facilitează un act de transpunere prin mecanismul introiecției, al apropierii modelului obiectiv, perceput, evocat sau inventat de propria individualitate și prin mecanismul proiectiv, de transpunere atitudinală înapoi către model.

O altă viziune asupra predispozițiilor psihice aflate la baza empatiei o prezintă cea a lui Eugene A. Weinstein (1973). Autorul are în vedere unele capacități constituționale care intră în interacțiune cu experiențele de socializare și care contribuie la apariția empatiei. Pe primul loc se află inteligența. Empatia presupune ca subiectul (actorul, așa cum îl denumește autorul) să aprecieze cu acuratețe modul celuilalt de a defini o situație. Deoarece - notează E. Weinstein - aceste definiri sunt în funcție de sistemul de semnificații al celuilalt, empatia depinde de acuratețea cu care sunt surprinse aceste semnificații. „Abilitatea de a surprinde semnificații cere la rândul ei abilități simbolice care să permită „actorului" să aibă în vedere mai multe perspective în mod simultan", abilitate considerată de autor, și nu numai, ca apanaj al inteligenței. De altfel, conchide E. Weinstein, cercetările care au corelat acuratețea preluării de rol și IQ au dovedit o relație consistent pozitivă a acestora. Argumentul folosit îl reprezintă rezultatele prezentate de G. Allport în 1961.

Cea de-a doua capacitate, care după viziunea autorului citat ar sta la baza empatiei, este sensibilitatea față de parametrii relevanți (cue sensitivity). „În afara configurației globale a stimulilor disponibili într-o situație dată, fiecare trebuie să fie capabil să sesizeze și acei stimuli care au o relevanță inferențială pentru modul în care celălalt construiește structural realitatea". Dincolo de capacitățile de focalizare selectivă care sunt învățate, cum ar fi: sensibilitatea la producția verbală, sau semnificația verbală a gesturilor, expresiilor faciale sau inflexiunilor vocii și care sunt considerate de autor semnificații comune, apare, pentru preluarea acurată de rol, sensibilitatea crescută față de anumiți parametrii. „Această sensibilitate dă posibilitatea discernerii diferențierilor interindividuale, în raport cu modul de interpretare ale aceloraşi semnificații, sau cu modul de utilizare ale aceloraşi semnificații de către același individ, dar în situații diferite. Cue sensitivity implică mai mult decât acuitate senzorială. Aceasta derivă mai mult din diferențe constituționale, ca, spre exemplu, reactivitatea la stimulare, care se poate observa încă de la naștere". Conform viziunii lui E. Weinstein „semnificațiile sunt proiectate în acel fel de către celălalt, încât să poată fi asimilate direct și consistent cu scopurile sale. Acest mod proiectat de a defini situația poate să fie diferit de modul în care el o definește pe plan intern". În sfârșit, autorul notează că „persoanele empatice „ascultă" cuvintele în aceeași măsură în care „ascultă" emoțiile și dispozițiile prin indici posturali, mimici, fizionomici, care devin deosebit de evidenți încât apare o discrepanță între cele două forme de limbaj". Ca urmare, raționând în acest fel, autorul se așteaptă la existența unei relații între empatie și stilul cognitiv al vigilenței perceptuale.

O ultimă referire privitoare la condiția internă care favorizează declanșarea conduitei empatice privește o interpretare personală pe care încerc să o realizez prin raportarea la concepția lui J.M.M. Mair (1977), un reprezentant de seamă al teoriei constructului personal. Autorul citat utilizează în explicarea self-ului o metaforă privind eul ca o comunitate de euri, sau altfel spus, persoana ca o comunitate de persoane. Aceasta permite, ca o persoană, prin raportare la sine, să descopere în propriul său eu o multitudine de alternative existențiale, o pluralitate de roluri, uneori similare cu ale celorlalți, alteori diferite. Individul operează cu subselfurile sale relativ identic cu modul în care operează în relații cu alții. În acest sens granițele eu ceilalți par a fi mult mai flexibile. „Astfel ne putem considera pe noi ca fiind compuși

din foarte mulți alții". În felul acesta, o persoană poate să trăiască succesiv și să „iasă din pielea" unor variate alte persoane pe care le identifică chiar în structura propriei sale personalități.

Această potențialitate, pe care o putem proba fiecare dintre noi, în relația cu rolurile noastre, poate să ofere un argument valabil pentru explicarea mecanismului psihologic al transpunerii în psihologia altora, ca o condiție internă necesară și suficientă a integrării empatiei în structura funcțională a eului.

Sistematizând cele expuse mai sus s-ar putea recurge și la un concept motivațional, cel de nevoie, ca necesitate subiectivă de intercunoaștere, de transpunere psihică în cadrul intern de referință al altuia, bazată pe o experiență individuală validată social, o nevoie de empatie integrată în nevoia de comunicare, care mijlocește penetrarea cu acurateţe în viața psihică a celuilalt.

Cu privire la cea de-a treia condiție pe care am numit-o „credința în convenție" aceasta se referă la conduita de transpunere în psihologia celuilalt fără pierderea identității de sine.

Menționam anterior că Irving Janis și colaboratorii (1969) considerau empatia matură ca fiind capacitatea de a sesiza trăirile altora fără a pierde distanța sau obiectivitatea, presupunând o clară separare între sine și ceilalți și astfel dând un anumit sens procesului de identificare.

Desigur, însă, că pentru argumentarea celei de a treia condiții care asigură mecanismul psihologic al empatiei, referirea la Carl Rogers (1959) apare ca edificatoare. Autorul consideră că „a fi empatic înseamnă a percepe cadrul intern de referință al altuia, cu acurateţe, cu toate componentele sale emoționale și semnificațiile care-i aparțin „ca și cum" ai fi cealaltă persoană, dar fără a pierde condiția de „ca și cum"...

Dacă această condiție se pierde, starea devine de identitate, care este o stare extremă, de pierdere a propriului eu, frizând patologia".

Așadar, în empatie, conștient sau neconștient, aparent sau inaparent, cineva se transpune în psihologia altuia, păstrând însă prezentă conștiința propriei identități. Așa se și explică unele conduite empatice care vizează un posibil echilibru între identificare și detașare, fără de care interpretarea scenică n-ar mai fi creatoare, sau terapia medicală n-ar mai fi eficientă, sau, în sfârșit, relația dintre profesor și elev ar anihila scopul instructiv-educativ.

Păstrarea condiției de „ca și cum" în conduita empatică, în funcție

de împrejurările de viaţă, diferenţiază concludent empatia de cunoaştere şi de identificare, oferind o „portiţă" de intrare şi unei minime „doze" de detaşare.

Stabilind condiţiile necesare declanşării mecanismului psihologic al empatiei se impune o întrebare firească referitoare la o posibilă etapizare a desfăşurării propriu-zise a acestui mecanism. Unii autori văd în mecanismul psihologic al empatiei un proces se apropiere de modelul de empatizat, de cunoaştere a acestuia, de asimilare a datelor modelului şi continuând printr-un proces de apropiere a modelului extern de eul subiectiv de acomodare la model. Astfel, Arnold Bruckheimer (1963) presupune ca mecanism de producere a empatiei un proces de introiecţie şi un proces de proiecţie.

Jean Guillaumin (1965) observă că există două mişcări psihice distincte are se interferează în actul empatiei: identificare şi proiecţie. Acestea două corespund accepţiei date de J. Piaget conceptelor de asimilare şi acomodare. În identificarea primară are loc fuziunea subiectului cu obiectul, iar în proiecţia secundară expulzarea eului spre non-eu. După explicaţia dată de Jean Guillaumin, înţelegerea non-eului ar fi întoarcerea identificării de la obiect la subiect. Aceste două elemente ale empatiei se echilibrează într-un mod adaptativ întocmai ca asimilarea şi acomodarea la J. Piaget, deşi asimilarea în concepţia autorului beneficiază de o prioritate cronologică (nu logică), care îi permite să se pună în serviciul acomodării. În sfârşit, P. Maucorps şi R. Bassoul (1960) consideră că empatia oscilează continuu între doi termeni extremi cum sunt proiecţia eului şi identificarea cu altul. Dacă în limitele normalului - observă autorii citaţi - influenţele eului asupra altuia şi a altuia asupra eului se află într-o stare necesară de echilibru, în cazurile extreme, de tip patologic, se constată fie o contaminare patologică a altuia prin eu, fie o depersonalizare a eului absorbit de altul.

Acceptând teza că fenomenul empatic se consumă la confluenţa dintre cunoaştere şi afectivitate, dintre modelul de empatizat şi condiţia internă, subiectivă a individului, că el presupune un act de retrăire a stărilor, gândurilor sau acţiunilor altuia, se poate trage concluzia, în acord cu autorii citaţi că, în principiu, producerea empatiei trece întâi printr-o cale introiectivă de apreciere şi integrare a datelor modelului extern în propriul sistem experenţial datorită căruia eul descoperă în sine elemente consonante cu modelul extern, eul, oferind la rându-i, un model extras din acea comunitate de euri care-i

este proprie, model pe care apoi îl proiectează în afară sub forma unei imagini experenţial îmbogăţită aptă să declanşeze fenomenul de „mulare" subiectivă pe psihologia celuilalt, de re-trăire a unor stări similare cu ale modelului extern. Acest mecanism complicat poartă numele de transpunere psihică.

Acurateţea empatică rezultă din cunoaştere, din experienţa trăită şi validată social, precum şi din capacitatea eului de a transforma un simplu act de cunoaştere într-o abilitate de substituire în eurile celorlalţi. În empatie, nu numai introiecţia asigură cunoaşterea celorlalţi, ci şi proiecţia experienţei subiective, validată social, şi care, în acest context, contribuie la maximizarea acurateţii empatice. Este, poate, cazul special în care, numai în relaţie cu introiecţia, proiecţia nu distorsionează cunoaşterea şi înţelegerea altora. Parcursul străbătut prin mijloace psihologice de la „altul" la „sine" şi apoi de la „sine" la „altul" produce conduita empatică de înţelegere şi participare afectivă faţă de modelul psihologic obiectiv.

Notam mai sus că perspectiva unui mecanism etapizat al empatiei poartă doar girul principiului general, pentru că, în fapt, interacţiunea dintre introiectiv şi proiectiv, care se pare că este expresia reală a conduitei empatice, este încă greu de sesizat experimental. Această viziune ne oferă o soluţie explicativă de moment, dar problematica mecanismului psihologic al empatiei rămâne încă deschisă.

O definiţie sintetică

Trecerea în revistă a numeroaselor definiţii oferite de prestigioşi specialişti în domeniul empatiei a avut ca scop nu numai o sporire a informaţiei cititorilor ci, aşa cum am mai arătat, o subliniere a unor reale dificultăţi în abordarea acestui complex fenomen psihic.

Aceste definiţii au subliniat, în primul rând, esenţa fenomenului empatic ca act de retrăire a stărilor altora, punând accente în dependenţă de viziunea teoretică şi implicit metodologică a autorilor lor. Accentele se refereau atât la mecanismul psihologic al empatiei, cât şi la funcţionalitatea acestui fenomen psihic.

În ce mă priveşte, cu aproximativ un sfert de secol în urmă am propus o definiţie de lucru care suna astfel: „empatia este acel fenomen psihic de identificare parţială sau totală, conştientă sau inconştientă a unei persoane, cu un model de comportament uman perceput sau evocat, favorizând un act de înţelegere şi comunicare implicită, precum şi o anumită contagiune afectivă". (1971)

Fără să mă dezic de această definiţie, încerc în prezenta lucrare să ajustez punctul de vedere iniţial, ca urmare a unor fireşti progrese informative, dar şi a unei mai structurate interpretări a fenomenului empatic.

Condiţia pe care vreau s-o impun unei variante noi de definire a empatiei este caracterul sintetic, de cuprindere a unor aspecte care să ateste diferenţele specifice ale fenomenului psihic cercetat în contextul altor fenomene psihice aflate în proximitate. Ca urmare, intenţionez ca definiţia pe care o propun să răspundă la următoarele trei întrebări: 1. ce exprimă fenomenul empatiei? 2. prin ce se exprimă acest fenomen? 3. de ce se exprimă? Cu alte cuvinte, răspunsurile la cele trei întrebări puse vizează esenţa, mecanismul psihologic şi funcţionalitatea fenomenului empatic.

Cu privire la esenţa empatiei, aceasta relevă un act de retrăire a stărilor, gândurilor sau acţiunilor celorlalţi „ca şi cum" am fi devenit ceilalţi, dar fără pierderea conştiinţei propriei identităţi. Aceasta se diferenţiază esenţial atât de proiecţie care exacerbează dimensiunea valorică a sinelui, reducând-o nepermis de mult pe a celuilalt, cât şi de identificarea care exacerbează dimensiunea valorică a celuilalt, topind pur şi simplu sinele în partener. Esenţa empatiei „redusă" la retrăirea stărilor altora diferenţiază, în acelaşi timp, acest fenomen psihic, de alte fenomene psihice la care o asemenea acţiune interioară nu se produce, fiind, prin urmare, specifică empatiei.

Mecanismul psihologic al empatiei este asigurat de conduita transpunerii psihice a „eului" în cadrul intern de referinţă al „celuilalt", bazată pe interrelaţia permanentă dintre introiecţie şi proiecţie.

Funcţionalitatea empatiei priveşte cu deosebire cunoaşterea şi înţelegerea acurată a modelului de empatizat, anticiparea comportamentului acestuia, comunicarea implicită cu partenerul şi uneori chiar o contagiune afectivă, toate acestea în vederea obţinerii unei conduite empatice performanţiale, absolut necesară în anumite tipuri de activitate.

Având la bază aceste răspunsuri vom selecta pentru definiţia propusă doar elementele strict diferenţiatoare, restul apreciindu-le ca fiind implicite şi deci, derivând din primele. Ca urmare, **empatia este acel fenomen psihic de retrăire a stărilor, gândurilor şi acţiunilor celuilalt, dobândit prin transpunere psihologică a eului într-un model obiectiv de comportament uman, permiţând înţelegerea modului în care celălalt interpretează lumea.**

Această definiţie sintetică tinde să „aşeze" empatia în categoria fenomenelor psihice, delimitând caracteristica specifică de retrăire, prin transpunere, a condiţiei interne proprii unui anumit model extern, având ca urmare firească surprinderea particularităţilor psihice ale acelui model şi implicit înţelegerea acestuia, ca premisă necesară a unei comunicări interindividuale optime.

Recurgerea în acest moment al elaborării prezentei lucrări la o definiţie sintetică şi operaţională a empatiei tinde să exprime un punct de vedere conturat asupra fenomenului psihic în discuţie şi, totodată, permite o referire mai clară la întregul edificiu teoretic şi metodologic cu care s-a confruntat psihologia ştiinţifică din perspectiva cercetării empatiei.

Teorie şi metodă

Am ales soluţia unei analize corelative a teoriei şi metodei în studiul empatiei, întâi, pentru că nu intenţionez să fac o incursiune strict istorică în evoluţia concepţiilor legate de acest subiect, nefiind nici competent în istoria psihologiei şi neputând aduce nimic nou în raport cu alte lucrări preocupate de acest aspect; apoi, o împărţire banală între clasicii empatiei - reduşi la câţiva psihologi consacraţi problemei şi modernii din a doua jumătate a secolului XX, ar da câştig de cauză contribuţiei ultimilor, nu puţini la număr, aflaţi într-o continuă cursă pentru metodă şi cercetare experimentală, ar minimaliza faptul că primii, prin viziunea lor teoretică, au pus bazele, uneori solide, ale concepţiei privitoare la empatie; în al doilea rând, şi poate din cel mai pertinent motiv, studiul fenomenului empatic, în evoluţia lui cronologică, este o nedespărţită tratare a teoriei şi metodei, cu accente şi ponderi diferite. Dacă „părinţii" empatiei, poate din lipsa unei metodologii operante, sau mai curând datorită influenţei încă prezente a metodei introspective, încearcă o elaborare amplă a unei teorii asupra empatiei, marcată de interpretări filosofice şi estetice şi plătind tribut subiectivismului şi animismului, psihologii moderni pun accentul pe descoperirea unor căi obiective de detecţie şi evaluare a fenomenului empatic, pornind, firesc, de la o anume viziune teoretică, dar utilizând cercetarea exprimentală ca argument bazal pentru conturarea unor mai ample concepţii teoretice. De altfel, este un fapt bine cunoscut că există o interrelaţie permanentă între teorie şi metodă, prima influenţând-o pe cealaltă, dar şi invers, în sensul că o concepţie

metodologică ştiinţifică va sprijini o viziune teoretică corespunzătoare.

Din perspectiva analizei pe care o presupunem consider că psihologii moderni au îmbogăţit substanţial concepţia teoretică asupra empatiei, realizând cercetări exprimentale, cu metode adecvate, în trei mari direcţii şi anume: o direcţie psihofiziologică, în care un fenomen psihic ca cel al empatiei a fost cercetat prin mijloace fiziologice, dezvăluind o serie întreagă de indicatori apţi să surprindă un palier neconştientizat al conduitei empatice referitor la reactivitatea fiziologică; a doua direcţie, pe care am numi-o psihologică, prin care acelaşi fenomen a fost investigat cu probe specifice de detecţie a unor procese psihice ca imaginaţia, afectivitatea, inteligenţa socială, sau intuiţia socială, procese presupuse a interveni nemijlocit în declanşarea conduitei empatice; şi o a treia direcţie, consacrată în exclusivitate elaborării unor scale adecvate de măsurare a empatiei, care a asigurat, de facto, relaţia nemijlocită între teorie şi metodă în cercetarea empatiei. Această a treia direcţie, consecventă menţinerii relaţiei menţionate, a prilejuit construirea unor „instrumente" adecvate pentru surprinderea diferitelor conduite empatice, dezvăluind dimensiuni specializate ale acesteia sub forma empatiei cognitive, empatiei predictive, empatiei emoţionale etc. şi aşa cum vom vedea şi a unei interpretări multidimensionale a fenomenului empatic.

În acest context programatic vom încerca să surprindem evoluţia relaţiei dintre teorie şi metodă de la „origini" până „astăzi", bazându-ne pe materialele bibliografice, nu puţine la număr, pe care le-am avut la dispoziţie, dar fără a socoti, totuşi, studiul realizat exhaustiv.

Psihologia tradiţională consacră la sfârşitul secolului al XIX-lea o nouă teorie a cunoaşterii psihologice - teoria empatiei. Această teorie se înscrie, ca un recul la încercările, devenite improprii, ale introspecţionismului, de a explica cunoaşterea psihicului altor persoane. Necesitatea ca psihologia să-şi comute obiectul de studiu de la „eu" la „altul" a impus apariţia unei concepţii apte să justifice funcţionalitatea unui fenomen psihic trăit, dar nu „cercetat" sub raport ştiinţific - acesta fiind fenomenul empatiei.

Dar, aşa cum vom vedea, reacţia la concepţia introspecţionistă, privind cunoaşterea psihologică a celorlalţi, nu a avut, însă, din cauza limitelor istorice ale concepţiei metodologice, aceeaşi tendinţă de a abandona şi metoda introspectivă, în favoarea unor metode obiective de detecţie şi evaluare a fenomenului empatic.

Părintele spiritual al teoriei empatiei este considerat Theodor Lipps

(1906) care introduce pentru prima oară în psihologie termenul de Einfühlung (empatie). Potrivit concepţiei lui Theodor Lipps, Einfühlung-ul reprezintă un proces de cunoaştere şi autocunoaştere psihologică, de proiecţie a propriilor trăiri afective asupra altora. „În empatia completă există un singur eu, şi anume acel eu obiectivat şi proiectat în obiectele exterioare" (p. 202). „Izvorul cunoaşterii indivizilor este Einfühlung-ul. Cunoaşterea presupune faptul că vedem un obiect, îl gândim, îl judecăm, îl dorim; Einfühlung-ul include faptul că îmi dau seama că gândesc, că simt, că tind spre ceva, avem o siguranţă asupra noastră" (p. 193). Modalităţile de realizare a cunoaşterii psihologice a altora, ca şi a propriului eu, se efectuează practic prin intermediul imitaţiei. O persoană observă un gest al alteia, îl imită, evocă prin intermediul imitaţiei o stare afectivă, apoi proiectează această trăire asupra celeilalte persoane. Cu alte cuvinte, noi reuşim să recunoaştem stările psihice ale altora numai încercându-le pe ale noastre. „Acţiunile mele nu provin din mine, nu e acţiunea mea, ci e o chestiune a transmiţătorului. Eu trăiesc ce mi se transmite şi sunt receptiv, dar într-un fel propriu. Şi prin asta tot ce fac devine obiectiv pentru că este din afară" (p. 194).

Problematica imitaţiei în concepţia lui Theodor Lipps s-a definitivat însă înainte de închegarea unei viziuni ample asupra empatiei. Aceasta apare odată cu formularea concepţiei sale estetice în lucrarea „Asthetic...", publicată în 1906 la Hamburg (paginile menţionate sunt ale versiunii româneşti). Iată câteva din ideile prezentate de autor: „Empatia este condiţia bucuriei faţă de comportamentul interior al altuia, care se manifestă în mişcarea expresivă percepută" (p. 133); „Empatie" - „mă simt în ceva perceput tinzând spre executarea unei mişcări" (p. 142). „Eu execut mişcările în măsura în care aceasta - executarea mişcărilor - nu este ceva exterior, ci este o acţiune interioară..." (p. 144). „Procesul începe cu imitaţia exterioară. Ea este mai întâi o imitaţie exterioară oarbă. Urmează imitaţia care apare ca realizare a unei tendinţe, aceea, deci, care închide în sine acţiunea interioară...'Din aceasta rezultă apoi imitaţia interioată pură sau empatia pură. Şi, în sfârşit, din aceasta din urmă se dezvoltă înţelegerea intelectuală a mişcărilor percepute" (p. 143). Imitaţia apare abia acolo unde există pentru mine un model. Dar ceea ce fac eu în „imitaţia interioară, executarea interioară a mişcărilor nu are pentru conştiinţa mea nici un model. Un atare model există pentru mine în general doar dacă am realizat separarea dintre „imitat" şi mine. Şi chiar

atunci, empatia nu este, pentru mine, pentru empatizat, o imitaţie, căci şi acum, în actul empatiei, lipseşte pentru conştiinţa mea juxtapunerea imitatului şi a imitaţiei: „Imitaţie interioară", nu este, aşadar, termenul potrivit pentru chestiunea în discuţie. „Empatia este termenul care trebuie să ia locul acestei „imitaţii interioare" care poate fi greşit înţeleasă" (p. 149). „Eu pot empatiza numai ceea ce simt. A „empatiza" înseamnă a simţi ceva în altul" (p. 152). „Momentul decisiv al empatiei constă în aceea că eu resimt empatetic, în contemplarea mişcărilor, asemenea adecvări interioare sau modalităţi ale unei atitudini interioare" (p. 156).

În cadrul teoriei empatiei, Theodor Lipps surprinde mai multe feluri de Einfühlung: 1. Un general aperceptiv Einfühlung, care exprimă capacitatea de a „însufleţi" obiectele pe care le posedă, de a le împrumuta o anumită acţiune; 2. un Einfühlung empiric în baza căruia cineva poate transpune în obiecte forţa şi activitatea proprie; 3. Einfühlung-ul dispoziţional, care asigură obiectivizarea propriei dispoziţii, asigurându-se proiecţia în obiect; 4. Einfühlung-ul intuitiv-aperceptiv, care exprimă transpunerea vieţii noastre sufleteşti în ceilalţi, în fapt, cunoaşterea nemijlocită a propriei naturi psihice pe baza căreia se realizează proiecţia sa în ceilalţi.

Ca teorie inovatoare în epocă, concepţia exprimată de Theodor Lipps cu privire la empatie în general, şi la empatia estetică, în special, a stârnit interesante dezbateri, unele dintre acestea, evidenţiind importanţa şi semnificaţia viziunii autorului, mai ales, în ceea ce priveşte implicarea receptorului, implicit a psihologiei în contemplarea estetică, altele, dimpotrivă, subliniind limitele subiectiviste şi animiste ale teoriei. Ne vom referi pe scurt la acestea:

Direcţiile din care s-au produs principalele comentarii asupra teoriei lui Theodor Lipps asupra empatiei au fost cele din perspectiva esteticii, ca şi cele din perspectiva psihologiei.

La puţini ani după elaborarea lucrării fundamentale a lui Theodor Lipps intitulată „Estetica", un alt estetician de marcă W. Worringer (1908), comentând tezele primului, pune în discuţie cele două instincte implicate în actul estetic şi anume nevoia de empatie şi nevoia de abstractizare. Primul instinct reconsiderat după empatia lui Theodor Lipps, este denumit de către W. Worringer instinctul de intropatie „condiţionat de o relaţie de încredere panteistă fericită între om şi fenomenele lumii exterioare", iar cel de al doilea - instinctul de abstractizare „care-şi află frumuseţea în lumea anorganică" (p. 32 versiunea română).

După esteticienii timpului, ideea de bază care fundamentează concepţia lui Theodor Lipps este aceea că omul însufleţeşte prin empatie natura, ca şi opera de artă. Astfel, Charles Lalo (1908, p. 82) arată ca „Lipps pune la baza oricărui sentiment al frumosului obiectivarea estetică a eului, Einfühlung-ul, această identificare progresivă a subiectului simţind cu obiectul contemplaţiei sale", iar psihologul şi esteticianul francez Lucien Arreat (1906, p. 85) scria: „După Lipps, fenomenul care stă la baza esteticului este de a se simţi pe sine în obiectul prezentat, ceea ce înseamnă a-i atribui obiectului, printr-un act de proiecţie a sentimentului (Einfühlung), propriile noastre activităţi psihice în aşa măsură încât fuziunea obiectului şi subiectului să ne facă să pierdem sentimentul eului nostru şi să trăim pe de-a întregul în obiectul perceput. Este vorba de o nevoie antropomorfică, care face omul incapabil de a concepe lucrurile altfel decât în termenii propriei sale vieţi". La Theodor Lipps întâlnim ideea că apariţia emoţiei în general şi a emoţiei estetice în special este urmarea confundării eului cu obiectele propuse contemplaţiei noastre „o emoţie estetică - după cum nota peste ani Tudor Vianu (1968) făcută din fericirea eliberării din limitele individualităţii, din elanul frenetic al pierderii şi amestecării noastre cu fiinţa eterogenă a lucrurilor". În sfârşit, la confluenţa dintre estetică şi psihologie, Hans Kreitler şi Shulamith Kreitler (1972), într-o lucrare de referinţă asupra psihologiei artelor, fac interesante referiri asupra teoriei lui Theodor Lipps, pe care o preia sub termenul feeling-into (o traducere literară a Einfühlung-ului, sugerată de Huxley). Autorii consideră că Theodor Lipps pune mai mult accentul pe trăirea emoţională, care depinde de imitaţie decât pe înţelegerea emoţiei. Trei puncte majore se desprind din teoria lui Theodor Lipps şi anume: tendinţa de a imita, expresia emoţională prin mişcare şi evocarea emoţiei prin desfăşurarea unei mişcări. Autorii reabilitează, aşa cum vom vedea ulterior, fenomenul imitaţiei în conduita empatică, dar în acelaşi timp notează ca o critică de bază faptul că Lipps a trecut cu vederea rolul crucial al proceselor cognitive în imitaţie, în identificarea expresiilor emoţionale.

Fără îndoială că preocuparea de bază a teoriei empatiei la Lipps a constituit-o viziunea psihologică. J.L. Moreno (1954) consideră că empatia la Lipps este „proiecţia afectivă în sens unic şi nu ţine cont de proiecţiile cu dublu sens prin care se interpun conştiinţele a doi sau mai mulţi indivizi". La rândul său, într-un studiu amplu asupra empatiei şi simpatiei, Lauren Wispe (1986), după ce evidenţiază faptul că Theodor

Lipps a discutat sistematic conceptul de Einfühlung, remarcă faptul că acest concept exprimă tendinţa percipientului de a se proiecta pe sine în obiectele percepute - fiind considerat un caz de animism. Acest proces poate umbri distincţia dintre eu şi obiect. Pentru Lipps această calitate subiectivă este experimentată de persoane ca fiind în obiect, mai degrabă decât despre obiect. Obiectele sunt mai curând simţite decât văzute.

O analiză complexă asupra teoriei Einfühlung-ului la Theodor Lipps ne-o oferă românul Vasile Pavelcu, care, în două lucrări fundamentale publicate la interval de aproape 30 de ani, formulează o serie de semne de întrebare cu privire la această teorie. Astfel, într-un studiu publicat în 1937, autorul citat degajă critic următoarele idei din teoria lui Theodor Lipps: empatia nu are ca obiect numai omul; ceea ce este proiectat în afară nu sunt numai stări afective ci şi reprezentări şi voliţiuni; obiectul empatiei nu este de natură exclusiv afectivă nefiind decât o autoobiectivare, empatia ne face să trăim în alţii pe noi înşine. Aceasta este considerată ca expresie a unui solipsism gnoseologic.

Obiecţia fundamentală pe care o aduce Vasile Pavelcu constă în faptul că teoria clasică a empatiei nu reuşeşte să delimiteze principalele coordonate ale înţelesului conceptului în discuţie, şi anume: obiectul, natura şi valoarea de cunoaştere a empatiei. În ceea ce priveşte obiectul de studiu, nu apare un consens de idei privitor la conţinutul fizic sau psihic, ori psihofizic al empatiei; privitor la natura acestui fenomen, nu este precizată teza dacă în cadrul empatiei avem de-a face cu un mecanism strict de proiecţie afectivă sau intervine şi proiecţia neafectivă, intelectivă; în legătură cu valoarea cognitivă a empatiei nu se delimitează dacă ceea ce eul trăieşte ca stare psihică străină este o stare integrală a altuia sau este propria noastră trăire obiectivată. Aceste incertitudini duc cu necesitate la întrebarea pe care autorul şi-o pune, şi anume dacă empatia este un act imanent sau unul transcendent.

Într-o altă lucrare fundamentală, publicată mult mai târziu (1965), Vasile Pavelcu reia critica lui Teodor Lipps care consideră procesul de empatie ca o proiectare a stărilor noastre psihice asupra unui obiect din afară, un proces de însufleţire a naturii, pe care, însă, îl apreciază ca firesc în creaţia artistică. „Dar, în acest caz - notează Vasile Pavelcu - noi nu găsim într-un obiect decât ceea ce pusesem în el; proiectăm întâi, în afară, stările proprii, le recepţionăm apoi ca venind din afară, percepem oglindirea propriei noastre personalităţi. Năvodul pescarului

se întoarce, în acest caz, cu conţinutul cu care fusese aruncat în mare". Şi autorul citat conchide: „Aşa-zisa pătrundere în viaţa lăuntrică a unui alt eu nu este decât o autoobiectivare, mai just, un act de autoproiecţie. În alţii sesizăm propriile noastre trăiri. Nu este oare aceasta o poziţie tipică şi specifică solipsismului gnoseologic, aşa cum am calificat-o aproape cu trei decenii în urmă?"

Aşadar, specific pentru prima etapă a studiului empatiei este accentul pus pe dezbaterea, mai ales speculativă, a valorii de cunoaştere a acestui fenomen psihic, dezbatere vădit influenţată de curentele teoretice subiectiviste, care au jalonat o anumită concepţie cu privire la teoria psihologică a empatiei şi care au pierdut din vedere, poate şi datorită unor motive obiective (precaritatea tehnicilor de investigare ştiinţifică) tocmai cercetarea propriu-zisă, obiectivă a structurii şi mecanismului psihologic al empatiei.

Şi totuşi, influenţa exercitată de teoria elaborată de Theodor Lipps a fost destul de consistentă mai ales în trei direcţii majore şi anume: 1. în privinţa preluării, evident nuanţată, a acestei teorii de către o serie întreagă de autori şi şcoli psihologice şi estetice; 2. în ordinea de idei a valorificării problematicii privind fenomenul imitaţiei şi, 3 în ceea ce priveşte efectul indirect pe care l-a avut susţinerea teoriei asupra unor concepţii metodologice în studiul empatiei. Cu privire la preluarea teoriei lui Theodor Lipps în domeniul esteticii nu vom insista, nefăcând obiectul prezentului studiu. Observăm, însă, că această teorie a făcut nuanţat prozeliţi şi în psihologie.

Lauren Wispe (1986) constată că atunci când Titchener (1909) traduce noţiunea de Einfühlung a lui Lipps prin conceptul de empatie, de la grecescul empatheal el păstrează ideea eului proiectat în obiectul perceput. Există două faze în concepţia asupra empatiei lui E. Titchener. Prima expusă în 1909 potrivit căreia nu putem cunoaşte conştiinţa altei persoane prin raţionamente analogice, de la comportamentele noastre la ale altei persoane, fiind necesară prezenţa unei imitaţii kinestezice interioare, şi a doua, expusă în 1915, potrivit căreia empatia se referă la imaginaţia conştientă a subiectului asupra emoţiilor unei alte persoane, printr-o tendinţă de umanizare şi personalizare a mediului. Lauren Wispe apreciază că E. Titchener anticipează, în fond, două concepte diferite asupra empatiei: o cale de cunoaştere a afectelor altora şi ca o cale de relaţie social-cognitivă.

La rândul său, Vasile Pavelcu (1965) constată o filiaţie ideativă între concepţia lui Theodor Lipps şi şcoala configuraţionistă

reprezentată de Koffka. În cadrul acestei şcoli „înţelegerea stărilor psihice şi cea motorie se bazează pe asemănarea dintre structura senzorială şi cea motorie între percepţie şi mişcare. Trecerea de la trăire (a mea) - expresie (a mea), la expresie (percepută la altul) - trăire (a altuia) se explică prin identitatea formelor. La configuraţionişti asemănarea stărilor psihice se bazează pe asemănarea structurii formelor. Şi Vasile Pavelcu, citându-l pe Koffka continuă: „Contagiunea şi înţelegerea afectivă se sprijină pe imitaţie, iar imitaţia afectivă, la rândul ei, nu este decât o traducere a unei forme motorii, expresive, a unei persoane, într-o formă senzorială, a alteia, ambele forme având acelaşi înţeles şi fiind legate în acelaşi mod cu afectele". Făcând aceste constatări, Vasile Pavelcu consideră concepţia lui Koffka ca o transpunere a teoriei lui Theodor Lipps în limbajul psihologiei configuraţioniste şi formulează, totodată, că izomorfismul tinde să anticipeze unele viziuni ale ciberneticii moderne.

Iată doar câteva argumente care atestă implicaţiile teoriei empatiei elaborată de Theodor Lipps în psihologie, filieră conceptuală care, cu toate rezervele formulate de diferiţi autori cu privire la „părintele" empatiei, îşi păstrează locul de „inovare" ştiinţifică în istoria psihologiei. Pe aceeaşi filieră conceptuală se înscrie şi preluarea de către prestigioşi psihologi a problematicii imitaţiei din teoria lui Theodor Lipps.

Fără a intra în amănunte privitoare la fenomenul imitaţiei consemnăm în primul rând contribuţia lui H. Wallon (1964) care, pe lângă o serie de referiri interesante asupra concepţiei imitaţiei la Guillaume, Gross, Finnbogason, Koffka, reia şi teoria lui Lipps asupra originii subiective a imitaţiei, considerând că în descrierea „imitaţiei interne" rezidă o parte de adevăr.

După H. Wallon, imitaţia este circumscrisă de doi termeni contrari: „fuziunea, înstrăinarea de sine în obiect sau „participare" la obiect şi dedublarea faţă de model a actului ce trebuie executat. Nerezolvată această opoziţie explică divergenţele dintre doctrinele privitoare la importanţa imitaţiei în evoluţia psihică, sau la natura ei însăşi". În continuare H. Wallon apreciază că „a te lăsa furat de contemplarea unui spectacol nu înseamnă să rămâi pasiv. Excitaţia nu rămâne pur cerebrală. Ea se răspândeşte în muşchi. Deşi aceştia pot să nu efectueze nici o mişcare ei sunt totuşi sediul unei activităţi intens resimţite de subiect, deşi imperceptibilă altora"... „Ea este o stare de combinare a sensibilităţii cu mişcarea sub forma atitudinii, al cărui dublu caracter

constă tocmai în faptul că este simultan sau alternativ pregătire a actului şi aşteptare: premişcare şi prepercepţie"... . În fine, orice mişcare aparentă poate fi amânată, doar activitatea posturală nu este nicidecum stinsă şi din ea poate reieşi imitaţia".

Curt John Ducasse (1966) apreciază că empatia se realizează prin imitare internă a modului de acţiune a omului (reprezentat, de exemplu de statuie), prin stabilirea unui „set motor" care constituie tendinţa către realizarea acţiunii... Acţiunea prin intermediul imitaţiei interioare poate fi atunci contemplare estetică".

Hans Kreitler şi Shulamith Kreitler (1972), în acord cu A. Bandura, apreciază fenomenul imitaţiei că fiind indubitabil indiferent de faptul că modelul este real sau fictiv, viu sau pictural. „Există o puternică legătură între emoţie şi acţiunea musculară... Există evidenţa că anumite mişcări pot evoca trăiri emoţionale. Această corespodenţă nu e perfectă. Trebuie să intervină un fenomen de cunoaştere mai largă a situaţiei... Totuşi, gesturile expresive nu par a fi suficiente pentru o caracterizare unică a emoţiei. Identificarea emoţiei necesită cunoaşterea situaţiei şi a întregului model comportamental în care se implică emoţia celuilalt".

În sfârşit, raportul dintre empatie şi imitaţie este amplu analizat de un alt prestigios psiholog, L. Kohlberg (1969). Autorul face o serie de incursiuni în problematica imitaţiei aşa cum sunt concepute de Baldwin, Piaget, Bandura, Ausubel, Gilmore sau Arenfreed, din perspectiva raportului dintre preluarea de rol şi imitaţie, a bazei motivaţionale a învăţării, a relaţiei model-subiect şi se opreşte cu precădere la distincţia pe care o vede între identificare (ca schimbare structurală) şi imitaţie. După L. Kohlberg „în identificare modelarea este generalizată şi transsituaţională. O varietate de roluri şi comportamente sunt reproduse într-o varietate de situaţii. În imitaţie, modelarea este pe un comportament specific într-o situaţie specifică. În identificare modelarea este persistentă şi apare în absenţa modelului. În identificare prestarea comportamentului modelat pare a fi motivată intrinsec. Persistă în afara întăririi. În identificare prestarea comportamentului modelat este relativ ireversibilă, sau de neatins, chiar când este neîntărit". Şi mai departe: „ceea ce este caracteristic imitaţiei este absorbţia unor noi forme de comportament din mediu. Ea nu poate fi considerată instinctivă... De asemenea sistemul de imitare se schimbă pe măsura dezvoltării individului din punct de vedere structural cognitiv. Există şi o flexibilitate în motivarea imitării".

Nu insistăm mai mult asupra concepției diferiților autori privitoare la fenomenul imitației. Am recurs la aceste câteva exemple concludente pentru a evidenția „urma" pregnantă lăsată de teoria empatiei lui Theodor Lipps și, mai ales, de viziunea sa asupra imitației, în concepțiile și teoriile care l-au urmat.

În sfârșit, îndrăznesc să afirm că, deși concepția întemeietorului teoriei asupra empatiei a rămas numai la nivelul interpretărilor speculative, fără, deci, o aplecare expresă asupra metodologiei de investigare a acestui fenomen psihic, această concepție a influențat unele încercări ulterioare cu caracter experimental. Spun că îndrăznesc să afirm acest lucru, deoarece, nici un document științific cu care m-am confruntat nu afirmă relația dintre teoria clasică a empatiei și metodologia modernă de investigare. Și totuși, pornind de la mecanismul psihic al imitației interne în raport cu mișcările modelului de empatizat, surprins de Theodor Lipps, s-a ajuns și prin intermediul celorlalți autori prezentați mai sus, la perfecționarea unor tehnici de investigație de factură psihofiziologică apte să surprindă cu o anume obiectivitate acei indicatori vegetativi, acea reactivitate fiziologică care însoțește cel mai adesea conduita empatică. Mai mult decât atât, este foarte posibil ca interpretarea funcției proiective a psihicului uman, de care s-a folosit Theodor Lipps în teoria sa, să fi sugerat, ulterior, aplicarea unor teste proiective de tipul T.A.T. sau Rorschach etc. în detectarea unor componente psihologice (imagini de mișcare, imaginație, afectivitate etc.) pe care se sprijină însăși conduita empatică. Poate fi vorba doar de o forțare a relației de filiațiune conceptuală între clasici și moderni? Oricum, se poate emite ipoteza că dacă din concepția empatiei a lui Theodor Lipps nu transpare o posibilă relație concomitentă dintre teorie și metodă, în schimb, o atare relație, dar succesivă în timp, ar putea părea plauzibilă. Este și motivul principal pentru care, cu toate rezervele formulate față de teoria inițială asupra empatiei, rezerve cu care suntem perfect de acord, nu se poate să nu remarcăm atât contribuția teoretică, cât și influențele pe care le-a avut Theodor Lipps în evoluția modernă a studiului empatiei.

O a doua categorie de studii clasice cu caracter teoretic privitoare la analiza psihologică a fenomenului empatiei implică explicații cu caracter metafizic, transcendental. Promotorul principal al acestui tip de concepții a fost Max Scheler, filosof și psiholog german. Principala sa lucrare cu privire la fenomenul simpatiei se intitulează Wesen und

Formen der Sympathie și datează din 1912. Două sunt problemele pe care le urmărește Max Scheler în cartea sa. Prima, privitoare la o nouă explicație oferită procesului de cunoaștere psihologică, procedând, totodată, la o critică a concepției lui Theodor Lipps, și a doua, privitoare la fenomenul simpatiei, în contrast cu cel al identificării totale, prilej de a relua critica adusă „părintelui" empatiei. Rămâne pe undeva impresia că Max Scheler este mai mult critic al empatiei decât un întemeietor de concepție, în ciuda faptului că viziunea modernă asupra fenomenului în discuție se apropie mai mult de teoria „empatiei transcendentale", decât de teoria „empatiei solipsiste".

La Max Scheler, cunoașterea psihologică nu este considerată ca o proiecție a eului nostru, ci ca o cunoaștere obiectivă, a cărei valoare ni se dezvăluie pe cale emoțională. „Dacă noi percepem existența unui alt eu și sentimentele pe care acesta le remarcă și dacă le înțelegem, aceasta nu este datorită unei concluzii prin analogie, nici datorită unei intuiții proiective sau unei porniri spre imitație" (p. 22, referirile se fac la ediția franceză). Calea de cunoaștere se realizează printr-un fenomen de expresie, adică într-un mod imediat „în sensul unei percepeți, originale și primitive" a experienței interne (p. 22-23). Și mai departe, autorul notează: „Noi percepem rușinea cuiva în roșeața obrazului său, veselia în râs. Fenomenele absolut sensibile pe care corpul le oferă percepției sunt susceptibile de a servi în egală măsură ca mijloc de expresie, care va ajuta să percepem sfera intimă a altuia. Noi putem să avem percepția internă a altor oameni pentru că noi considerăm corpul lor ca fiind câmpul de expresie a experienței lor interne, a sentimentelor lor intime" (p. 23). Principala teză care se degajă din analiza procesualității cunoașterii psihologice la Max Scheler constă în ideea concordanței absolute dintre gesturi și trăirea afectivă. Cu toate acestea Max Scheler refuza soluția imitării motorii preconizată de Theodor Lipps în explicarea mecanismului empatiei. „Imitarea presupune o apercepție a experiențelor interne a altuia și este, în consecință, incapabilă de a furniza o explicație" (p. 24). „Imitația și reproducerea unui fapt intern analog acestuia pe care-l observăm nu semnifică decât un lucru, de a ști ce se petrece în mine... Dar această asemănare obiectivă a faptelor psihice nu explică acea conștiință a asemănării, efortul de înțelegere, de trăire a faptelor psihice ale altor persoane" (p. 25). Pentru Max Scheler participarea la bucuria sau suferința altuia presupune anterioritatea cunoașterii stărilor sufletești ale altora. Nu prin simpatie se dobândește cunoașterea suferințelor

altora, ci această cunoaştere trebuie să existe pentru individ sub o altă formă pentru a putea împărtăşi starea..." Cunoaşterea, cuprinderea a ceea ce încearcă alţii precede întotdeauna compasiunea şi simpatia „ (p. 22)... „Spre deosebire de imitaţie, în simpatie intervine înţelegerea afectivă. Pentru a ne face o idee de înţelegere, retrăire, reîncercare ca element constitutiv al simpatiei, noi nu avem nevoie nici de proiecţie afectivă (Einfühlung) nici de imitaţie. Din contră, proiecţia afectivă şi imitaţia, departe de a ne ajuta să înţelegem, sunt pentru noi surse de erori (p. 26). Spre deosebire de simpatie există starea de fuziune afectivă sau cazul limită de identificare a eului propriu cu al altui individ. „Reproducerea afectivă şi simpatia sunt incompatibile cu fuziunea şi cu identificarea veritabilă" (p. 56).

Fuziunea afectivă este socotită drept un fenomen limită, care apare în stare de hipnoză, la oameni primitivi, la copii, în stare de extaz, în vis. Specific pentru fenomenul de identificare totală este dispariţia conştiinţei de sine, a spiritului critic, fapt care-l deosebeşte fundamental de procesul înţelegerii şi de actul simpatiei în care conştiinţa de sine este prezentă şi în care se manifestă o delimitare precisă între „eu" şi „altul". De altfel, există chiar o gradare a stărilor de înţelegere afectivă care conduc de la identificarea totală înspre simpatie în viziunea lui Max Scheler şi ea cuprinde următoarele trepte: 1. împărtăşirea imediată, directă a suferinţei cuiva - respectiv încercarea în comun a unei suferinţe psihice; 2. faptul de a lua parte la bucuria sau suferinţa cuiva - fiind considerate două cazuri separate; 3. simpla contagiune afectivă - se realizează între stări afective pe baza expresiei şi imitaţiei; 4. veritabila fuziune afectivă - caz limită (p. 27 şi urm.). O detaliere a acestora ne parvine printr-o analiză efectuată de G. Allport (1968, p. 26-27) privitoare la „gradele simpatiei la Scheler". 1. Einfühlung - proces reflex, primitiv, denumit empatie, însemnând mimica elementară motorie, nefiind folosit în sens larg de „abilitate de a înţelege pe alţii"; 2. Miteinanderfühlung - reprezentând „simţirea simultană" apărută în cazul în care doi sau mai mulţi oameni reacţionează în acelaşi fel la acelaşi stimul; 3. Gefühlsanstechung - exprimă o inducţie simpatetică a emoţiei în plan social (panică), fiind focalizată pe experienţa afectivă a individului şi nu este exact simpatetică; 4. Einsfühlung - o identificare a simţirii - o „unipatie" între persoane apropiate care simt pasionat unirea şi suferă unul pentru altul; 5. Nachfühlung - este într-o mai mare măsură conştientă şi detaşată. Se distinge clar trăirea proprie de a altuia. Este o stare

intelectualizată; 6. Mitfühl - compătimire. Se referă la un act de participare la starea emoţională a altuia, dar compătimirea şi suferinţa partenerului sunt fenomenologic două fapte diferite; 7. Menschenliebe - nivelul sentimentului recunoscut, ce depăşeşte sensul gândirii despre altul, intervenind preţuirea şi respectul; 8. Akosmistische Person und Gottesliebe - sensul simpatiei mistice, caracteristică pentru oamenii cu orientare religioasă: „unitatea tuturor spiritelor finite în Dumnezeu".

În sfârşit, în legătură cu fenomenul fuziunii afective, Max Scheler relevă existenţa a două tipuri extreme de identificare totală: idiopaticul şi heteropaticul. „În cazul tipului idiopatic, eul străin este absorbit şi asimilat de propriul eu, până la punctul de a se găsi dezbrăcat de toată individualitatea, în toată autonomia, în maniera de a fi şi a se comporta; în cazul tipului heteropatic, din contră eul nostru este atras, hipnotizat de un alt eu până la punctul în care acest eu individual străin, care ia locul eului meu formal îşi substituie toate atitudinile sale fundamentale şi esenţiale ale ultimului. Dacă această fuziune e produsă eu nu trăiesc în mine ci în el. Aceste cazuri ideal tipice de identificare totală prin contagiune activă pe care eul nostru o exercită asupra altuia şi de contagiune pasivă în care eul meu suferă până în miezul individualităţii sale se găsesc realizate sub forme foarte diverse şi multiple în experienţa de toate zilele. Identificarea heteropatică „este urmarea unei decadenţe progresive a sărbătorilor reprezentate prin mistere, care au dezvoltat la multe popoare arta teatrală" (p. 34-35).

Discutând concepţia psihologului german, în cadrul studiului menţionat şi publicat în 1937, Vasile Pavelcu atrage atenţia că „la Scheler a înţelege o stare psihică a altuia şi a trăi sunt două lucruri deosebite. Cunoaşterea perceptivă trece dincolo de limitele eului individual (este transcendentă) şi nu este de natură afectivă" (p. 271). În acelaşi studiu, Vasile Pavelcu lărgeşte categoria autorilor integraţi în teoria empatiei transcendentale. Astfel alături de Max Scheler sunt menţionaţi Franciszka Baumgarten, H. Driesch, A. Kranfeld, W. Dilthey, E. Spranger, K. Jaspers, ş.a. Franciszka Baumgarten deosebeşte trei procese de cunoaştere psihologică: unul de înţelegere pe baza evocării propriei experienţe - Nachfühlen; altul de înţelegere pe baza analizei experienţei altora - Verstehen; şi empatia propriu-zisă care este adoptarea punctului de vedere al altora, ajustarea nemijlocită la o stare a altuia, identificarea cu aceasta - Einfühlung. Acest al treilea nivel este socotit mai puţin obiectiv decât primele două şi mai independent faţă de experienţă, de gradul de inteligenţă şi cultură.

Valoarea acestei cunoaşteri o dă transpunerea reală în persoana altuia, fiind de natură transcendentă. În sfârşit, în „Drama psihologiei" la care ne-am mai referit, Vasile Pavelcu se referă, în aceeaşi ordine de idei, şi la intuiţia simpatetică la H. Bergson ca având funcţie de cunoaştere directă „de sesizare imediată şi afectivă a naturii unui alter ego", fiind opusă cunoaşterii intelectuale.

Aşa cum s-a putut constata, nici teoria empatiei trannscendente şi aşa cum am văzut, nici teoria empatiei solipsiste (denumirile sunt date de Vasile Pavelcu) nu au depăşit o viziune pur speculativă, de interpretare teoretică a fenomenului şi mecanismului psihologic al empatiei. Şi în cazul concepţiei empatiei transcendente relaţia dintre teorie şi metodă nu a fost una simultană, ci cel mult poate fi apreciată ca succesivă în timp. Putem afirma acest lucru, deoarece abia în anii 20-40 ai secolului nostru încep să se dezvolte metode de cercetare apte să surprindă inteligenţa socială (George Washington Social Intelligence Test) sau intuiţia socială (Testul lui Chapin de intuiţie socială) sau Testul Dymond de intuiţie şi empatie, ca fiind posibile răspunsuri la unele dintre teoriile clasice asupra empatiei, sau, mai precis, ca fiind determinate de necesitatea integrării inteligenţei şi intuiţiei sociale, ca itemi, prezenţi în conduita empatică, idei întâlnite şi în teoria empatiei transcendente.

Aşadar, ca o observaţie de ansamblu, putem constata că teoriile clasice asupra empatiei sunt relativ rupte de viziunea metodologică şi experimentalistă, echilibrul oferit de o relaţie simultană dintre teorie şi metodă putând fi constatat, mai cu seamă, în a doua jumătate a secolului XX.

Într-o recentă lucrare de sinteză cu privire la metodologia cercetării fenomenului empatic, lucrare la care ne vom referi pe larg, Bruce Chlopan, Marianne Mc. Cain, Joyce Carbonell şi Richard Hagen, de la Universitatea din Florida (1985) observă faptul că datorită varietăţii definiţiilor empatiei au apărut şi unele bariere în măsurarea acesteia. „Litigiul privind definiţiile care înconjoară empatia a avut un profund efect asupra dezvoltării unei măsuri adecvate a empatiei". Firește, înainte ca măsurarea să fie dezvoltată, constructul de empatie trebuie definit". Constatăm, deci, la autorii citaţi, un punct de vedere foarte clar privitor la relaţia dintre teorie şi metodă în analiza empatiei. Această relaţie a permis evidenţierea unor direcţii distincte în cercetarea fenomenului empatic.

Anterior am menţionat aceste direcţii care pot fi, pe de-o parte, dependente de fixarea unor itemi incluşi în conduita empatică, iar pe de altă parte, dependente de viziuni diferite cu privire la definirea empatiei. Prima categorie de preocupări a relevat surprinderea unor itemi de factură psihofiziologică, ceea ce a condus la utilizarea unor metode fiziologice de cercetare, în al doilea rând, surprinderea unor itemi de factură psihologică incluşi în conduita empatică şi surprinşi prin teste adecvate, în al treilea rând surprinderea unor itemi specifici fenomenului empatic, incluşi în scalele de empatie. Cea de a doua categorie stabilea metodologia de cercetare pornind de la o viziune cognitivă asupra empatiei ca abilitate de a prelua punctul de vedere al altuia, şi de la o viziune, preponderent afectivă asupra empatiei ca abilitate de substituire în stările altora, favorizând scale de empatie diferite.

În legătură cu aceste direcţii de cercetare a empatiei va continua expozeul privitor la relaţia dintre teorie şi metodă.

O primă categorie de cercetări vizează caracteristicile reactivităţii fiziologice ca latură a comportamentului empatic. Gardner Lindzey şi Elliot Aronson (1969) menţionează unele cercetări cu caracter psihofiziologic care utilizează ca variabilă în studiul empatiei reacţia cutano-galvanică (S.M. Berger, Conditioning throng vicarious instigation, în „Psychol. Rev.", nr. 69, 1909, p. 450-466); H. Tomes, The adaptation, acquisition and extinsion of emphatically mediated responses, în „Diss. Abs", nr. 24, 3442-3443; K. D. Kraig şi M.S. Weinstein, Conditioning vicarious affective arousal, în „Psychol. Raports.", nr. 17, 1965, p. 955-963) ş.a. În aceeaşi ordine de idei se înscriu şi cercetările lui Ezra Stotland şi L. Walsh (1963) care urmăresc studiul empatiei în cazul emoţiei de anxietate prin folosirea ca variabilă dependentă a transpiraţiei palmare. Alţi autori utilizează, în cercetarea empatiei, indicatori motori. Astfel, Kogane Jerome şi Ph. William (1964) înregistrează comportamentul, respiraţia şi ritmul cardiac la copiii care urmăresc o competiţie între propriul părinte şi un străin. E. Gelhorn (1964) cercetează relaţia dintre stările emotive şi tensiunea musculară, iar Robinson George (1963) studiază răspunsurile empatice pe baza reacţiilor posturale. Al. Roşca, M. Roşca şi V. Vasilescu (1954) utilizează reflexul condiţionat vascular prin înregistrări pletismografice şi implicaţiile acestuia în studiul empatiei.

Trebuie să recunoaştem că printre primele noastre încercări (1969)

de studiere a fenomenului empatic am recurs, datorită unei competente contribuţii ştiinţifice asigurate de Ioan Ciofu, la o cercetare cu caracter psihofiziologic, influenţată şi de analizele mai sus menţionate. A fost studiată transpunerea scenică la actori în condiţiile reprezentării mintale a unui scenariu. Rezultatele au relevat modificări ale indicatorilor folosiţi (electrooculograma EOG, electrodermograma - EDG, respiraţia bucală - R, reacţii motorii - RM) care pot fi legate de conţinutul reprezentărilor imaginaţiei din scenariul dat. S-a constatat că activarea reacţiilor în timpul transpunerii nu se face în aceeaşi măsură la toţi indicatorii; de asemenea, corelaţii semnificative au fost stabilite la un număr mai redus de indicatori, ceea ce înseamnă că activarea acestora nu a crescut proporţional, ci diferenţiat. Faptul că scenariul propus incită la imaginarea unor activităţi predominant manuale sau a unor momente dramatice cu caracter de anxietate, a permis constatarea că activarea cea mai vizibilă apare tocmai la indicatorii motor şi cutanogalvanic şi, totodată, că mişcările oculare orizontale făcute cu ochii închişi, într-o sarcină cu caracter imaginativ, trebuie considerate un indicator specific al reprezentărilor. De altfel, partea a doua a cercetării, consecventă cu teza teoretică potrivit căreia activarea fiziologică reprezintă o componentă a conduitei empatice, urmăreşte corelaţia dintre modificările fiziologice şi particularităţile psihologice ale transpunerii scenice (validate anterior pentru studiul relaţiei dintre imaginaţie şi afectivitate pe baza a patru probe psihologice: Rorschach, T.A.T. scenariu experiment şi elaborarea de povestiri la stimuli verbali - probe la care vom reveni în analiza direcţiei psihologice de investigare care urmează). Cercetarea efectuată în rândul actorilor şi al studenţilor în arta dramatică relevă rolul deosebit pe care-l capătă indicatorii EOG - orizontală şi EDG în cadrul transpunerii mintale în rol şi directa lor relaţie cu factorii de imaginaţie şi afectivitate, ca şi implicaţiile ce apar în timpul transpunerii, privind indicatorii R şi RM. Prin corelaţiile obţinute între indicatorii fiziologici şi factorii psihologici ai transpunerii scenice (relaţia imaginaţie-afectivitate) s-au validat probele fiziologice ca fiind proprii pentru studiul transpunerii la actori, constatându-se faptul că reacţiile fiziologice sunt direct condiţionate de conţinutul proceselor imaginative şi afective, indicatori presupuşi şi probaţi a constitui fundamentul psihologic al conduitei empatice.

Şi cu aceasta din urmă idee facem trecerea la cea de-a doua direcţie care vizează cercetarea unor itemi de factură psihologică incluşi în conduita empatică şi surprinşi prin tehnici adecvate.

Aşa cum am menţionat deja, o direcţie de preocupări a oamenilor de ştiinţă vizează descoperirea acelor însuşiri umane care contribuie la apariţia fenomenului empatic. A.E. Weinstein (1973) consideră ca însuşire principală inteligenţa, iar George Mead (1967), cu mult înainte, apreciază că inteligenţa socială este legată de abilitatea individului de a se pune pe sine în situaţia altora. Faptul că apar unele elemente comune între inteligenţa socială şi conduita empatică îi fac pe Bruce Chlopan şi colaboratorii (1985) să includă testele de inteligenţă socială în prezentarea pe care o fac cu privire la măsurătorile empatiei. Astfel, autorii menţionaţi discută Testul de inteligenţă socială George Washington în formele sale multiple, fiind foarte utilizat în cercetările de psihologie socială. Itemii incluşi în forma sa iniţială intrau în următoarele categorii: „1. Judecata în situaţii sociale (subiecţii fac o alegere a patru posibile soluţii la probleme sociale); 2. memoria numelor şi figurilor (sarcina este de a alege unele semnale fotografice anterior studiate şi apoi prezentate împreună cu un grup larg de fotografii); 3. observaţii asupra comportamentului uman (probleme privitoare a funcţionalitatea umană pe bază de răspunsuri adevărate şi false); 4. recunoaşterea stărilor mentale în spatele cuvintelor (sarcina de a alege din patru posibilităţi a stării mentale corecte descoperită într-un număr de declaraţii); 5. sensul umorului (sarcină de alegere multiplă pentru determinarea celui mai bun final la un număr de glume)". Cercetările efectuate cu acest test nu au dezvăluit însă distincţii nete între scala G.W. de inteligenţă socială şi abilitate verbală.

În aceeaşi ordine de idei, autorii la care ne-am referit, înscriu printre indicatorii luaţi în consideraţie ca implicându-se în conduita empatică, intuiţia socială, surprinsă de Chapin în 1942 prin testul care îi poartă numele, reprezentând o scală de 25 de itemi sau de R. Dymond în 1949 în cadrul probei de empatie la care vom reveni.

Printre alte categorii de fenomene psihice implicate în conduita empatică menţionăm imaginaţia şi afectivitatea. Urmărirea acestor indicatori ca şi a altor caracteristici de personalitate au permis recurgerea la o serie de teste psihologice apte să surprindă implicit şi fenomenul transpunerii empatice. Între aceste teste de o deosebită utilitate s-au dovedit T.A.T.-ul (Testul de apercepţie tematică aparţinând lui A. Murray şi M.D. Henry) şi Testul petelor, care poartă numele autorului său, H. Rorschach. Ambele teste furnizează suficiente indicii cu privire la forţa proiectivă a eului, la capacităţile imaginativ-afective ale subiecţilor.

Cercetările lui R.F. Dymond (1950) asupra relației dintre personalitateea umană și empatie, folosesc, printre altele, probele Rorschach și T.A.T. La testul Rorschach apar diferențe nete între două grupe extreme cu privire la controlul impulsurilor. Există subiecți cu empatie scăzută, care lasă să apară un exces de control, manifestă tendințe de rigiditate și introversiune, și există subiecți cu empatie crescută, în ale căror răspunsuri se constată sensibilitate, tendința de contacte sociale legate. La T.A.T. apar diferențe individuale privitoare la starea personală a subiecților, și anume: pentru cei cu empatie scăzută apar relații familiare nesatisfăcătoare, dificultăți în relațiile cu alții, scopuri egocentrice, sentimente de inferioritate și la cei cu empatie crescută - trăsături inverse. D.E. Berlew (1961) folosește T.A.T.-ul în studiul relației dintre empatie, considerată un fenomen de sensibilitate interpersonală, și forța motivației ș.a. Multe cercetări relevă implicațiile răspunsurilor motorii (M) la testul Rorschach în evidențierea nivelurilor de manifestare a capacității empatice. B. Ronald Kurz și T. Catone (1967) studiază raportul dintre abilitatea de însușire a rolului și răspunsul motor uman din testul menționat în scopul realizării înțelegerii, atât a propriului comportament, cât și a comportamentului altora. Studiul urmărește corelarea lui M cu un model de comportament și măsurarea abilității de a îndeplini roluri.

Într-un studiu de sinteză, S. Stark (1966) abordează problema relației dintre imaginația de tip empatic și răspunsul M din testul Rorschach. Autorul trece în revistă pe cercetătorii care au adus cele mai deosebite contribuții în studiul empatiei prin utilizarea testului Rorschach. Astfel, autorul se referă la cercetările lui R. Bachner și F. Halpern (1965), ale lui F. G. Schachtel (1950), care consideră răspunsul M, ca pe o experiență similară empatiei kinestezice, la cercetările lui R.P. Holt (1954), care abordează imaginația empatică de pe o poziție psihanalitică, socotind că în pata Rorschach poate fi remarcat un personaj care este investit cu atribute de viață, cu mișcare, dorință, sentimente, gânduri, deci ca un fenomen ce poate fi asimilat cu un proces de identificare empatică. Sunt prezentate, în continuare, cercetările lui Phillips și Smith (1953), ca și ale lui M.D. Ainsworth și B. Klopfer (1954), care consideră că răspunsurile de tip M sunt indici ai participării empatice. Totodată, autorul citează lucrările lui S.J. Bech (1960), care se pare că au introdus pentru prima dată în literatura americană interpretarea empatiei pe baza examenului Rorschach. În două lucrări (1968), considerate de debut, în cercetarea empatiei, dar

mai exact, în studiul transpunerii scenice am utilizat o variantă a testului Rorschach pentru surprinderea imaginației la studenții în artă dramatică, ca și o variantă T.A.T. și scenariu-experiment (probă originală) pentru evidențierea structurii psihologice a empatiei scenice prin studiul corelației dintre procesele imaginației și afectivității la aceștia și actorii consacrați.

În testul Rorschach, varianta utilizată de noi, am urmărit numărul total al imaginilor realizate de subiecți, numărul imaginilor originale, numărul imaginilor cu implicații afective, numărul imaginilor care redau mișcarea și numărul imaginilor care redau ființe omenești. Cercetarea a dezvăluit existența unei categorii de subiecți la care apar performanțe ridicate la toți parametrii analizați și a unei categorii de subiecți cu rezultate contrare primelor. Totodată, s-a dovedit că specificul calitativ al imaginației actoricești este dat de caracterul ei original și afectogen. Corelațiile semnificative dintre performanțele obținute de subiecții noștri la proba efectuată și performanțele de transpunere scenică obținute la examenul de actorie, ca și compararea cu performanțele la test obținute pe subiecții actori consacrați, pentru care empatia este o însușire aptitudinală, ne-a îndreptățit să apreciem proba ca validă în studiul imaginației ca indicator al empatiei scenice.

În ceea ce privește utilizarea T.A.T.-ului, varianta noastră vizează utilizarea a 15 planșe care prezintă un conflict dramatic potențial, subiectul fiind solicitat să răspundă pentru fiecare planșă la următoarele întrebări: 1. Ce reprezintă planșa? 2. Ce raporturi există între personaje? 3. Ce s-a întâmplat cu personajele? 4. Ce va urma în desfășurarea acțiunii? 5. Dacă scena vă amintește de ceva cunoscut? 6. Dacă vă identificați cu unul dintre eroi? 7. Ce atitudine încercați față de conținutul planșei?

În analiza rezultatelor s-a urmărit imaginația creatoare rezultată din conținutul relatărilor originale și din capacitatea de a urmări trecutul și a anticipa viitorul personajelor sugerate de imaginile din planșe, pe de-o parte, iar pe de altă parte, gradul participării afective rezultat din conținutul emoțional al răspunsurilor, din măsura identificării subiecților cu eroii din planșe și din atitudinea afectivă pe care o exprimă aceștia față de conținutul fiecărei planșe. În paralel s-a utilizat o probă originală intitulată scenariu-experiment, care, în mare, păstrează aceleași indicații ca și varianta T.A.T., dar care înlocuiește planșele cu fragmente literare din „Livada cu vișini" de Cehov, din „Strigoii" de Ibsen, și din „Cearta" de Liviu Rebreanu. Textele au fost

astfel alese încât să nu poată fi cu uşurinţă recunoscute. Avantajul oferit de scenariu-experiment este că reproduce mai exact condiţia dramatică după care se declanşează fenomenul transpunerii scenice. Rezultatele au confirmat ipoteza de plecare privind relaţia dintre imaginaţie şi afectivitate în transpunerea scenică, ambele modalităţi psihologice favorizând prefigurarea de către actor a viitorului personaj artistic. Probele folosite, varianta T.A.T. şi scenariul-experiment au următoarele atribute: pot surprinde în timp scurt parametrii de bază ai capacităţii de transpunere, modelează activitatea creatoare făcând parte din categoria testelor situaţionale, se completează reciproc, reproducând activitatea mintală de transpunere în personaj, pornind atât de la un model vizual, cât şi de la unul descris verbal.

Din analiza celor două direcţii metodologice analizate, respectiv direcţia psihofiziologică şi direcţia psihologică, am putut constata o interrelaţie pregnantă între teorie şi metodă, în sensul în care metodologia de cercetare tindea să satisfacă deziderатul teoretic al suprinderii unor elemente, a unor componente presupus a fi intriseci conduitei empatice. Firește, după cum am văzut, teoria era limitativă, restrânsă doar la aspecte de ordin psihofiziologic sau de ordin psihologic al empatiei, şi ca urmare şi metodologic devenea restrictivă, adecvată părţilor şi nu întregului, fapt care dădea cercetătorului sentimentul unei neîmpliniri. Eram pe urmele fenomenului cercetat în mod cert, dar nu-i surprindeam complexitatea în unitatea ei structurală, ci doar îi bănuiam complexitatea din fragmentabilitatea componentelor intrinseci.

Aşa se face, că adevăratul salt calitativ în studierea fenomenului empatic se produce odată cu elaborarea şi validarea testelor şi scalelor de empatie. În acest moment, relaţia dintre teorie şi metodă tinde să devină comprehensivă. Autorii la care ne vom referi vor pleca de astădată de la definiţia integratoare a fenomenului empatic, de la surprinderea mecanismului său procesual şi de la efectul implicat în produsul empatic, cu alte cuvinte de la analiza întregului fenomen complex pe care-l denumim empatie şi nu de la componentele, adeseori, preluate separat, care-i asigură acestui fenomen mecanismul psihologic. Având o asemenea viziune teoretică şi valoarea metodologiei la care s-a ajuns este mai eficientă, mai la obiect şi ca urmare, cu un grad sporit de încredere.

Fără a formula imposibila pretenţie de a prezenta exhaustiv testele şi scalele specifice de empatie, mă voi opri, totuşi la câteva probe

considerate de majoritatea specialiştilor ca edificatoare şi, după noi, ilustrative pentru aceasta de-a treia direcţie metodologică. Ca urmare ne vom opri în cele ce urmează la Testul Dymond de intuiţie şi empatie (1949), la Testul de empatie al lui Kerr şi Speroff (1954), la Scala de Empatie a lui Hogan (1969), precum şi la Chestionarul de măsurare a empatiei emoţionale a lui Mehrabian şi Epstein (1972). Vom folosi, totodată, şi viziunea sintetică propusă de M.H. Davis (1983), viziune pe care am citat-o ca sursă informativă în paginile anterioare.

Testul Rosalindei Dymond porneşte de la definiţia empatiei ca fiind transpunerea imaginativă a eului în gândirea, simţirea şi acţiunea altuia, consecvent, structurând lumea după acea persoană şi de la definiţia intuiţiei în viziunea lui Allport ca relaţia dintre autopercepţie şi percepţia sinelui de către alţii.

Scala de măsurare a abilităţii empatice propusă de R.F. Dymond conţine patru părţi şi anume:

1. unei persoane i se cere să se autoaprecieze pe o scară de cinci trepte de-a lungul a şase criterii bipolare. Într-o primă variantă cele şase trăsături folosite de autoare au fost: încredere în alţii - fără încredere; superior - inferior; egoist - altruist; prietenos - neprietenos; conducător - sumisiv; cu simţul umorului - fără simţul umorului. Într-o a doua variantă trăsăturile unu, trei şi şase au fost înlocuite cu timid - îndrăzneţ; simpatic - antipatic; liniştit (fără griji) - neliniştit;

2. aceleaşi persoane i se cere să evalueze un partener tot pe baza trăsăturilor menţionate;

3. se cere apoi persoanei să evalueze partenerul, aşa cum crede că acesta se va autoevalua, păstrând aceleaşi criterii;

4. se cere persoanei să se autoaprecieze aşa cum crede că l-ar aprecia partenerul recurgând la criteriile oferite.

Dacă în acelaşi mod este testată şi persoana A şi partenerul B, pentru a măsura empatia lui A se calculează cât de aproape sunt predicţiile lui A cu privire la posibilele evaluări ale lui B faţă de realele evaluări făcute de B (răspunsurile la punctul 3 de la A se compară cu răspunsurile la punctul 1 de la B, iar răspunsurile la punctul 4 de la A se compară cu răspunsurile la punctul 2 de la B) şi, invers, pentru calculul empatiei lui B. Testul poate fi scorat în termenii numărului de puncte la care individul greşeşte în predicţie (scorul de deviaţie) sau prin calculul predicţiilor corecte (scorul corect). Testul aplicat de autoare s-a realizat pe grupe de câte 6-7 subiecţi, calculându-se reacţiile empatice ale fiecăruia în raport cu fiecare, urmărindu-se atât

adâncimea (gradul în care o persoană empatizează cu oricare individ), cât şi lărgimea (numărul de indivizi cu care poate empatiza) comportamentului empatic. Scorul de intuiţie se bazează pe numărul corespondenţelor exacte între autoevaluările subiecţilor la punctul 1 (ale lui A sau B) şi evaluările partenerului despre subieţi la punctul 2 (ale lui B sau A).

Dymond presupune că, prin intermediul testului ce-i poartă numele, subiecţii vor încerca în cea mai mare parte să preia rolul altuia (partenerului), câştigând astfel perspectiva celuilalt. Se sugerează că subiecţii vor utiliza o operaţie mintală anticipativă care modelează concepţia autoarei cu privire la empatie, inclusă în definiţia iniţială.

Din comentariile oferite de Bruce E. Chlopan şi colaboratori (1985) reiese că „diferenţierile în acurateţea predicţiei evaluărilor altor persoane pot reflecta diferenţe în abilitatea de a se transpune pe sine în gândirea, simţirea şi acţiunea altuia".

În 1979 am publicat o cercetare în care am folosit pentru prima dată o variantă a testului Dymond, pentru ca ulterior să revin cu ocazia cercetărilor efectuate asupra empatiei cadrelor didactice (1987).

Testul de empatie a lui W. A. Kerr şi B. J. Speroff porneşte de la definirea empatiei ca abilitatea de a se pune pe sine în poziţia altei persoane, stabilind raporturi şi anticipând alte reacţii, stări şi comportamente. Testul prezintă trei secţiuni punând subiecţii să evalueze şi să acorde ranguri prin utilizarea unor judecăţi de acceptiune sau respingeri faţă de: 1. popularitatea a 15 muzicieni de valoare; 2. aprecierea a 15 magazine populare; 3. prevalenţa a 10 lucruri deranjante (necazuri ce definesc individul). Testul se bazează pe fapte empirice în fiecare caz. Testul corelează cu preferinţa de conducere. Este considerat un test de empatie de masă măsurând acurateţea evaluărilor şi anticipărilor unei populaţii.

Scala de empatie a lui R. Hogan a fost amplu analizată în studiul sintetic aparţinând lui Bruce E. Chlopan şi colaboratorii (1985) la care ne-am referit. Autorii menţionează că, după ce R. Hogan se încredinţează că empatia este un concept cu sens, utilizând în cazul a 14 persoane nespecialiste o definiţie standard a empatiei dintr-un dicţionar pentru ca pe această bază subiecţii aleşi să descrie un om foarte empatic folosind 50 de itemi din California Q-sort, autorul testului trece la faza următoare, la dezvoltarea criteriilor de determinarea empatiei. R. Hogan utilizează aceleaşi procedee (dar cu 100 itemi din California Q-sort) la subiecţi specialişti în psihologie. Ca

urmare, el selecţionează 5 itemi ca fiind cei mai descriptivi pentru o persoană empatică şi anume: 1. manifestă percepţie socială pe o scală largă în replicile interpersonale; 2. este conştient de impresia pe care o face asupra altora; 3. este deprins cu tehnici sociale (jocul imaginativ, simulare, umor); 4. are intuiţie în motivaţia proprie şi în comportament; 5. evaluează motivaţiile pe care le au ceilalţi când interpretează situaţiile. Totodată, selectează şi 5 itemi ca nedescriptivi pentru o persoană foarte empatică şi anume: 1. Nu are roluri diversificate - relatează la toată lumea în acelaşi fel; 2. Se judecă pe sine şi pe ceilalţi în termeni convenţionali de tipul „popularitate", „gândire corectă" etc.; 3. Pare a avea un disconfort în situaţii de incertitudine şi completitudine; 4. Pare extrapunitiv; 5. Slabă anxietate şi conflicte, cu efect de refuz de a recunoaşte prezenţa acestora; represiv şi faţă de tendinţe disociate. De la acest criteriu R. Hogan a evaluat subiecţii cu privire la empatie. Au urmat trei rânduri de validări după care a selecţionat itemii pentru scala de empatie pe subgrupe: înaltă-medie-joasă empatie.

Potrivit autorilor menţionaţi cercetările cu scala de empatie a lui R. Hogan au vizat trei categorii de cercetări: empatia şi personalitatea, empatia şi comportamentul moral, empatia şi comportamentul predictiv în situaţii variate. Se apreciază că această scală măsoară abilitatea unei persoane de a se pune în situaţia alteia, fiind socotită determinantă pentru persoanele empatice: capacitatea de a fi conştient social, adaptarea şi atitudinea grijulie faţă de stările altora. Scala lui R. Hogan măsoară abilitatea de asumare a rolului, ca o funcţionare adecvată social şi de adaptare la ceilalţi, ca abilitate de a prelua punctul de vedere al altuia, exprimând o viziune cognitivă.

Chestionarul de măsurare a empatiei emoţionale (Q.M.E.E.), aparţinând lui A. Mehrabian şi N. Epstein surprinde fenomenul de activare a capacităţii de substituire emoţională, ce oferă o tendinţă generală de a fi activat în situaţii diferite, ca măsurând relaţia empatică. Faţă de scala anterioară, aceasta descrie o viziune afectivă. Chestionarul cuprinde un număr de 33 de afirmaţii cu care subiectul poate fi sau nu de acord. Aceste afirmaţii reprezintă subscale intercorelate care măsoară aspectele relaţionale ale empatiei emoţionale. Subscalele se referă la: susceptibilitatea la contagiune emoţională (ex.: „Oamenii din jur au o mare influenţă asupra dispoziţiilor mele sufleteşti"); aprecierea emoţiilor unor persoane necunoscute sau îndepărtate (de ex.: „Oamenii singuratici sunt

probabil neprietenoşi"); reactivitate emoţională extremă (de ex.: „Uneori cuvintele unui cântec de iubire mă pot impresiona adânc"); tendinţa de a fi impresionat de experienţele negative ale altora (de ex.: „Mă tulbură să văd oamenii plângând"); tendinţa de simpatizare (de ex.: „Copii mici nu plâng fără motiv"); dorinţa de a fi în contact cu cei ce au probleme (de ex.: „Când un prieten începe să vorbească despre problemele lui, eu caut să schimb vorba").

Răspunsul la fiecare afirmaţie poate fi dat pe o scală de la +4 (acord foarte puternic) la -4 (dezacord foarte puternic). Totodată, pentru a se putea calcula scorul total de empatie emoţională se ţine seama de faptul că unele afirmaţii sunt însoţite iniţial de semnul plus (de ex.: „Uneori cuvintele unui cântec de iubire mă pot impresiona adânc"), iar altele de semnul minus (de ex.: „Uneori la cinematograf mă amuză faptul că în jurul meu mulţi plâng sau îşi trag nasul"). Ca urmare, după ce subiectul notează fiecare afirmaţi cu unul din scorurile scării (+4, +3, +2, +1, -1, -2, -3, -4), experimentatorul schimbă semnele la scorurile care privesc afirmaţiile la care iniţial figurează semnul minus, iar apoi se calculează suma algebrică a tuturor celor 33 de răspunsuri pe întregul chestionar. Proba permite, în final, aflarea unui scor total de empatie emoţională.

În 1986 am publicat o cercetare în care am folosit pentru prima oară QMEE pentru ca ulterior să utilizăm acest chestionar în monografia referitoare la empatie şi relaţia profesor - elev (1987).

În sfârşit, o viziune nouă asupra empatiei, ca o combinare a celei cognitive şi a celei emoţionale, ne-o oferă M.H. Davis printr-o intepretare multidimensională a fenomenului analizat. Autorul prezintă proba I.R.I. (Interpersonal Reactivity Index), o probă, deocamdată, mai puţin utilizată, având la bază patru subscale şi anume preluarea perspectivei celuilalt, fantezia, relaţia empatică de factură emoţională şi stress-ul. Aceste 4 aspecte ale empatiei sunt tratate în relaţiile fiecăruia cu alte 5 constructe măsurabile şi anume: competenţa socială/funcţionalitatea socială, autoevaluarea, emoţionalitatea, sensibilitatea faţă de alţii şi inteligenţa.

În I.R.I. sunt cuprinşi 28 de itemi în 4 subscale a câte 7 itemi fiecare, abordând astfel conceptul global de empatie ca sistem de reacţii ale unui individ în timpul observării experienţelor altuia - sau mai exact „reactivitatea la alţii". Subscala PT (Perspective Taking) măsoară tendinţa de a adopta cu spontaneitate punctul de vedere al altora în diferite împrejurări de viaţă. Această cuprinde itemi ca:

„Adesea încerc să-mi înţeleg prietenul, imaginându-mi cum vede el lucrurile din perspectiva sa". Subscala FS (Fantasy) măsoară tendinţele subiectului de a se transpune imaginativ în stările şi acţiunile unor personaje fictive din cărţi, filme sau piese. Aceasta vizează itemi ca: „Eu realmente m-am implicat în stările eroilor din povestire". Subscala EC (Empathic Concern) măsoară tendinţa de orientare simpatetică faţă de alţii; stări de căldură afectivă, compasiune etc., vizate de itemi ca: „Eu am deseori tendinţa de a-mi apropia stările de acelea ale celor mai puţini norocoşi ca mine". Subscala PD (Personal Distress) măsoară suferinţa personală, orientarea spre sine, trăirea anxietăţii personale şi nelinişte în stări de tensiune interpersonală, vizând itemi ca: „A fi într-o situaţie emoţională care mă înspăimântă".

Conform autorului scalei I.R.I., aceasta integrează viziunea cognitivă cu cea emoţională a empatiei într-o abordare multidimensională şi aptă să măsoare diferenţe individuale a empatiei, putând suplini scalele propuse de R. Hogan sau A. Mehrabian - N. Epstein, prin viziunea multifazică asupra fenomenului abordat.

Ne rezumăm, pentru moment, la aceste exemplificări în scopul probării interacţiunii dintre teorie şi metodă, ca şi în intenţia de a sublinia paşii hotărâtori pe care cercetarea ştiinţifică i-a realizat în studiul complex al empatiei.

Noi direcţii de cercetare

Fenomenul empatic, devenit subiect de analiză ştiinţifică a psihologiei odată cu începutul secolului XX, câştigă în consistenţă pe măsura dezvoltării teoriei şi metodologiei privitoare la problematica umanului din perspectiva interdisciplinară. Mai mult, ni se pare că, datorită aplecării asupra problemei metodologiei, centrul de greutate al investigaţiilor ştiinţifice în ceea ce priveşte fenomenul empatic s-a mutat din Europa în Statele Unite ale Americii şi s-a deplasat îndeosebi spre domeniile psihologiei sociale, psihoterapiei şi personologiei.

Un număr important de lucrări abordează fenomenul empatiei de pe poziţia psihologiei sociale. Problema empatiei apare în psihologia socială, cercetată în legătură cu două aspecte principale şi anume: comportamentul interpersonal şi capacitatea de predicţie a comportamentului social.

În legătură cu prima direcţie, o serie de autori se ocupă de rolul empatiei ca fenomen de sensibilitate interpersonală (D.E. Berlew - 1960), în relaţiile interpersonale (P.H. Maucorps şi R. Bassoul - 1960,

Berger M. Seymour - 1962). În aceeaşi ordine de idei sunt cuprinse şi lucrările lui S.J. Bruner, D. Shapiro şi R. Tagiuri (1958) ca şi cele privitoare la atribuire ale lui E. Heider (1958).

A doua direcţie în psihologia socială abordează problema rolului empatiei în abilitatea de predicţie a comportamentului uman. J.P. Guilford (1959) consideră capacitatea empatică ca abilitate predictivă. La rândul său, Jean-Marie Lemaine (1954), apreciază că empatia implică acomodarea propriului eu la altul şi anticiparea comportamentului eului străin. Autorul oferă date privitoare la contribuţia a o serie de psihologi (J.E. Bender, A. Hastorf, W.A. Kerr, B.J. Speroff, L.N. Gage, L.J. Cronbach, W. Crow, B. Baker, I. Black, R. Wolf, A. Murray ş.a.) în ale căror cercetări se invocă problema corelaţiei dintre raporturile interpersonale şi activitatea predictivă a empatiei.

În domeniul psihoterapiei se semnalează investigaţii privind studiul empatiei şi relaţiile medic-pacient. Cap de coloană este Carl Rogers (1963) care semnalează faptul că terapeutul trebuie să facă proba unei înţelegeri exacte, empatice a lumii privite de clientul său. Dacă lumea pacientului apare cu claritate sfătuitorului său, acesta devine capabil de două lucruri: el poate să înţeleagă ceva despre care pacientul nu are decât o vagă cunoaştere şi să-i comunice; el poate explicita unele semnificaţii din experienţa pacientului, semnificaţii de care acesta nu este pe deplin conştient - continuă acelaşi autor.

Într-un amplu studiu, având la bază o vastă problematică psihologică, Jean Guillaumin (1965) face referiri interesante cu privire la psihanaliză şi la necesitatea subliniată de această concepţie de a se invoca o atitudine empatică în studiul şi interpretarea conduitelor simptomatice. Autorul citează o serie de autori care s-au ocupat de rolul empatiei în practica profesională a analistului (R. Fliess - 1942, O. Fenichel - 1945), inspiraţi de lucrările anterioare ale lui S. Freud (1915, 1921, 1923), S. Bernfeld - 1928 şi A. Winterstein - 1931. Empatia psihanalistului observă Jean Guillaumin, realizează înţelegerea şi interpretarea stărilor psihice ale altuia. Karl Jaspers (1968) discută limitele empatiei în contextul examinării psihiatrice şi, mai ales, al cercetării ştiinţifice obiective.

Karl Jaspers discută simptomele obiective şi cele subiective în cadrul examinării psihiatrice, făcând şi unele referiri interesante cu privire la psihologia obiectivă şi cea subiectivă. După autorul citat, în simptomele obiective sunt cuprinse toate evenimentele concrete care pot fi percepute prin simţuri (reflexe, mişcări observabile, fizionomia,

activitatea motrică, expresia verbală, producţiile scrise, conduita generală), performanţele măsurabile (abilitatea de a învăţa, a munci, a memora) şi o serie de trăsături individuale derivate din conţinutul raţional al relatărilor. Simptomele subiective nu pot fi percepute senzorial, ele pot fi înţelese numai prin empatie. Acestea din urmă cuprind emoţii, experienţe şi fenomene pe care pacienţii le descriu, ca şi procese mintale deduse din acţiunile pacientului, din conduita sa generală. Karl Jaspers se referă la aprecierile unor autori care consideră că atitudinea participativă a psihiatrului la experienţele pacientului înlesneşte dobândirea unei înţelegeri directe, personale, greu de definit, dar care nu duce la o cunoaştere explicită. Aceasta are un anumit rol în evaluările primare, dar este infructuoasă pentru cercetarea ştiinţifică.

Referindu-se şi la alte domenii de activitate cum ar fi cea productivă, pedagogică, politică, militară etc. E. Paul Torrance (1962) evidenţiază fenomenul empatiei în legătură cu relaţiile interindividuale dintre conducător şi subaltern, dintre profesor şi elev, dintre politicieni, dintre adversari, acordându-i acestui fenomen psihic valoare de abilitate pusă în slujba inducerii unui proces de identificare, şi prin aceasta, de provocare a încrederii în alţii.

Domeniul modern de cercetare al fenomenului empatiei rămâne, însă, personologia. Se remarcă în mod aparte cercetările corelative cu empatia ale Rosalindei Dymond - 1950, (flexibilitate-rigiditate; extraversie-introversie; încredere şi interes social-centrare pe sine), ale lui R. Hogan - 1973, (anxietate, locus de control, autonomie, socializare), ale lui A. Mehrabian şi N. Epstein - 1972, (activare, neuroticism, interes social).

În aceeaşi ordine de idei, contribuţia ştiinţifică românească, pare a fi edificatoare. Este vorba de considerarea empatiei ca însuşire aptitudinală apţă să permită manifestări performanţiale în activitatea actorului dramatic (S. Marcus, Gh. Neacşu - 1971), în creaţia plastică (S. Marcus - 1980) şi literară (S. Marcus, D. Săucan - 1994), în activitatea didactică (S. Marcus, T. David, A. Predescu - 1987) şi medicală (A. Marcus - Bolohan - 1990).

Cele mai recente preocupări în studiul empatiei privesc, duupă opinia lui Lauren Wispe (1986), patru direcţii importante şi anume: condiţionarea substituirii de către un model exterior altcuiva care încearcă o anume trăire emoţională; atribuirea („actorii" fac mai multe atribuiri când este vorba despre schimbarea perspectivei subiecţilor de

E. în psihoterapie

la observatori la actori, dacă se folosesc instrucţiuuni de tipul: „imaginează", „empatizează", „simte, gândeşte despre..."); „ajutorul empatic", unde comportamentul helping este variabilă dependentă, iar starea empatică este variabilă independentă; legătura dintre capacitatea empatică şi comportamentul helping prin corelarea scalelor de empatie cu cele de orientare helping.

O serie de cercetări recente, mai ales de provenienţă americană dar nu numai, încearcă să demonstreze relaţia congruentă dintre empatie şi altruism.

Jay S. Coke, C. Daniel Batson şi Katherine Mc. Davis (1978) propun un model de mediere empatică a comportamentului prosocial bazat pe două stări: 1. transpunerea în situaţia unei persoane aflată în dificultate face să crească empatia emoţională şi 2. empatia emoţională crescută măreşte motivaţia de a acţiona în aşa fel încât dificultăţile prin care trece acea persoană să se reducă. Rolul de mediere al empatiei se produce pentru că aceasta poate funcţiona ca o dispoziţie cognitivă care îl „înarmează" pe cel ce va oferi ajutorul cu informaţie adiţională pe care acesta o va folosi pentru a interpreta starea de necesitate a celuilalt ca pe o cerere de ajutor dar şi pentru că empatia, prin ea însăşi, influenţează motivaţia altruistă.

În studiul lui J.F. Davidio, Judith L. Allen şi David A. Schroeder (1990) s-a pornit de la modelul alinării unei stări de tristeţe prin mijlocirea empatiei, încercându-se clarificarea motivaţiei subiecţilor pentru acordarea de ajutor. Unii subiecţi au fost puşi în situaţia de a asculta o poveste, fiind instruiţi să-şi imagineze cum se simte persoana care are nevoie de ajutor în povestea respectivă, iar alţii să urmărească pur şi simplu faptele prezentate. Într-o fază ulterioară toţi subiecţii au fost puşi în faţa situaţiei de a ajuta persoana care fusese protagonistă a poveştii ascultate anterior, într-un context similar sau diferit. S-a constatat că subiecţii care şi-au imaginat situaţia relatată au avut o stare de tristeţe mai accentuată iar ulterior au fost mult mai dispuşi să ajute persoana decât cei cărora li s-a cerut să urmărească faptele şi numai atât.

În aceeaşi ordine de idei, cercetăriile lui M.H. Davis (cf. D. Romer ş.a. - 1986) sugerează că empatia ca mediator al altruismului ar avea patru aspecte distincte: 1. trăirea unor reacţii emoţionale simpatetice în legătură cu suferinţele altora; 2. tendinţa de a gândi şi înţelege necazurile altora; 3. tendinţa de a fi absorbit de viaţa unor personaje fictive şi de a trăi prin substituire emoţiile lor; 4. tendinţa unor

persoane de a trăi reacţiile emoţionale centrate pe propriul eu (dezgust, frică) când vin în contact cu suferinţele altora. Chiar dacă implicaţiile empatice, în viziunea autorului, acoperă, pe de o parte şi relaţiile de tip simpatetic, iar pe de altă parte şi propriile trăiri emoţionale, putem desprinde, mai ales, din aspectele 2 şi 3, comportamentele de bază ale fenomenului empatic, cu deosebiire cele cognitiv-predictive şi cele afective care mediaază comportamentul altruist.

Aşadar, cercetările recente privitoare la empatie vizează, mai ales, studiile de personalitate, conduita morală şi de caracter precum şi cercetările cu caracter situaţional.

Încheiem aici prima secţiune a lucrării apreciind că eforturile cercetătorilor contemporani privitoare la fixarea conceptului, a mecanismului psihologic, a metodologiei şi a direcţiilor de cercetare ale fenomenului empatic exprimă o evoluţie constantă, care departe de a-şi fi dobândit limitele, provoacă în continuare la reflecţii şi experimente noi, între care s-ar putea înscrie şi propria contribuţie prezentată în secţiunile următoare.

SECŢIUNEA A II-A - EMPATIA O TRĂSĂTURĂ DE PERSONALITATE

Ipoteze

Obiectivul principal al prezentei lucrări vizează o amplă demonstraţie cu privire la surprinderea unui aspect pe cât de spinos, pe atât de incitant privitor la considerarea empatiei ca trăsătură comună şi definitorie a personalităţii umane.

În această ordine de idei cercetarea ştiinţifică reclamă utilizarea unor argumente convingătoare, cu atât mai mult cu cât nu avem de-a face cu un aspect considerat ca „deja vu", sau cu o caracteristică ce se impune de la sine şi care s-ar preta doar la o discuţie fără pretenţie analitică, ci cu o problemă încă neelucidată în literatura de specialitate, care se bazează doar pe referiri interesante, dar fără o centrare manifestă pe o astfel de direcţie.

Ca orice fenomen psihic indispensabil conduitei umane, empatia se constituie în trăsătură comună a personalităţii.

Pentru a emite această ipoteză trebuie să acceptăm că empatia întruneşte condiţiile oricărei trăsături comune de personalitate, iar pentru a demonstra ipoteza trebuie să dovedim că empatia exprimă valenţe specifice oricărei trăsături comune de personalitate. Deci, pornind de la definirea trăsăturii comune de personalitate ajungem să ne întrebăm prin ce se probează empatia ca o trăsătură comună de personalitate? Pentru a oferi o imagine mai precisă asupra problematicii cu care ne confruntăm menţionăm preocuparea pentru răspunsuri diferenţiate la următoarea serie de întrebări: Poate fi încadrată empatia în conceptul generic de trăsătură comună de personalitate? Este empatia o trăsătură înnăscută sau dobândită? Empatia este un construct multidimensional? Ce relaţie există între capacitatea empatică şi comportamentul empatic? Între empatie şi alte trăsături de personalitate există anumite relaţii? Putem vorbi de un stil empatic de personalitate? Ca urmare, principala ipoteză pe care o formulăm, coincide, de altfel, cu titlul prezentei secţiuni. Ea poate fi exprimată sintetic astfel: **Empatia este o trăsătură de personalitate.**

Demonstraţia ce va urma vizează răspunsuri şi argumente ştiinţifice privitoare la considerarea fenomenului în discuţie ca o însuşire indispensabilă a personalităţii, ca un „pattern general", ca o abilitate proprie oricărei fiinţe omeneşti de a se transpune în psihologia celuilalt pentru a dobândi, conştient sau nu, o cale de comunicare implicită, inter-individuală. Prin urmare, este empatia un fenomen psihic prezent în structura individuală a oricărei fiinţe umane? Există oameni normali total neempatici? Iată doar unele dintre problemele cheie la care ambiţionăm să răspundem în prezenta lucrare şi pentru care vom recurge la formularea următoarelor ipoteze adiacente:

A. La origineaa fenomenului empatic se află o „structură fundament" care-şi are rădăciini adânci în planul predispoziţiilor ereditare ale omului, structură ce se organizează experenţial, fiind perfectibilă educaţional.

B. Empatia exprimă prin modul de manifestare un fenomen psihic cu valenţe multiple - un construct multidimensional ce acoperă întregul sistem psihic uman, pornit din planul neconştientizat al conduitei vegetative, trecut în planul conştientizat al cogniţiei şi anticipării şi ajuns în planul afectiv şi motivaţional - acţional.

C. Empatia capătă funcţie performanţială, ca instrument psihic operaţional în obţinerea unor rezultate eficiente la nivelul supra-mediu. Empatia este o aptitudine generală prezentă în întreg comportamentul omului în relaţiile cu semenii, dar poate deveni şi o aptitudine specială prin exercitarea specifică a acestei abilităţi în anumite domenii de activitate (empatie scenică, empatie literară, empatie terapeutică etc.).

D. Între capacitatea empatică, ca potenţial psihologic, şi comportamentul empatic ca acţiune psihică pot să apară atât relaţii convergente, cât şi relaţii divergente, sub influenţa împrejurărilor de viaţă şi a conduitei empatice a partenerilor.

E. Empatia ca o componentă intrinsecă sistemului complex al personalităţii se manifestă în interacţiune cu alte trăsături de personalitate, temperamentale sau atitudinale, favorizând manifestări corelate cu atitudinea simpatetică, cu orientarea helping, cu stilul cognitiv interpersonal şi cu nevoia de comunicare.

F. Empatia ca trăsătură consolidată de personalitatte se manifestă la anumite persoane printr-o relevare activă a experienţei, concretizată prin modalităţi specifice de prelucrare a informaţiei, mai exact, printr-un stil empatic de personalitate.

Aşadar, pornind de la necesitatea de a demonstra că empatia este o

trăsătură comună de personalitate ne folosim, deocamdată, şi de ipotezele adiacente menţionate, care pe parcursul prezentării vor căpăta atâta consistenţă câtă nevoie de demonstraţie pertinentă permite răspunsul la ipoteza noastră de bază.

În acest scop vom folosi, desigur, rezultatele cercetărilor oferite de bibliografia de specialitate, dar, mai ales, propriile noastre rezultate care vor să marcheze nu numai un aport la studiul empatiei, dar şi o preocupare aparte pentru demonstrarea ipotezei de la care se originează prezenta lucrare.

Trăsătură comună de personalitate?

Demonstrarea tezei privind considerarea empatiei ca trăsătură comună de personalitate are în vedere, pe de-o parte, dezvăluirea oportunităţii integrării fenomenului psihic de care ne ocupăm în categoria experienţelor subiective indispensabile, prin dezvăluirea criteriilor care justifică o asemenea integrare, iar pe de altă parte, susţinerea argumentată a unei astfel de opţiuni prin soluţii ştiinţifice pertinente care să atace veridicitatea ipotezei lansate. Primul aspect constituie preocuparea acestui subcapitol, iar cel de al doilea, a subcapitolelor următoare.

Este deja un fapt bine cunoscut că în viziunea specialiştilor, dar mai ales al acelora aparţinând orientării spre teoriile trăsăturilor şi tipologice, personalitatea ni se înfăţişează ca o configuraţie personală de trăsături, iar orice trăsătură se constituie ca un lanţ de reacţii pe care-l recunoaştem în diferite momente la acelaşi individ şi la diferiţi indivizi. În acestt sens H. Pièron (1957) defineşte trăsătura ca pe o clasă de echivalenţă. Trăsătura primară, ca proprietate a individului relevă o experienţă subiectivă care descrie nivelul comportamental şi prezintă eul-individual fiind o unitate specifică, variabilă, izolabilă şi cantificabilă (cf. Simone Clapier-Valladov-1986).

Ocupându-se de raportul dintre trăsăturile de personalitate ca variabile dispoziţionale care fixează structura personalităţii şi determinanţii situaţionali care o influenţează, Mihai Golu (1993) menţionează că „o trăsătură este privită ca o mulţime de comportamente care tind să covarieze (să fie corelate) într-o manieră relativ constantă în decursul timpului, în grupe de indivizi şi în variate situaţii, în care un individ se deosebeşte de alţii" (p. 13-14) şi mai departe, personalitatea este considerată „ca un sistem dinamic deschis

a cărui existenţă şi dezvoltare reclamă o permanentă relaţionare cu lumea externă, cu mediul socio-cultural în care se nasc şi căruia îi aparţin indivizii" (p. 19). Ca urmare, putem concepe şi empatia ca trăsătură de personalitate sau, altfel spus, ca abilitate indispensabilă oricărei persoane, exprimând nevoia fundamentală de raportare a acesteia la mediul său social. Aşadar, nu putem înţelege fiinţa umană în afara acestei trăsături, în afara nevoii de comunicare implicită eu-celălalt, în afara putinţei persoanei de a se pune în situaţia partenerului pentru o eficientă adaptare la condiţiile impuse de prezenţa acestuia.

G. Allport (1981) apreciază că se poate vorbi de un temei serios pentru presupunerea existenţei unei trăsături comune de personalitate ca şi pentru măsurarea acesteia pe o scală dimensională în raport cu ceilalţi, atunci când „oamenii normali dintr-o arie culturală dată tind în mod necesar să dezvolte unele moduri de adaptare comparabile în general". Ori, după opinia noastră, empatia reprezintă un atare mod de adaptare, propriu oricărui individ în relaţia cu ceilalţi şi diferită de la o persoană la alta, putând tinde spre valenţe înalt performanţiale. Tot după prestigiosul personolog american ar exista trei criterii definitorii pentru evidenţierea unei trăsături comune şi anume:

1. frecvenţa cu care o persoană adoptă un anumit tip de adaptare;
2. evantaiul situaţiilor în care adoptă acelaşi mod de acţiune;
3. intensitatea reacţiilor sale în conformitate cu acest model preferat de comportament.

După o primă inspecţie a fenomenului empatic vom putea consemna faptul că orice persoană tinde să se comporte mai mult sau mai puţin constant, în diverse situaţii cu care se confruntă, aşadar, în diferite împrejurări de viaţă, manifestând faţă de acestea şi uneori chiar dependent de acestea, reacţii de o anumită intensitate empatică. Cu alte cuvinte, este greu de presupus că o persoană adaptată la împrejurările de viaţă va putea evita un comportament empatic faţă de parteneri, exceptând, firesţe, formele de neadaptare socială, care frizează patologicul.

Omul normal tinde să fie empatic din primele momente ale vieţii sale relaţionale, aşa cum tinde să comunice prin limbaj, iar evoluţia sa ulterioară nu face decât să-i consolideze această abilitate să i-o organizeze ca modalitate frecventă de a se adapta la anturajul său în situaţii diversificate şi cu o intensitate reactivă individualizată. Ceea ce ar fi de reţinut este faptul că empatia respectă cele trei criterii

definitorii relevate de G. Allport, că acest fenomen psihic este prezent în sistemul trăsăturilor comune de personalitate a oricărei persoane, că este greu să ne imaginăm un om normal ca fiind total neempatic, cum este greu să ne imaginăm un om normal fără limbaj şi că diferenţele individuale sau mai exact gradientele de empatie reprezintă o altă problemă, fiind expresia modalităţilor particular-adaptive ale persoanei.

Aşa cum am mai subliniat, personalitatea este formată dintr-o serie de trăsături stabile, care o fac recognoscibilă fie ca aparţinând speciei umane, fie ca aparţinând unei individualităţi şi nu din elemente întâmplătoare, episodice sau accidentale. În cazul dat, empatia reprezintă o trăsătură de personalitate specific umană, dar în acelaşi timp şi o însuşire proprie unei individualităţi, de cele mai multe ori nuanţată, devenind expresia unui stil empatic, a unei maniere constante de manifestare în diferite împrejurări de viaţă.

Fixarea criteriilor de acceptare a empatiei între trăsăturile comune de personalitate este completată şi de o anumită viziune tipologică. Cercetările privitoare la diferite tipologii vizează regruparea trăsăturilor, punând accentul pe interdependenţa şi asocierea lor. Referirile ştiinţifice se pot face fie la încercările experimentaliştilor de a evidenţia relaţiile dintre empatie şi alte trăsături de personalitate, ca o dovadă peremptorie a implicării fenomenului psihic discutat în structura personalităţii umane, fie la viziunea specialiştilor asupra tipologiilor rezultate din manifestările empatiei propriu-zise.

Foarte multe cercetări (cf. Chlopan şi colab. - 1985) au relevat relaţia dintre empatie şi anxietate, locus de control, autonomie, socializare etc. S-a constatat, astfel, că persoanele înalt empatice sunt bine adaptate, puţin anxioase (R. Hogan - 1969) în vreme ce apar corelaţii inverse între empatie şi claustrofobie, obsesie, depresie (Kupfer, Drew, Curtis, Rubinstein - 1978). Tot corelaţii negative apar între empatie şi anxietate, neuroticism, vulnerabilitate, incertitudine, groază (Deardorff, Kendall, Finch Sitarz - 1977); Kupfer ş.a. - 1978; R. Hogan - 1969; Johnson, Check & Smither - 1983 etc.). Se manifestă şi o anume lipsă de corelaţie sau tendinţa spre corelaţie negativă între empatie şi locusul de control (Gough - 1974), o anume socializare (R. Hogan - 1973) sau autonomie (Kaartines - 1978).

Există, aşa cum am menţionat şi anumite tendinţe de tipologizare a personalităţii umane, având la bază relaţiile dintre empatie şi alte variabile de personalitate. Astfel, Esther Greif şi Robert Hogan (1973)

constată că persoanele empatice sunt caracterizate printr-o natură liniştită şi răbdătoare, prin tendinţa lor ascendent afiliativă şi socială, printr-o politică liberală şi umanistă, prin atitudini religioase, în timp ce persoanele slab empatice tind să fie intolerante şi retrase, cu valori egocentrice şi autoritariene.

Altă descriere tipologică (cf. Chlopan şi colab. - 1985) vizează faptul că empaticii demonstrează raţiuni umaniste pentru alegerea profesiunii medicale, sunt evaluaţi ca mai plăcuţi şi mai extraverţi, au mai mare abilitate interpersonală, sunt dornici de a trăi mai mult în America decât în Anglia. Această „tipologie" se bazează însă, pe cercetări particulare privind corelaţiile apărute între fiecare dintre variabilele menţionate şi subiecţii înalt empatici, cercetaţi prin scala de empatie Hogan.

Tipologia rezultată din corelarea unor teste de personalitate (TAT. Rorschach, California Ethnocentrism Test) şi testul de empatie - R. Dymond a relevat la subiecţii cu scoruri înalte de empatie prezenţa unei atitudini optimiste, căldură, emoţionalitate, puternic interes pentru alţii. Ei par a fi flexibili şi încrezători având relaţii satisfăcătoare cu ceilalţi. Pe de altă parte, cei cu scoruri joase de empatie apar ca fiind rigizi, introverţi, centraţi pe sine revendicativi faţă de alţii, singuratici.

Problematica relaţiei dintre firea umană şi empatie, ridicată de ultimele două tipologii rămâne, credem, o chestiune deschisă, deoarece dacă este posibilă o relaţie dintre empatie şi extraversiune, relaţie avându-şi explicaţia în tendinţa de afiliere, în trăirea modelelor empatice percepute totuşi, nu ni se pare lipsită de logică şi o posibilă relaţie între empatie şi introversiune având la bază o anume transpunere psihologică a unui model imaginat şi astfel, reuşind o anume adaptare socială a unei persoane închise.

O altă tipologie porneşte de la relaţia dintre empatie, socializare şi conduita morală (R. Hogan - 1973) care evidenţiază următoarele tipuri posibile:

1. un nivel ridicat al empatiei dublat de un nivel ridicat al socializării asociere care permite manifestarea tipului cu maturitate morală;

2. un nivel ridicat al socializării dublat de un nivel scăzut al empatiei asociere care permite manifestarea tipului realist moral (concept utilizat de Piaget);

3. un nivel ridicat al empatiei dublat de un nivel scăzut al socializării asociere care permite manifestarea tipului orientat

individual, ce neglijează căile şi procedurile convenţionale;

4. niveluri scăzute ale empatiei şi socializăriii care permit manifestarea tipului ce nu acordă atenţie căilor şi procedurilor convenţionale, precum şi sentimentelor altora.

Folosind această tipologie R. Hogan explica rezultatele obţinute privitoare la relaţia pozitivă dintre empatie şi slaba socializare a persoanelor care prizează marijuana şi care se integrează în tipul 3, orientat individual, neconvenţional, rebel, experimentator (cf. Johnson s.a. - 1983) în vreme ce cei ce n-au prizat niciodată au scoruri joase la empatie şi înalte la socializare, integrându-se în tipul 2, - realist moral. În sfârşit, autorul apreciază că cei ce utilizează heroina au scoruri joase la ambele variabile, integându-se în tipul 4.

În sfârşit, ne putem opri la o ultimă tipologie, aparţinând lui K. Clark (1980), o tipologie particulară cu referiri numai la nivelurile de manifestare ale fenomenului empatic. După autorul citat, anumite diferenţieri individuale privind empatia pot fi consecinţa determinanţilor personalităţii. Astfel, se poate specula ideea că unii indivizi vin pe lume cu o dezvoltată bază corticală pentru funcţionalitatea empatică (dezvoltarea la om a lobului frontal anterior), alţii, şi aceştia aparţin majorităţii oamenilor, au probabil, o bază corticală adecvată care permite antrenarea acestei însuşiri şi, în sfârşit, o a treia categorie, în număr mic, vin pe lume cu o anume dificultate a dezvoltării funcţionalităţii bazei corticale a empatiei şi implicit a plasticităţii antrenării ei, au tendinţe egocentrice şi în cazuri extreme devin psihopaţi, sadicii sau tirani.

Autorul încearcă, totodată, o diversificare a fenomenului empatic din perspectiva conduitei personalităţii în relaţie cu ceilalţi. Se fac referiri la persoane foarte empatice care par a fi constrânse să-şi asume riscul şi să-şi primejduiască până şi propriul statut sau poziţie pentru a-şi elibera nevoia contrângătoare de a se identifica cu acei ce sunt mai puţin privilegiaţi. Este, pe undeva, expresia unei foarte strânse relaţii posibile între empatie şi simpatie. Faţă de aceştia, majoritatea oamenilor este aptă ca prin empatie să realizeze acomodări practice faţă de realităţi injustiţiare sau faţă de inechitate. Ei îşi asumă riscul în descărcarea obligaţiilor morale, balansând între egocentric şi empatic.

Acelaşi autor descrie şi o anume diversitate empatică determinată de raportul individului cu modelul empatizat. Egocentricilor le lipseşte o modică funcţionalitate a empatiei, neavând nevoie de acomodare socială. O altă categorie, în care empatia îşi intră în drepturile ei, prin

extinderea preocupărilor individuale dincolo de propriul eu, pentru a include în sfera de interes mai puţini sau mai mulţi din membrii „familiei" imediate. Această extindere capătă şi forme speciale de identificare cu fiinţe umane care au calităţi şi caracteristici similare cu sine şi „familia" sau grupul său, aceste forme extinzându-se până la similarităţi de rasă, religie, naţionalitate, sex, statut, acest comportament permiţând un tip de empatie „şovină", poate chiar, conform tezei lui K. Clark, o formă de egocentrism social, care uneori favorizează tensiuni şi conflicte intergrupale. Ultima formă de empatie considerată a fi cea mai înaltă şi mai puţin frecventă este, după autorul citat, aceea în care individul se simte constrâns să „îmbrăţişeze" toate fiinţele umane. Este un nivel de empatie greu de atins (a fi empatic cu toţi ceilalţi) şi care poate fi simulat prin aderenţă verbală, dar foarte greu de realizat consistent funcţional. Ne întrebăm, totuşi, dacă prin relativizare, nu putem întrezări la un astfel de nivel o posibilă manifestare a stilului empatic de personalitate?

Am recurs la câteva modele tipologice ale empatiei aflate în relaţie cu alte variabile de personalitate, aşa cum apar ele în lucrările unor reputaţi specialişti, pentru a demonstra locul şi rolul pe care fenomenul psihic pe care-l avem în studiu îl ocupă în structura personalităţii. Dacă este sau nu un fenomen central poate fi discutabil, sigur însă este că răspunde criteriilor principale pentru a-l defini ca trăsătură de personalitate. Faptul că se vorbeşte în sfera normalului de gradiente empatice şi nu de tipuri neempatice, ne îndreptăţeşte să-l acceptăm ca trăsătură comună de personalitate.

Trăsătură înnăscută sau dobândită?

Derularea argumentelor privitoare la considerarea empatiei ca trăsătură comună de personalitate vizează, în opinia noastră, o primă referire la determinanţii fundamentali ai acestui fenomen psihic, ca de altfel şi ai personalităţii ca sistem bio-psiho-socio-cultural. Aceşti determinanţi privesc premisele neurofiziologice, psihofiziologice, psihologice şi istorico-sociale care, prin gradul lor de manifestare, cu o anumită variabilitate ne fac să ne întrebăm dacă empatia este o trăsătură înnăscută sau una dobândită?

Răspunsul nu este foarte simplu de dat, deoarece există suficiente argumente şi în favoarea uneia şi în favoarea celeilalte alternative.

Kenneth Clark (1980) consideră că empatia ca şi limbajul, umorul sau unele ritualuri sunt specific umane. Autorul insistă asupra propriei credinţe că empatia este urmarea evoluţiei unei porţiuni recent dezvoltate a creierului uman şi anume a lobului frontal anterior şi că după o lobotomie anterior frontală pacientul pierde în afară de unele competenţe proprii gândirii abstracte şi abilitatea de a empatiza cu alţii. Se poate specula, potrivit lui K. Clark, că unii oameni vin pe lume cu o dezvoltată bază corticală pentru funcţionalitatea empatică, sau cu o bază corticală adecvată peste care se suprapune efectul psihologic al antrenamentuluui comunicaţional implicit, condiţionându-se astfel, eficienţa empatică.

Pe de altă parte, faptul că între manifestările conduitei empatice se înscriu, aşa cum am prezentat în secţiunea anterioară, reacţii fiziologice ca cele la indicatori de tip eletrodermografic, electromiografic, electrooculografic, vasoconstrictiv sau vasodilatator, deci fenomene cu valenţe psihofiziologice, necontrolate conştient care atestă existenţa unui potenţial cu care este înzestrat individul şi care în mod reflex intră în acţiune în conduita empatică, vine să mai adauge un argument la teza invocării unei structuri bazale a fenomenului empatic.

Aminteam mai sus şi de unele premise psihologice care se înscriu în ordinea de idei a recunoaşterii predispoziţiilor proprii conduitei empatice. O asemenea premisă o constituie precocitatea empatică la copii în atribuirea şi jucarea de roluri. Copiii dezvoltă timpuriu abilităţi de a-şi atribui roluri şi de a le interpreta cu autenticitate şi credibilitate în limita firească a experienţei de viaţă dobândită.

Astfel, jocurile copiilor „de-a grădiniţa" sau „de-a doctorul", cu transpunerea în rolul educatoarei sau a medicului şi stabilirea relaţiilor „veridice" cu păpuşile în rolul coplilor, exprimă modalităţi precoce de desfăşurare a conduitei empatice. Această transpunere, cu toată autenticitatea ei, nu depăşeşte planul empatic de păstrare a propriei identităţi şi nu se înscrie în planul identificării, dovada constituind-o faptul că atunci când se simte urmărit, copilul renunţă „ruşinat" la comportamentul transpunerii psihologice. L. Kohlberg (1969) comenteză că „întreaga viaţă a copilului este grefată de empatie". Şi pentru a fixa geneza fenomenului empatic, acelaşi autor adaugă: „empatia copilului nu trebuie nici învăţată, nici condiţionată. Este un fenomen primar. Ceea ce se dobândeşte prin socializare şi evoluţie este organizarea fenomenului empatic". Autorul citat este destul de tranşant

în sublinierea ambilor determinanţi ai fenomenului empatic aflaţi într-o anume succesivitate.

În aceeaşi ordine de idei, A.E. Weinstein (1973) ocupându-se de geneza empatiei consideră că rădăcinile timpurii ale acestui fenomen pot fi descoperite în putinţa de diferenţiere a eului de non-eu. Omul învaţă treptat că ceilalţi au reacţii afective care, deşi separate de ale lui, sunt similare acestora. Este o formă timpurie de interferare a rolurilor şi poate o cale experenţială de dobândire a unei structuri specifice a eului ca „o comunitate de euri".

Pe de altă parte, dintr-o viziune predominant formativă, empatia ne apare ca un fenomen perfectibil supus influenţelor spontane în procesul perceperii interpersoanle sau a comunicării implicite cu ceilalţi, sau al exercitării unei profesii cu cerinţe de interacţiune, dar şi supus unor antrenamente dirijate, unor programe de învăţare şi perfecţionare a conduitei empatice. Prin urmare, fie experenţial, prin practica convieţuirii sau a jucării unor roluri sociale, fie prin modalităţi formative, organizate în mod specific empatia se structurează, se organizează, se „maturizează", devenind un instrument operaţional eficient în structura de personalitate socializată.

O serie de autori (A.E. Weinstein - 1973; G. Mead - 1934 ş.a.) apreciază că dezvoltarea capacităţii empatice este direct dependentă de posibilitatea de însuşire a rolurilor, de contactare a unor relaţii sociale bogate, de trăire a situaţiilor sociale diversificate care să permită frecvente preluări de roluri, de stabilire a unor relaţii de comunicare intimă cu coloratură afectivă puternică, de analiză a motivelor acţiunilor proprii şi ale altora. În acest sens se mizează foarte mult pe un sistem continu şi organizat de autoanaliză.

Cea de-a doua direcţie de preocupări priveşte punerea la punct a unor programe de antrenare a conduitei empatice. În această privinţă s-au făcut importante progrese care privesc sisteme de antrenament empatic la persoane care reclamă prezenţa acestei capacităţi în activitate. Astfel, W.F. Shaffer şi T.J. Hummel (1979) propun un antrenament empatic pentru consilierii psihologi: un program necesar pentru începători, în vederea câştigării unui control rapid asupra comportamentului empatic.

Lynda Haynes şi Arthur Avery (1979) propun un antrenament pentru adolescenţi în scopul deschiderii lor faţă de cei din jur şi pentru dezvoltarea empatiei.

R.A. Guzzetta (1976) a elaborat un program de antrenament

empatic pentru părinţi. Antrenamentul propus se bazează pe învăţare structurală, pe tehnici de jucare a rolului şi de întărire socială. S-a constatat că, dacă antrenamentul este comun şi pentru părinţi şi pentru copii, creşte mai mult randamentul empatic şi se ajunge la scăderea dificultăţilor de comunicare între părinţi şi copii.

R.F. Dalton şi L. M. Sundblad (1976) utilizează un alt tip de antrenament pentru cultivarea capacităţii empatice, şi anume, învăţarea modelată, prezentându-se persoanelor aflate sub antrenament un model de interviu, model privind interacţiuni de comportament, şi redat audio.

În sfârşit, vom menţiona programul de antrenament empatic şi al percepţiei interpersonale, aparţinând lui Kenneth Bullmer (1975). Programul intitulat „Arta empatiei" vizează capacitatea de cunoaştere interpersonală, cuprinzând 6 capitole (Percepţia interpersonală; surse de eroare în procesul perceperii interpersonale; Recunoaşterea emoţiilor; Recunoaşterea sensurilor ascunse; Cadrul perceptual pentru înţelegereaa altora; Recapitulare) şi se adreseaază celor ce practică meserii care implică interacţiune cu ceilalţi (pedagogi, psihoterapeuţi, medici etc.).

Analiza determinanţilor empatiei oferă argumente şi pentru luarea în consideraţie a unor factori bazali ai personalităţii, ceva mai complicat, totuşi, de pus în evidenţă şi a unor factori experimentali, ca urmare a unui proces de interiorizare a unor achiziţii dobândite spontan sau dirijat şi care ni se relevă cu destulă evidenţă.

Iată de ce ni se pare important de observat faptul că în cadrul empatiei sunt implicate la nivel individual o serie de predispoziţii care se constituie ca un fundament necesar, cu program ereditar peste care se clădeşte viitorul comportament empatic şi care se organizează pe măsura dobândirii unei experienţe, în practica socială, ca şi pe măsura instituirii unui antrenament dirijat.

Construct multidimensional

Viziunea asupra empatiei ca un construct multidimesional, expusă cu pertinente argumente de Bruce E. Chlopan şi colaboratorii în studiul citat (1985), ne confirmă punctul nostru de vedere asupra componentelor multinivelare de manifestare a fenomenului în discuţie. De altfel, complexitatea empatiei, chiar şi dincolo de palierele cognitiv

şi afectiv, ne-a sugerat referirea la diversitatea formelor comportamentale ce înglobează într-o structură specifică implicaţiile transpunerii psihologice. O primă sinteză asupra cercetărilor care vizau fiecare în parte o formă sau alta de manifestare empatică am realizat-o în volumul citat: „Empatia şi relaţia profesor-elev" (1987). Am încercat atunci să stabilim palierele principale ale manifestării empatice pornind de la aspecte ale reactivităţii fiziologice, cu implicaţii de ordin vegetativ, avansând către formele cognitiv-predictive, afective, motivaţional-acţionale şi culminând cu valenţele performanţiale de tip aptitudinal.

Din perspectiva concepţiei noastre actuale, această sinteză teoretică ne trimite la un argument extrem de convingător pentru susţinerea tezei privitoare la empatie ca trăsătură de personalitate. Faptul că fenomenul empatic privit în complexitatea manifestării sale acoperă „spaţiul abstract" al sistemului psihic uman cu trimiteri exprese la planul conştiinţei, dar şi al inconştientului, la determinanţii personalităţii de natură ereditară, dar şi dobândită, la planul cognitiv, emoţional, motivaţional şi acţional, deci la palierele fundamentale ale vieţii psihice ale individului, ca şi la structura instrumental-operaţională a personalităţii, constituie un sprijin substanţial în evaluarea acestui fenomen psihic ca un model specific eului integrat social.

Nu vom relua prezentarea direcţiilor majore în cercetarea empatiei acestea făcând obiectul primei secţiuni a acestei monografii; vom aminti doar coordonatele principale care acoperă studiul fiecărui palier menţionat.

Astfel, din perspectiva cercetărilor de psihofiziologie, indicatorii cei mai frecvent utilizaţi în studierea empatiei au fost: indicatori motori (R. Jerome, Ph. William), tensiunea musculară (E. Gellhorn), reacţiile posturale (R. George), reflexul condiţionat vascular (Al. Roşca, M. Roşca, V. Vasilescu), reacţia cutano-galvanică (S.M. Berger, H. Tomes, K.D. Kraig, M.S. Weinstein, E. Stotland şi L. Walsh), precum şi într-o cercetare autohtonă s-au utilizat indicatorii: electrooculograma, electrodermograma, respiraţia bucală, electromiograma (I. Ciofu şi S. Marcus).

Rezultatele prezentate de autorii menţionaţi au încurajat ideea că reactivitatea fiziologică capătă un rol important în transpunerea psihologică cu funcţii uneori stimulativ-declanşatoare, alteori terminale în raport cu comportamentul empatic. De observat că o analiză psihologică a fenomenului empatic favorizează o interpretare

obiectivă a acestuia şi, deşi nu-i acoperă o explicaţie de conţinut, îi poate semnala prezenţa în diferite grade de intensitate.

Componenta predictivă a empatiei se referă la modul în care subiectul percepe şi anticipează cadrul intern de referinţă al partenerului, modul în care acesta gândeşte şi simte. O serie de autori discută acest comportament din perspectiva analizei laturii imaginativ-anticipative a integrării de către subiect a datelor modelului de empatizat (P. Mc. Kollar, A. Bruckheimer, R.G. Natadze, E. Stotland). Contribuţii teoretice şi metodologice din această perspectivă ne oferă, aşa cum am mai menţionat R.F. Dymond, W.A. Kerr, B.J. Speroff, precum şi viziunea cognitivă a lui R. Hogan asupra empatiei ca fiind abilitatea de a prelua punctul de vedere al altuia, viziune ce a marcat o direcţie prolifică de investigare a fenomenului urmărit.

O a treia categorie de cercetări priveşte surprinderea laturii afective a comportamentului empatic şi considerarea acesteia ca fiind cea mai apropiată de condiţia de „identificare" psihologică cu partenerul. Este şi motivul pentru care acest implicat al empatiei din care se originează şi conceptul de „insimţire", îl găsim cel mai frecvent menţionat în dicţionarele de specialitate. Mai mult, unii autori apreciază că empatia este o sursă se cunoaştere a stărilor afective ale altora (E. Stein) sau o modalitate de participare la emoţiile personajelor artistice şi literare (A. Koestler). Fireşte, însă, contribuţia majoră o oferă A. Mehrabian şi N. Epstein care prin scala de empatie emoţională (QMEE) investighează aspectele implicării afective în conduita de tip empatic, ca şi abilitatea de a prelua şi împărtăşi stările altora.

Cele două direcţii fundamentale în studiul empatiei, cea cognitivă şi cea afectivă, găsesc în viziunea lui M. E. Davis un plan de manifestare comună care relevă, în ultimul deceniu, o interpretare multidimensională în analiza şi măsurarea comportamentului empatic.

O a patra componentă a empatiei, relevată mai târziu decât celelalte pe care le-am prezentat, este cea motivaţional-acţională. Cecetările lui M.R. Jarow şi C.Z. Waxler (1976), ca şi cele ale lui M.L. Hoffman (1975) consideră că un criteriu cognitiv permite evaluarea măsurii în care un subiect înţelege ce simte o altă persoană; un criteriu afectiv evaluează măsura în care subiectul simte acelaşi lucru pe care-l simte o altă persoană în vreme ce componenta motivaţională îl conduce pe subiect la acţiune, după ce a trecut prin primele două situaţii. În acest sens şi pornind de la cercetările pe copii, autorii ajug la concluzia că numai comportamentul natural poate deveni sursa cea mai exactă de

date pentru a evalua această componentă. Ca urmare, s-au urmărit reacţiile copiilor din colectivităţi preşcolare faţă de cei din jur care manifestau stări de tristeţe, de fericire, de supărare sau de durere. Asemenea reacţii au fost: participarea la emoţii, încercarea de a-l încuraja pe partener, oferirea de ajutor, comentarii de întărire. Spre exemplu, în cazul unor manifestări de fericire, reacţiile empatice ale celorlalţi erau de tipul: zâmbete, râsete, reacţii verbale de întărire şi încurajare „asta-i bine"; în cazul unor manifestări de tristeţe, reacţia empatică era de tipul „vai ce pălărie frumoasă ai"; în cazul unor manifestări de durere reacţia empatică era „ţi-e mai bine" sau se asocia cu partenerul, manifestând o atitudine dușmănoasă faţă de cel ce i-a produs acestuia durerea. Autorii relevă şi unele forme de contagiune emoţională atunci când copiii îşi râd unul celuilalt. Cercetările au demonstrat, totodată, că acei copii care au în mai mare măsură o experienţă afectivă pozitivă erau mai dispuşi să ofere răspunsuri empatice altora, pe când copii cu o mai mare experienţă afectivă negativă dădeau mai puţine răspunsuri empatice.

În legătură cu componenta motivaţional-acţională a empatiei se constată experimental că aceasta mediază comportamentele prosociale cum ar fi, spre exemplu, cel altruist (cercetările lui J.S. Coke, D.C. Batson, K. Mc. Davis, J.F. Davidio, J. Aleen, D. Schreder; D. Romer, C. Gruder, T. Lizzandro - pe care le-am citat anterior).

În sfârşit, ne vom referi la o ultimă componentă empatică şi anume, cea aptitudinală, a cărei cercetare reprezintă o contribuţie românească. Este vorba, în esenţă, de surprinderea unui anume nivel de manifestare empatică, evident supramediu, fără de care nu apare posibilă realizarea performanţelor în anumite profesii. Asupra acestor cercetări vom reveni pe larg. Menţionăm doar în trecăt diversitatea problematică, cu referire la rolul empatiei în creaţia scenică, în creaţia plastică, în creaţia literară, în activitatea de negociere, în relaţia profesor-elev, în relaţia medic-pacient, ş.a.

Prezentarea succintă a componentelor empatiei şi a direcţiilor de cercetare ale acestora nu ne poate conduce către ideea dezagregării fenomenului abordat. Dimpotrivă, aceasta a fost făcută pentru a ilustra constructul multidimensional al empatiei şi pentru a justifica acceptarea ideii de trăsătură comună de personalitate. De altfel, tendinţă modernă în studiul fenomenului empatic este bordarea acestuia ca pe un fenomen complex în care componentele tind a se intercorela optim.

Acasta presupune, firește, și o abordare metodologică variată care să poată pune în evidență valențele multiple ale empatiei, ca și o posibilă preponderență relativă a uneia sau alteia dintre componente, în virtutea implicațiilor compensatorii ce pot surveni în structura acestei trăsături comune de personalitate.

Capacitate și comportament

Un alt argument în favoarea ipotezei emise privește empatia, ca însușire proprie oricărei ființe umane, în gradiente diferite de manifestare, de factură internă și comportamentală. Se exprimă ca o nevoie specific umană de comunicare implicită, întocmai ca și limbajul, încât nu există persoană normală care să nu dispună de valențe empatice, ca premisă a interacțiunii eu-celălalt.

Ca urmare, apreciem că empatia, în limitele cazuisticii cercetate, se plasează mai curând între polii: foarte empatic și slab empatic decât între polii: identificare totală și detașare (neempatic), care frizează o cazuistică din afara normalității. Așadar, considerând empatia ca pe o însușire comună tuturor oamenilor, dar cu forme și niveluri diferite de manifestare de la caz la caz și în funcție de unele împrejurări de viață, vom încerca să ne explicăm care este condiția internă care permite explicarea acestei viziuni.

În acest sens avem în vedere o nouă delimitare și anume pe aceea dintre capacitatea empatică apreciată ca potențial psihofiziologic de transpunere în psihologia altora, pe de o parte, și comportamentul empatic evaluat ca mijloc de maifestare a unei atare capacități, pe de altă parte.

Propriile cercetări, care au surprins prin unele probe îndeosebi capacitatea empatică (variante ale testului REP și QMEE), iar prin altele, mai ales comportamentul empatic (variantele probei Dymond), au scos în evidență situații în care o dezvoltată capacitate empatică poate fi dublată de un comportament corespunzător; o situație în care între capacitate și comportament apar unele decalaje, care de cele mai multe ori sunt influențate de obiectul empatizării; o situație în care o capacitate empatică slabă corelează cu un comportament empatic precar. În legătură cu o a doua categorie de situații, când o capacitate empatică evidentă nu atrage după sine și un comportament empatic manifest, sau, mai rar, când o capacitate empatică relativ modestă este însoțită de un comportament empatic relativ bun, a apărut necesitatea

explicării acestor incongruențe. În aceste cazuri o anume explicație am găsit-o în funcționalitatea modelului de empatizat al partenerului, al gradului de deschidere empatică a celuilalt pe care eul îl percepe implicit. Cu alte cuvinte, cercetările noastre (1979) ne-au demonstrat că un partener empatic, pe care subiectul îl „simte" ca atare, induce și la acesta din urmă un comportament empatic, tot așa cum un partener neempatic poate influența negativ comportamentul empatic al subiectului, și aceasta relativ independent de nivelul capacității constatat la subiect. Este în fond rodul unei intuiții repetate, unei așteptări verificate, unei comunicări implicite pe care se sprijină propria teorie implicită asupra personalității partenerului, condiție absolut necesară în declanșarea comportamentului empatic în consens sau nu cu propria capacitate empatică, dar direct dependent de comportamentul empatic al partenerului. Aceste observații ne conduc către ideea că empatia ca trăsătură definitorie a personalității se raporteaază la un plan de interioritate cu valoare potențială exprimat prin capacitatea empatică și la un plan de exteriorizare cu valoare acțională exprimat prin comportament empatic. Totodată,,menționile făcute anterior ne împing către constatarea că empatia ca însușire psihică exprimă atât un proces activ, autoreglator cât și unul interactiv-reglator.

Însușire aptitudinală

Notam anterior că demonstrarea valențelor aptitudinale ale empatiei a făcut obiectul unor perioade prelungite și eficiente de cercetare în cadrul preocupărilor științifice ale psihologilor din România.

Dispunem, deci, de numeroase lucrări, studii și monografii pe această temă, cu experimente laborioase și validări statistice acurate, cu problematică diversă și cazuistică adecvată pe care vom încerca, pentru prima dată, să le prezentăm sub forma unei sinteze conceptuale fondată pe cele mai reprezentative și convingătoare concluzii rezultate din datele experimentale.

1. Empatia ca aptitudine actoricească

Două lucrări experimentale acoperă această problematică în psihologia românească: „Empatia - cercetări experimentale" (S. Marcus - 1971) și „Transpunere și expresivitate scenică" (Gh. Neacșu - 1971).

Principala caracteristică a acestor lucrări de debut în studiul transpunerii scenice o constituie apelul la variabile definitorii ale acestei capacităţi psihice, proprie actorului dramatic, şi anume la imaginaţie şi afectivitate. Având ca obiectiv teoretic tocmai descoperirea interacţiunii acestor variabile se încearcă surprinderea lor prin intermediul unor metode specifice cum au fost, în primul caz, testul Rorschach, T.A.T. scenariul experiment, elaborare de povestiri la stimuli verbali, iar în al doilea caz, prin raportarea mai specifică la profesiuinea actoricească utilizându-se probe ca variante diferite de elaborare internă la stimulări verbale în vederea realizării expresiilor emoţionale. Probele utilizate au pus în evidenţă răspunsuri imaginative şi afective în condiţii de improvizaţie sau de „îngrădire" a elaborării, permiţând condiţii interpretative de tip corelaţional.

Pentru analiza valenţelor aptitudinale ale variabilelor cercetate şi surprinse interactiv ca însuşire de transpunere scenică, s-a recurs la studii comparative între actori consacraţi şi studenţi la institutul de profil cu performanţe artistice diferenţiate calitativ, precum şi la evoluţia loturilor de subiecţi studenţi de la examenele de actorie la admitere în institut, la performanţele după primii ani de studiu. Ca urmare a celor prezentate putem observa că abordarea problematicii empatiei scenice s-a făcut într-o modalitate indirectă, cu preocuparea pentru anumite variabile psihológice care permit compunerea capacităţii de transpunere scenică şi nu încă, aşa cum vom constata ulterior, prin surprinderea fenomenului psihic analizat în integralitatea sa, utilizând scale specifice de empatie. Interesul manifestat pentru analiza mecanismului psihologic al transpunerii scenice şi chiar al empatiei în general, şi nu nevoia de diagnoză a fenomenuluui cercetat ne-a condus, în momentele de debut al cercetărilor spre soluţia ştiinţifică menţionată (studiul interacţiunii unor variabile proprii fenomenului empatic) pentru ca abia ulterior să recurgem şi la utilizarea unor scale de empatie, care ne-au confirmat primele rezultate cu privire la capacitatea de transpunere scenică.

Chiar dacă activitatea de transpunere scenică reprezintă o modelare psihologică după un model reprezentaţional, zugrăvit verbal în opera dramatică, procesul elaborării interne a personajului scenic se bazează pe imaginaţie, zămislindu-se un produs creativ nou, original şi cu valoare artistică. Modelul mental al personajului dramatic este şi rămâne uman, iar interpretarea acestuia de către actor integrează obligatoriu un amplu proces de retrăire afectivă în vederea

întruchipării scenice cu autenticitate. De aceea, transpunerea mentală a actorului dramatic în personajul scenic, iniţial reprezentat, se bazează pe interacţiunea imaginaţiei cu afectivitatea în scopul retrăirii empatice a gândurilor, emoţiilor, acţiunilor acestuia „ca şi cum" ar fi eroul, dar, fără a pierde identitatea de sine.

Deşi artă interpretativă prin excelenţă, activitatea artistică a actorului presupune un deosebit efort creator. Departe de a imita modelul viitorului său erou, actorul realizează, încă din clipa luării contactului cu rolul, un act de creaţie. El îşi ajustează personajul potrivit cu datele sale fizice şi psihice, împrumutând eroului şi elemente ale propriei personalităţi. Primul contact cu personajul înseamnă şi un prim prilej de a intra în funcţie procesul imaginativ care asigură, pe de o parte, înţelegerea eroului dramatic, prin realizarea credinţei în fictivul artistic, iar pe de altă parte, conturarea lui mentală până la cele mai mici amănunte. În conduita transpunerii scenice procesul imaginativ îmbracă o formă dirijată în funcţie de configuraţia psihologică acordată eroului de către dramaturg precum şi o formă liberă ce se manifestă în capacitatea de improvizare. Spre deosebire de primul caz în care procesul imaginaţiei este direcţionat de un model verbal şi se exprimă ca o capacitate creatoare cu atât mai mult cu cât factorii care-l direcţionează sunt mai bine exprimaţi, în cel de al doilea caz intervine procesul imaginaţiei libere în care actorul altoieşte pe eşafodajul creat elemente inedite, care se exprimă ca o capacitate creatoare, cu atât mai mult cu cât apar mai puţini factori care ar putea direcţiona procesul improvizaţiei. Cu toate elementele care contribuie la delimitarea din punct de vedere psihologic al celor două forme de manifestare a imaginaţiei creatoare, se impune observaţia că actul de creaţie scenică presupune întrepătrunderea lor ca fiind singura modalitate de realizare într-un chip original a personajului artistic.

Cel de al doilea proces care intervine în transpunerea scenică este afectivitatea. Condiţionată de procesele de cunoaştere, trăirea emoţională evocată prin intermediul memoriei afective contribuie la conturarea cât mai exactă din punct de vedere psihologic a eroului dramatic. Prin mijlocirea unor stări afective trăite sau cunoscute simpatetic de către actor se realizează actul de proiecţie afectivă, care contribuie la înţelegerea definitivă a psihologiei eroului dramatic şi care asigură un comportament afectiv corespunzător actorului în rol.

Prezenţa calitativ superioară a ambelor procese psihice, presupusă, de altfel, de însăşi necesitatea prefigurării creatoare şi nuanţat afective

a viitorului erou dramatic, ca şi a unei reactivităţi fiziologice specifice, constituie cel mai important indiciu al capacităţii de transpunere scenică.

Revenind la analiza rezultatelor experimentale aşa cum ne apar ele prezentate în prima lucrare menţionată („Empatia - cercetări experimentale" - cap. II: Transpunerea (empatia) scenică vom desprinde două direcţii de preocupări şi anume: una privind relaţia dintre variabilele transpunerii scenice şi a doua, privind relaţia dintre aceste variabile, luate împreună, şi performanţa artistică.

Rezultatele pe actori şi studenţi în arta dramatică obţinute ca urmare a corelării răspunsurilor imaginative cu a celor afective obţinute la toate probele psihologice aplicate cu scopul depistării unor tipuri de răspunsuri, ne-a relevat existenţa unor coeficienţi semnificativi (varianta T.A.T. = 0.61 - p<.01; scenariu - experiment = 0.76 - p < .01; varianta Rorschach = 0.43 - p < .01; procedeul elaborării de povestiri = 0.30 - 0.10 <p>.05). Aceşti coeficienţi semnifică faptul că la o bună parte din subiecţii la care au apărut răspunsuri imaginative au apărut şi răspunsuri afective, iar la o bună parte dintre subiecţii la care nu au apărut răspunsuri imaginative s-a dovedit şi o pauperitate a răspunsurilor afective. Important ne apare şi faptul că relaţia dintre imaginaţie şi afectivitate se exprimă mai specific, mai exact, în cazul probelor care urmăresc studiul imaginaţiei dirijate (varianta T.A.T. şi scenariul-experiment) decât în cazul probelor care urmăresc imaginaţia liberă (varianta Rorschach şi procedeul elaborării de povestiri).

Frecvenţa unor corelaţiii semnificative între cele două procese psihice la subiecţii cercetaţi (studenţi la Institutul de teatru şi actori) confirmă ipoteza privitoare la existenţa unei relaţii de intercondiţionare între imaginaţie şi afectivitate, relaţii care în condiţiile surprinderii unui nivel ridicat de creativitate şi trăire emoţională devin expresia structurii psihologice a transpunerii scenice.

Prezenţa sau absenţa răspunsurilor imaginative şi afective a constituit doar o premisă necesară pentru punerea în discuţie a unei noi direcţii care cuprindea ideea considerării capacităţii de transpunere scenică drept indicator fundamental al talentului pentru arta dramatică. În acest sens, s-au efectuat corelaţii între răspunsurile sumate (suma rangurilor) la cele două variabile, în cadrul fiecărei probe şi performanţele artistice ale subiecţilor cercetaţi, materializate în notele obţinute la examenele de actorie. Corelaţiile efectuate pe 43 de subiecţi ne-au relevat coeficienţi semnificativi între fiecare probă în parte şi

Tabel medii

Subiecţi	T.A.T.		Scenariu-exp.		Rorschach		Povestiri	
	Imag.	Afect.	Imag.	Afect.	Imag.	Afect.	Imag.	Afect.
Actori	2,6	3,8	1,3	1,8	17	10	-	-
Stud. buni	2,2	2,8	1	1,6	15	5	0,9	1,8
Stud. slabi	0,4	1	0,1	0,3	4	0,3	0,2	1,1

rezultatele la examenele de actorie din anul I (varianta T.A.T. = 0.39 - .02 <p> .01; scenariu experiment = 0.53 - p <.01; varianta Rorschach = 0.50 - p<.01; procedeul elaborării de povestiri = .0.41 - p<.01). Semnificaţia acestor coeficienţi constă în faptul că există o relaţie directă între performanţele artistice ale subiecţilor, consideraţi talentaţi şi răspunsurile lor şi că, în genere, la un pol se situează subiecţii talentaţi având capacitate de transpunere scenică, iar la celălalt pol subiecţii mai puţin talentaţi şi cu o mai slabă capacitate de transpunere scenică. Aceiaşi coeficienţi semnificativi îi găsim prezenţi şi în cazul corelării răspunsurilor la probele noastre cu notele la examenul de actorie din anul II - corelaţii efectuate pe 31 subiecţi (varianta T.A.T. = 0.36 - .05 <p> .02; scenariul experiment = 0.40 - .05 <p> .02; varianta Rorschach = 0.58 - p'<.01; procedeul elaborării de povestiri = 0.43 - p <.01). În sfârşit, comparaţiile efectuate între actori, studenţi talentaţi şi studenţi netalentaţi privind ponderea proceselor imaginative şi afective în realizarea sarcinilor experimentale, exprimate în media răspunsurilor, ne evidenţiază o diferenţă mare între studenţii slabi, pe de o parte, actori şi studenţi talentaţi, pe de altă parte. Unele diferenţe apar şi între actori şi studenţi talentaţi, mai ales în ce priveşte calitatea răspunsurilor. Imaginile elaborate de actori sunt mai originale, mai afective, mai fin nuanţate, exprimând o tendinţă spre simbol, faţă de imaginile studenţilor talentaţi, care în genere pot fi mai numeroase ca la actori, dar care din punct de vedere calitativ sunt mai puţin realizate.

Aceste rezultate experimentale ne cofirmă faptul că transpunerea mintală este o expresie, o condiţie a talentului scenic şi că studierea structurii transpunerii scenice ne permite o departajare cu destul de mare certitudine a subiecţilor după criteriul talent.

Cercetarea ne-a evidenţiat însă şi prezenţa unor cazuri con-

tradictorii, destul de puține la număr, provenite din rândul studenților clasificați ca mijlocii din punctul de vedere al talentului. Aceste cazuri se pot manifesta divers, fie printr-un oarecare decalaj între dezvoltarea imaginației și a afectivității, fie printr-o neconcordanță între performanțele obținute la probele psihologice și performanțele artistice.

Exprimarea statistică a prezenței acestor cazuri este dată de faptul că, deși semnificativi, coeficienții prezentați nu exprimă corelații deosebit de mari. Notăm însă că acești coeficienți mai pot fi influențați și de faptul că notele la examenul de actorie, cu care noi am corelat răspunsurile subiecților la probele psihologice, exprimă nivelul talentului scenic în întregimea lui, intervenind în aprecierile comisiei de examinare și alți parametrii decât capacitatea de transpunere scenică și îndeosebi capacitatea de exprimare artistică, precum și efortul individual de autodezvoltare care poate căpăta, în anumite limite o funcție compensatoare importantă pentru a acoperi deficitul unor predispoziții aptitudinale.

Analiza fenomenului de transpunere scenică reprezintă o exemplificare a modului de manifestare a empatiei în creația artistică.

Ilustrarea conduitei empatice prin creația scenică a avut drept scop evidențierea unei modalități caracteristice de manifestare, la nivel aptitudinal, a fenomenului urmărit.

Cea de-a doua lucrare menționată („Transpunere și expresivitate scenică") aduce un plus de consistență experimentală cu privire la specificitatea transpunerii actoricești și la caracteristica sa aptitudinală. În viziunea lui Gh. Neacșu, capacitatea de transpunere scenică a fost studiată în calitate de condiție internă a realizării comportamentului expresiv. Autorul introduce în structura transpunerii scenice, alături de imaginație și afectivitate o a treia trăsătură specific actoricească pe care o numește proiectivitate. Demonstrația experimentală relevă prezența celor trei factori psihologici intercorelați în structura empatiei scenice, permițând explicarea laturii cognitive a transpunerii prin raportare la originalitatea imaginației și la capacitatea de prefigurare a modelului expresiv. Potrivit concepției lui Gh. Neacșu, prefigurarea se relevă prin trei trăsături specifice: „prezența elementelor de mișcare în cursul introiecției datelor rolului și al elaborării modelului mintal al personajului, prin autoproiecția actorului, ca instrument al interpretării dramatice, în modelul imaginat și prin funcția selectiv-anticipativă a acestei autoproiecții în procesul întruchipării scenice" (p. 144). Luând

în considerație structura internă a capacității de transpunere scenică autorul relevă trei moduri de relaționare a parametrilor transpunerii și anume: „a) un tip de structură în care toți parametrii sunt dezvoltați într-un grad înalt, proporțional, armonios-specific pentru subiecții talentați; b) un tip de structură asemănător în formă, dar distinct în conținut, în care toți parametrii transpunerii sunt slab dezvoltați, proporțional - specific pentru subiecții netalentați; c) un tip de structură în care parametrii sunt inegal dezvoltați, predominând fie unul, fie celălalt - specific pentru subiecții mijlocii" (p. 89). Din studiul fiecărui parametru, luat separat, ca și din integralitatea capacității de transpunere scenică, (rezultată prin sumarea rangurilor fiecărui subiect la cei trei parametrii și acordându-se acesteia un nou rang) a rezultat, prin raportare la performanța artistică, evidențierea valorii aptitudinale a acestora. Autorul a comparat rezultatele grupelor de control - actori și neactori și a constatat în cazul capacității de transpunere diferențe nete. „În toate cazurile - pe probe, pe ansamblul lor și pe variante experimentale - aplicarea testului Mann Whitney, evidențiază între cele două categorii extreme de subiecți o diferență absolută a mediilor; nivelul semnificației acestor diferențe este dat de P = 0,004". Ca urmare, a rezultat că transpunerea scenică se prezintă în calitate de aptitudine creatoare, în curs de dezvoltare la studenții-actori cu talent și manifestată plenar, ca o condiție performanțială în activitatea creatoare a actorului dramatic.

Contribuția românească la studiul aptitudinilor dramatice a pus în evidență prin mijloace experimentale valențele operațional-instrumentale ale empatiei scenice ca însușire performanțială specifică procesului de creație actoricească.

2. Empatia ca aptitudine scriitoricească

O preocupare aparte în această perspectivă a cercetării fenomenului empatic s-a impus prin intermediul eseului științific intitulat: „Empatia și literatura" (Stroe Marcus și Doina Stefana Săucan - 1994). Autorii își bazează argumentația în susținerea ideii că empatia este o aptitudine proprie talentului scriitoricesc, recurgând, de această dată, la analiza punctelor de vedere exprimate de scriitori și critici în jurnale și interviuri, în eseuri sau opere literare. Chiar dacă textele cu caracter introspecționist nu ne dezvăluie și o terminologie științifică adecvată problematicii cercetate, acestea relevă în esență, fără nici o îndoială

ponderea fenomenuluui empatic în structura de ansamblu a talentului şi a procesului creator la scriitori. Analiza se bazează pe exprimarea cu claritate a unor puncte de vedere emise de G. Flaubert, George Sand, Honoré de Balzac, Agatha Cristie, Stendhal, Julien Green, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu, Marin Preda, Augustin Buzura ş.a., dar şi pe unele concluzii rezultate din viziunile ştiinţifice ale unor prestigioşi psihologi (S. Freud, G. Allport, M. Ralea, V. Pavelcu, T. Herseni ş.a.).

Demonstraţia priveşte, între altele, situarea fenomenului empatic într-un loc central şi cu un rol determinant în săvârşirea actului creator-literar. Vom menţiona doar una dintre referirile convingătoare pe care ne bazăm argumentarea şi care aparţine scriitorului român Ionel Teodoreanu (cf. Manuscriptum nr. 1, 1971). Potrivit acestuia, în creaţia unui personaj literar se disting trei momente: „creaţia tipului fizic; stăpânirea pe care o pune acest tip fizic, fiziologiceşte asupra ta - intră în tine dându-ţi ritmul lui fiziologic; şi al treilea şi supremul moment, acela când sufletul scriitorului devine sufletul personajului". Scriitorul Ionel Teodoreanu se referă la aşa-zisul „proteism psihologic" ca o condiţie a creaţiei prin care „materialul brut al omului conţine totul: şi bărbat şi femeie, şi bun şi rău, şi rafinat şi frust" care se simplifică, dispar la scriitor, dar „rămân ca nişte virtualităţi declanşabile". Scriitorul ambiţionează chiar să surprindă un anume mecanism psihologic al transpunerii în sufletul altuia: „Compozitez un personaj cu trăsături luate de la sute. Aceasta este ea însăşi creatoare de viaţă. O faci sub imperiul unui ritm unitar, graţie căruia însuşirile luate de la personajele felurite sunt convergente şi totalizarea lor îţi dă aparenţa unui personaj nou. Condiţia ca personajul să existe pentru lector, e să existe pentru tine. Să-l simţi prin toate simţurile. Să-i vezi toate particularităţile. Concret. Altminteri îl descrii rece. În al doilea moment, după ce a apărut (personajul), după ce ţi-a apărut, să intre în trupul tău, în sângele tău, ritmul fiinţei lui fiziologice. Să te constrângă să schiţezi tu însuţi mişcările pe care le faci. Să te constrângă să-l imiţi ca pe cineva. Acest al doilea moment îl voi intitula luarea în posesie de către personajul creat al propriei tale fiinţe fizice. Al treilea moment - cel mai emoţionant moment al creaţiunii: clipa când sufletul tău, în dispreţul legilor firii care te condamnă la unicitate, se încarnează într-un suflet nou, altul decât al tău.

Această posibilitate de a-şi încarna sufletul în orice, în individualitate nouă, opuse chiar individualităţii creatorului, este marea şi esenţiala însuşire a creatorului literar".

Empatia pare să fie o însuşire bazală pe care se sprijină creaţia literară, firește, însă, nu singura, dar evident importantă, alături de altele, fără de care procesul de creaţie în literatură şi mai ales redarea cu autenticitate a vieţii interioare a personajelor ar fi imposibilă. Empatia în structura creativităţii scriitoriceşti capătă funcţie aptitudinală, conferindu-i acestui fenomen psihic modalităţi de manifestare cu un volum şi o intensitate specială, asigurându-i în procesul de creaţie un nivel puţin obişnuit. Valenţă aptitudinală a empatiei scriitorului se obiectivează în operă în ale cărei pagini autorul fixează „eternul omenesc" - aşa cum o caracterizează E. Speranţia: „primul resort psihologic care intră în joc atunci când cartea se zămisleşte şi când începe germinaţia trebuie să fie aptitudinea evadării din concretul imediat şi voinţa acestei evadări... Evadarea aceasta e impusă şi de faptul că autorul, construind cartea, o construieşte pentru uzul altora: vorbind altora, el trebuie să opereze acea „transpoziţie" a „Eului" său în „Eul celuilalt". E codiţia imperioasă, condiţia sine qua non a întrepătrunderii simpatetice, a intelecţiunii reciproce. Când vrei să te înţeleagă alţii, trebuie să-ţi părăseşti, virtual, interioritatea îngustă şi săracă, străbătută de meschine accidente, subiective, care adesea pot lua proporţii amăgitoare şi să te substitui cugetului celorlalţi, vorbind limbajul care vă e comun şi vă conciliază, limbajul care face concesii".

3. Empatia ca aptitudine didactică

Numeroase cercetări privitoare la aptitudinile pedagogice au scos în evidenţă funcţia specială pe care o capătă conduita empatică în relaţia profesor-elev.

Ca şi în procesul de creaţie sau de receptare artistică, în terapie sau negociere şi în activitaatea didactică empatia capătă valenţe aptitudinale, devenind o însuşire fără de care nu se poate obţine eficienţă maximă în profesie. Asupra acestei probleme se referă lucrarea „Empatia şi relaţia profesor-elev" (Stroe Marcus, Teodora David, Adriana Predescu - 1987). Lucrarea menţionată continuă, într-un fel, preocupări mai vechi (1977, 1980) cu privire la empatie ca aptitudine didactică, urmărind de această dată sondarea unor noi argumente privind empatia ca aptitudine didactică, precum şi stabilirea relaţiei dintre empatie şi performanţa profesională la cadrele didactice. Specificul acestor noi investigaţii constă în suportul experimental pentru atingerea obiectivelor propuse. Acest specific este dat de faptul că s-au utilizat, îndeosebi variante ale scalelor de empatie predictivă

(R. Dymond) şi de empatie emoţională (A. Mehrabian - Epstein).

În demersul cercetării am utilizat un lot de 10 profesori diriginţi, de diferite specialităţi de la trei licee din capitală, un lot de 12 profesori selecţionaţi, de educaţie artistică plastică. Aceşti subiecţi au răspuns la scala de empatie predictivă. Pentru proba de empatie emoţională am testat 98 de profesori de educaţie artistică plastică, 20 de educatori din şcoli de reeducare, precum şi cei 12 profesori selecţionaţi, testaţi şi cu proba anterioară.

În prima variantă experimentală, care surprinde comportamentul predictiv empatic al profesorului, s-a solicitat cadrului didactic să se pună „în locul" unor elevi din clasele lor şi să noteze pe baza a 15 criterii evaluative bipolare, cu note între 5 şi 1, cum cred că s-ar autoevalua fiecare dintre elevii aleşi. În paralel s-a cerut de la elevii respectivi să se autoevalueze pe baza aceloraşi criterii bipolare scalate. Ca urmare, după efectuarea ambelor operaţii şi de către profesori şi de către elevi, se confruntă pentru fiecare caz în parte predicţia făcută de profesor cu autoevaluarea elevului şi se calculează scorul de devianţă. Cu cât scorul de devianţă este mai mic, deci cu cât predicţia profesorului este mai apropiată de autoevaluarea elevului, cu atât empatia predictivă a profesorului este mai bună. Invers, cu cât scorul de devianţă este mai mare cu atât empatia predictivă a profesorului este mai scăzută.

Această variantă experimentală scoate în evidenţă nivelul comportamentului predictiv empatic al profesorului, atât faţă de fiecare elev în parte, cât şi faţă de toţi elevii luaţi în consideraţie - prin însumarea nivelului empatic obţinut în fiecare caz în parte. Acesta din urmă ar reprezenta nivelul general al empatiei predictive a profesorului.

Cei 10 profesori diriginţi s-au referit fiecare la un număr de elevi ce a variat între 8 şi 14. În total cei 10 profesori au realizat predicţii cu privire la 109 elevi. După fixarea nivelurilor de empatie (ridicat-bun-slab) pe baza unor criterii statistice s-a constatat că cele 109 reacţii ale profesorilor diriginţi se distribuie astfel: 50,4 % reacţii empatice de nivel ridicat, 31,2 % reacţii empatice de nivel bun şi 18,4 % reacţii empatice de nivel slab. Aceasta înseamnă că profesorii investigaţi, toţi cu vechime în învăţământ, prezintă 81,6% dintre reacţii ca fiind de un bun şi ridicat nivel empatic fapt ce denotă valoarea empatiei predictive ca însuşire aptitudinală. De altfel, media generală a empatiei predictive la profesorii testaţi este de 12,2, scor de devianţă

ce cade sub incidenţa nivelului bun spre ridicat al empatiei predictive.

În cazul al doilea, cei 12 profesori selecţionaţi s-au referit fiecare la 10 elevi (unul singur la 13), obţinându-se pe totalul lotului de profesori 123 reacţii de tip empatic. Dintre acestea 31% sunt reacţii de nivel ridicat empatic, 60% reacţii de nivel bun empatic şi doar 9% din reacţii de nivel slab empatic.

Este un nou argument care atestă prezenţa unui nivel bun empatic la cadrele didactice. Şi dacă ţinem seaama că aceste cadre didactice sunt selecţionate, dintre cele cu performanaţă deosebită în munca pedagogică, atunci rezultă cu necesitate faptul că empatia predictivă de un anumit nivel este în directă relaţie cu performanţa profesională (91% reacţii de nivel ridicat şi bun empatic).

Pentru a investiga nivelul empatiei emoţionale la cadre didactice am utilizat scala Mehrabian - Epstein (QMEE).

Rezultatele au demonstrat că profesorii selecţionaţi se înscriiu în proporţie de 100% la nivel bun şi ridicat empatic, profesorii obişnuiţi se înscriu în proporţie de 69,4% în acelaşi nivel, iar educatorii în proporţie de 65%, în vreme ce nivelul mediu slab empatic nu acoperă nici unul din lotul profesorilor selecţionaţi, 30,6% din rândul profesorilor obişnuiţi şi 35% dintre educatori. Mai mult, referindu-ne la mediile celor trei grupe de cadre didactice cu privire la scorurile empatiei emoţionale constatăm că pentru profesorii selecţionaţi media este de 54,4, pentru profesorii obişnuiţi media este de 46,1, iar pentru educatori media este de 47,4. În sfârşit, prin raportarea acestor rezultate la un grup de 33 de subiecţi ale căror profesii nu reclamă empatie, şi la care vom reveni, se constată diferenţe semnificative.

Totodată, aceleaşi date ne-au pus în evidenţă relaţia dintre empatia emoţională, ca însuşire aptitudinală, şi performanţa profesională a cadrelor didactice prin relevarea consensului dintre nivelul empatiei şi nivelul performanţei profesionale la cadrele didactice selecţionate. Asupra acestui din urmă aspect am iniţiat o nouă verificare prin urmărirea semnificaţiei diferenţelor dintre medii la variabila empatie emoţională la profesori selecţionaţi şi profesori neselecţionaţi. Astfel, făcând diferenţa dintre mediile semnalate mai sus cu ajutorul formulei Mann Whitney am putut pune în evidenţă existenţa unei diferenţe semnificative (54, 4 faţă de 46,1; $t = 2$; $p<.05$).

Acest rezultat atestă faptul că profesorii cu performanţă didactică ridicată sunt semnificativ mai empatici decât ceilalţi profesori, ceea ce înseamnă că empatia emoţională reprezintă acea însuşire psihică

aptitudinală a profesorului care-i asigură, alături de alte însuşiri, performanţa didactică şi eficienţa comunicării cu elevii.

În sfârşit, o serie de cercetări recente (1994) efectuate pe trei loturi de subiecţi şi anume: 46 de profesori obişnuiţi din licee bucureştene, 61 de elevi din ultima clasă a Şcolii Normale şi 47 de studenţi care aspiră la profesiunea didactică, asupra cărora s-a lucrat cu QMEE (chestionar de empatie emoţională) ne-au relevat următoarele diferenţe de medii: pentru profesori 50,02; pentru elevi 45,9; pentru studenţi 44,06 păstrându-se o ierarhie posibilă în relaţia dintre empatie şi competenţă didacttică. Chiar dacă între aceste medii nu apar diferenţe semnificative, ele înscriindu-se în baremul mediu - empatic se poate fixa o anume valoare a empatiei emoţionale în relaţie cu nivelul de competenţă şi experienţă didactică prin raportare la rezultatele investigaţiilor anterioare, fără, însă, a putea trasa o linie precisă de demarcaţie între cadrele didactice existente şi cele în devenire.

În esenţă rezultatele obţinute ne conduc înspre considerarea empatiei, fie ea predictivă, fie ea emoţională, ca însuşire specifică personalităţii cadrului didactic, cu menţiunea că nici performanţa şi nici competenţa didactică nu se exprimă printr-un exces empatic şi că aptitudinea empatică în configuraţia aptitudinii didactice nu trebuie să depăşească nivelul mediu bun pentru a nu se transforma această capacitate într-o modalitate extremă de dependenţă faţă de elev.

Însă, cu privire la raportul dintre empatie şi distanţare mai concludentă ni se pare referirea la relaţia medic-pacient.

4. Empatia ca aptitudine terapeutică

În contextul general al cercetărilor româneşti care vizează surprinderea funcţiei instrumental-operaţională a empatiei în diferite tipuri de profesiuni se înscrie şi lucrarea „Empatie şi detaşare în relaţia medic-pacient" (Andra Marcus-Bolohan) publicată în Revista de psihologie, nr. 2, 1990. Acest studiu experimental surprinde cadrul de desfăşurare a activităţilor medicale care reclamă contacte nemijlocite între oameni aflaţi în relaţii de interdependenţă, problematica delimitându-se la comunicarea implicită, de tip empatic, între medic pediatru şi pacient copil. Cercetarea menţionată completează, aşa cum susţine şi autoarea, aria de investigare a fenomenului empatic, ca însuşire aptitudinală, proprie medicului pediatru. S-a utilizat chestionarul de empatie emoţională (QMEE), aparţinând lui

Mehrabian-Epstein pe un lot de 60 de studenţi din anul VI pediatrie a Institutului de Medicină şi Farmacie dinBucureşti, ca şi pe un lot martor alcătuit din 10 medici pediatri cu experienţă.

Rezultatele au demonstrat că 71,7% din lotul studenţilor acoperă nivelul mediu bun şi ridicat empatic, iar 28,3% nivelul slab empatic. Defalcate, rezultatele se prezintă astfel: 1,6% exprimă un nivel ridicat empatic: 16,7% exprimă un nivel bun empatic; 53,4% exprimă un nivel mediu empatic, 28,3% exprimă un nivel slab empatic. Mai mult, media scorurilor de empatie pe lotul de studenţi este de +44,1 cotă care se înscrie în limitele nivelului mediu empatic.

În ceea ce priveşte lotul medicilor pediatrii, se constată că 90% acoperă nivelurile mediu şi bun, şi doar 10% nivelul slab empatic. Defalcate, rezultatele se prezintă astfel: 40% acoperă nivelul bun al empatiei; 50 % acoperă nivelul mediu al empatiei şi 10% nivelul slab al empatiei. Media de empatie pe lotul de medici pediatri este de +51, înscriindu-se în limitele nivelului mediu-empatic.

Datele experimentale relevă valoarea empatiei emoţionale ca însuşire aptitudinală prin prezenţa semnificativ de mare a procentajului subiecţilor (atât medici cât şi viitori medici pediatri) care acoperă nivelul mediu-bun empatic, faţă de subiecţii ce acoperă nivelul slab empatic; ca şi prin tendinţa de cuprindere în aria răspunsurilor bun-empatice a medicilor (40%) faţă de studenţi (16,7%), ca şi prin tendinţa de cuprindere în aria răspunsurilor slab-empatice a studenţilor (28,3%) faţă de medici (10%). Aşa cum remarcă şi autoarea „comparativ, între cele două loturi, se constată o mai netă manifestare a empatiei la lotul de medici faţă de lotul studenţilor ceea ce reprezintă o primă dovadă a faptului că empatia devine o însuşire aptitudinală pentru profesiunea de medic pediatru".

Ceea ce ridică un semn de întrebare pentru autoarea studiului invocat priveşte, aşa cum era de aşteptat, rezultatul în sine care plasează medicul pediatru, ca şi viitorul medic pediatru în planul unui nivel mediu-bun empatic, fără atingerea (cu mici excepţii) a nivelului superior empatic. Autoarea se referă la următoarea constatare: „... era de presupus că în relaţia medic pediatru - pacient copil empatia capătă o funcţie aptitudinală, fără de care nu se poate exercita cu eficienţă activitatea, dar, în acelaşi timp, comportamentul medicului nu poate fi redus numai la un proces de identificare afectivă cu copilul fără intervenţia unui grad de detaşare de cazuistica individuală, fără o analiză la rece, lucidă a cazurilor examinate şi atât de necesară în

luarea deciziei, ceea ce nu anihilează, ci întăreşte, într-un anume sens, regula de manifestare a comportamentului empatic în relaţia medic-pacient."

Consecventă concepţiei mai sus exprimată, Andra Marcus-Bolohan reia analiza răspunsurilor la unele dintre situaţiile prezentate de chestionarul utilizat la care a constatat, că, datorită experienţei profesionale, îndeosebi a subiecţilor din lotul de control, unele răspunsuri nu erau de natură empatică.

În cazul afirmaţiei nr.9 din chestionar: „Mă pierd cu firea când trebuie să aduc veşti proaste cuiva", 67,7% dintre studenţi dau răspunsuri pozitive, respectiv empatice, iar 32,3% dau răspunsuri negative, care exprimă detaşare. În cazul medicilor, 40% dau răspunsuri pozitive şi 60% dau răspunsuri negative, adică predomină un fenomen de detaşare, ceea ce ni se pare firesc ca în situaţii limită medicul să nu se piardă cu firea.

În cazul afirmaţiei nr. 20 din chestionar: „Pot să-mi păstrez calmul chiar dacă cei din jur sunt îngrijoraţi", 68,33% dintre studenţi dau răspunsuri pozitive, care de astă dată exprimă detaşare, iar 31,7% dau răspunsuri negative, adică empatice, iar în cazul lotului de medici, toţi subiecţii dau răspunsuri pozitive, ceea ce exprimă edificator prezenţa fenomenului detaşării.

Statistic vorbind, pe ansamblul probei, prezenţa şi a răspunsurilor empatice (majoritare) şi a răspunsurilor ce exprimă detaşare, explică de ce aria de cuprindere a empatiei emoţionale acoperă nivelul mediu-bun empatic şi nu pe cel ridicat empatic. Autoarea conchide că „din punct de vedere aplicativ aceste răspunsuri justifică experienţa medicală care se consumă între empatie şi detaşare".

În esenţă şi în acord cu autoarea, fenomenul empatic devine însuşire aptitudinală a terapeutului în relaţia sa cu pacientul, aptitudine necesară, specifică, dar nu şi suficientă în comunicarea eficientă medic-pacient. Valorizarea teoretică-experimentală a fenomenului detaşării, confirmă regula mai sus menţionată.

În finalul acestei demonstraţii privitoare la funcţia imstrumental-operaţională a empatiei vom încerca o regrupare a rezultatelor obţinute de specialiştii români în utilizarea chestionarului de empatie emoţională (QMEE) Mehrabian-Epstein, fapt ce ne prilejuieşte o analiză comparativă şi totodată un argument peremtoriu pentru considerarea empatiei ca aptitudine.

Au fost examinate următoarele loturi de subiecţi: 98 cadre didactice de educaţie artistică plastică, 12 profesori selecţionaţi de educaţie artistică plastică cu performanţe deosebite în activitatea cu elevii; 20 de educatori din şcoli de reeducare; 9 psihologi; 10 actori şi regizori dramatici (psihologii şi artiştii au fost încadraţi împreună în categoria subiecţilor cu profesii care reclamă empatia); 60 de studenţi anul IV pediatrie; 10 medici pediatri cu experienţă; 33 funcţionari din locuri de muncă în care relaţiile interpersonale de tip empatic nu sunt cu necesitate reclamate. În total 252 de subiecţi.

Se poate uşor deduce că apar loturi de control pozitiv în studiul empatiei (profesorii selecţionaţi; medicii; psihologii şi artiştii) şi loturi de control negativ în studiul empatiei (funcţionarii), precum şi loturi de subiecţi - medii în studiul empatiei şi (profesori obişnuiţi, educatori, studenţi pediatri). Luându-se în consideraţie 4 nivéluri de manifestare empatică la proba utilizată şi anume nivelul ridicat cu scoruri între +94 şi +132; nivelul bun cu scoruri într +67 şi +93; nivelul mediu de scoruri între +34 şi +66 şi nivelul slab cu scoruri între -33 şi +33 am obţinut distribuţia procentuală a subiecţilor cercetaţi pe nivelurile de empatie menţionate (conform tabelului de mai jos). Totodată, luându-se în consideraţie media scorurilor de empatie pentru fiecare lot în parte (conform tabelului de mai jos), se poate constatat prezenţa unor diferenţe edificatare între loturile urmărite.

Nivelurile empatiei	Profesori selecţionaţi (12)	Profesii care reclamă empatie (19)	Medici pediatrii (10)	Profesori (98)	Educatori (20)	Studenţi pediatrie (60)	Funcţionari (33)
+94/+132	-	-	-	1%	5%	1.6%	-
+67/+93	33.3%	21.1%	40%	18.4%	25%	16.7%	3%
+33/+66	66.7%	52.6%	50%	50%	35%	53.4%	39.4%
-33/+33	-	26.3%	10%	30.6%	35%	28.3%	57.6%
Medii	+54.4	+44.5	+51	+46.1	+47.4	+44.1	+31.5

Câteva observaţii:

1. Nivelul ridicat de empatie emoţională este foarte slab reprezentat ceea ce înseamnă că în proporţii diferite subiecţii aparţinând tuturor loturilor cercetate nu au tendinţe de „identificare" cu ceilalţi şi introduc un coeficient mai mare sau mai mic de detaşare.

2. Nivelul mediu-empatic şi cel bun empatic acoperă majoritatea răspunsurilor la loturile cercetate, mai puţin lotul funcţionarilor, dar, în orice caz într-o manieră diferenţiată. Astfel, în cazul profesorilor selecţionaţi, acoperă 100%; în cazul medicilor pediatri acoperă 90%; în cazul psihologilor acoperă 73.7%; în cazul studenţilor pediatrii acoperă 70.3%; în cazul profesorilor acoperă 68.4%; în cazul educatorilor acoperă 60%; iar în cazul funcţionarilor acoperă abia 42,4%. Acestă diferenţă între loturile de control aflate la extremă, exprimă nu numai specificul empatiei emoţionale în cazul anumitor profesiuni, dar şi funcţia aptitudinală a fenomenului psihic analizat.

3. Cele mai concludente diferenţe apar între loturi cu privire la nivelul slab al empatiei emoţionale. Procentele cele mai mari apar la loturile funcţionarilor (57.6%), educatorilor (35%), profesorilor obişnuiţi (30.6%) şi studenţilor pediatrii (28.3%), urmează apoi, psihologii şi artiştii (26.3%) şi absolut nesemnificativ în cazul medicilor pediatri (10%) şi profesorilor selecţionaţi (0).

4. În sfârşit, mediile empatiei emoţionale sunt şi ele edificatoare: la un pol aflându-se profesorii selecţionaţi (+54.4) şi medicii pediatrii (+51), iar la celălalt pol aflându-se funcţionarii (+31.5). Cu toate acestea, deci indiferent de diferenţele dintre medii, primele 6 loturi de subiecţi care acoperă profesii ce reclamă aptitudinea empatică, reprezintă, (ca medii) nivelul mediu empatic, în vreme ce ultimul lot de subiecţi pentru care empatia nu se constituie într-o aptitudine specială acoperă doar nivelul slab empatic. Şi aceste rezultate, ca şi cele anterioare, devin concludente pentru determinarea empatiei ca aptitudine generală şi uneori specială în condiţiile exercitării anumitor profesiuni ce reclamă relaţii interpersonale.

Argumentele ştiinţifice utilizate se constituie alături de cele examinate anterior, ca noi dovezi concludente pentru o viziune complexă asupra empatiei ca trăsătură comună de personalitate, determinând o pondere aparte prin integrarea acestui fenomen chiar într-una din laturile principale ale personalităţii umane. Această însuşire psihică, fie tratată ca trăsătură comună, fie tratată ca însuşire performanţială se înscrie într-o relaţie consistentă cu alte trăsături de personalitate aşa cum vom putea constat în cele ce urmează.

Empatia în relaţii cu alte variabile de personalitate

Aşa cum am anunţat deja, în acest subcapitol intenţionăm să prezentăm unele rezultate ale cercetărilor privitoare la relaţia empatiei cu alte trăsături de personalitate între care simpatia, altruismul, cunoaşterea interpersonală, recurgând, îndeosebi la investigaţiile din ultimii ani desfăşurate în cadrul Institutului de Psihologie al Academiei Române, dar nu numai, în vederea delimitării unor noi argumente în sprijinul ipotezei prezumate în prezenta lucrare. În prima secvenţă am menţionat o serie de cercetări care au vizat relaţiile dintre empatie şi variabile de personalitate ca flexibilitate-rigiditate, extraversie-introversie, anexietate, socializare, locul controlului etc. În această secvenţă vom discuta relaţia aceasta din analiza investigaţiilor proprii.

1. Empatie şi simpatie

Depăşind unele bariere impuse, multă vreme de confuziile de ordin terminologic între empatie şi simpatie, aşa cum au fost ele tratate în prima parte a lucrării, orientarea investigaţiilor noastre a vizat relevarea influenţei exercitată de atitudinea simpatetică asupra nivelului empatic al personalităţii. Această preocupare a decurs firesc din nevoia de a răspunde în ce măsură relaţia dintre empatie şi simpatie produce consecinţe pentru activitatea de comunicare interpersonală. Este de presupus că, în această relaţie o persoană va tinde să empatizeze mai bine cu o persoană simpatică decât cu o persoană care-i este antipatică. Ceea ce ni s-a părut, însă, mai important de investigat se referă la modul în care empatia se potenţează sau nu în relaţiile dintre persoane care se simpatizează reciproc sau se resping reciproc, ca şi modificările care survin din perspectivă empatică între persoane care nu împărtăşesc reciproc o atitudine simpatetică. Este, prin urmare, o încercare de a confrunta două variabile de personalitate care provoacă prin gradul lor de interacţiune componente relaţionale specifice.

Pentru conturarea acestei viziuni vom recurge la studiul întreprins în cadrul Institutului de Psihologie din Bucureşti, de un grup de cercetători (S. Marcus, Delia Stratilescu, Ruxandra Gherghinescu - 1992) cu privire la relaţia dintre empatie şi preferinţele simpatetice.

Problematica acestei cercetări se situează la intersecţia dintre o abordare preponderent personologică, cu accente pe variabile de

personalitate (empatie, simpatie) aflate în interacţiune şi o perspectivă situaţional-comportamentală de opţiune preferenţială a eului raportat la ceilalţi.

Pornind de la ipoteza că nivelul empatiei este influenţat de atitudinea preferenţială faţă de partener, ne-am pus, totodată, întrebarea dacă nivelul empatiei subiectului este mai dependent de atitudinea sa faţă de partener, decât de atitudinea partenerului faţă de cel ce empatizează. Prin urmare, problema care urma a fi verificată privea comportamentul empatic al unui subiect aflat într-o relaţie diadică cu un partener faţă de care prezintă o anumită atitudine simpatetică faţă de subiect. Ca urmare, am luat în consideraţie comportamenul empatic al unui subiect faţă de un partener în 8 ipostaze diadice: 1. Subiect-partener simpatic; 2. Subiect - partener antipatic; 3. Subiect simpatic - partener; 4. Subiect antipatic - partener; 5. Subiect simpatic - partener simpatic (S-S); 6. Subiect antipatic - partener simpatic (A-S); 7. Subiect antipatic - partener antipatic (A-A); 8. Subiect simpatic - partener antipatic (S-A).

În cercetarea întreprinsă, autorii au utilizat pentru studiul empatiei un model experimental bazat pe testul Rosalindei Dymond. Astfel, subiectului ca şi partenerului i se oferă posibilitatea de a răspunde la următoarele patru probleme: A. Eu despre mine; B. Eu despre partener; C. Cum cred eu că se autoevaluează partenerul; D. Cum cred eu că mă evaluează partenerul, pe baza următoarelor 10 criterii bipolare scalate pe 5 trepte: simpatic - antipatic, armonios fizic - dizarmonic, inteligent - prost, afectuos - rece, altruist - egoist; acceptat de ceilalţi - respins de ceilalţi; respectuos - bădăran; milos - crud; cu simţul umorului - fără simţul umoruli; vesel - trist. Criteriile au fost stabilite după un sondaj care evidenţiază subordonatele criteriului de bază: simpatic - antipatic.

Înainte de folosirea testului se aplică o probă preliminară în care subiecţii se apreciază reciproc după criteriul simpatic - antipatic. Ca urmare, atitudinea simpatetică se stabileşte pe două căi şi anume: o cale apreciativă în faza de pretestare şi o cale evaluativă prin răspunsurile scalate la primul criteriul al probei de empatie.

Empatia predictivă se calculează urmărindu-se cât de aproape sunt predicţiile subiectului cu privire la evaluările partenerului sau invers.

Se compară răspunsurile la punctul C ale subiectului cu răspunsurile la punctul A ale partenerului, ca şi răspunsurile la punctul D ale subiectului cu răspunsurile la punctul B ale partenerului.

Indicatorul empatiei este scorat în termenii numărului de puncte la

care subiectul greşeşte în predicţie (scor de devianţă). În această modalitate se poate calcula şi empatia subiectului, ca şi empatia partenerului, care prin inversarea termenilor diadei poate deveni la rându-i subiect. Pentru determinarea nivelului empatiei se consideră că, cu cât scorul de deviaţie este mai mic, cu atât nivelul empatiei este mai ridicat.

Loturile de subiecţi (SS) utilizate în cadrul cercetării întreprinse au cuprins: 12 psihologi, 86 elevi de la un liceu bucureştean şi 96 de elevi de la Şcoala Normală. Menţionăm că fiecare subiect a intrat în 5 sau 6 diade având de fiecare dacă alt partener. După fixarea subiecţilor în cele 8 tipuri diadice s-a calculat media empatiei pentru fiecare dintre categoriile diadelor menţionate.

Redăm în continuare un tabel cu mediile empatiei obţinute: Precizăm faptul că analiza efectuată se aplică fiecărui lot de subiecţi separat, încercând prin aceasta o validare concurentă a rezultatelor.

Diada	Mediile empatiei		
	Psihologi	Elevi liceu	Elevi Şc. Normală
Subiect - partener simpatic	14.43	17.62	16.00
Subiect - partener antipatic	23.12	21.33	19.77
Subiect simpatic - partener	16.43	18.56	17.42
Subiect antipatic - partener	21.12	20.40	18.36
S - S	10.62	16.45	14.47
A - S	18.25	18.80	17.54
S - A	22.25	20.67	20.38
A - A	24.00	22.00	19.19

Rezultatele relevă că subiecţii cu parteneri simpatici sunt semnificativ mai empatici decât subiecţii cu parteneri consideraţi antipatici:

- Psihologi: 14.43 - 23.12 (28 SS - 6 SS); Z = 2.55; p = .01
- Elevi liceu: 17.62 - 21.33 (208 SS - 46 SS); Z = 3.36; P = .0008
- Elevi Sc. Normală: 16 - 19.77 (242 SS - 42 SS); Z = 5.04; p<.01

Aceste rezultate demonstrează dependenţa nivelului empatic de atitudinea simpatetică faţă de parteneri.

(2) Subiecţii consideraţi simpatici de către parteneri sunt semnificativ mai empatici decât subiecţii consideraţi antipatici de către parteneri.

- Psihologi: 16.43 - 21.12 (28 SS - 6 SS); Z = 1.85; p = .06
- Elevi liceu: 18.56 - 20.40 (208 SS - 46 SS); Z = 2.47; p = .01
- Elevi Sc. Normală: 17.42 - 18.36 (242 SS - 42 SS); Z = 3.21; p=.01

Aceste rezultate demonstrează că partenerii care-i consideră pe subiecţi simpatici tind să arate faţă de aceştia o anume transparenţă comportamentală, favorizându-le un nivel ridicat al manifestării empatiei predicative.

(3) Comportamentul empatic al subiecţilor din diada S - S (subiect simpatic - partener simpatic) este semnificativ mai evoluat decât comportamentul empatic al subiecţilor din diada A - A (subiect antipatic - partener antipatic):

- Psihologi: 10.62 - 24.00 (24 SS - 2 SS); Z = 2.02; p = .04
- Elevi liceu: 16.45 - 22.00 (182 SS - 20 SS); Z = 2.66; p = .007
- Elevi Sc. Normală: 14.47 - 19.19 (212 SS - 12 SS); Z = 2.95; p=.003

O posibilă explicaţie a acestor diferenţe ar consta în faptul că în diada S - S empatia subiecţilor se potenţază prin atracţia reciprocă dintre parteneri, în vreme ce în diada A - A scăderea nivelului empatic se potenţează datorită respingerii reciproce dintre parteneri. De altfel, la psihologi: media empatiei în diada S - S este de 10.62 (mai bună decât în diada subiect - partener simpatic = 14.43 şi decât în diada subiect simpatic - partener = 16.43); la elevi de liceu: media empatiei în diada S - S este de 16,45 (mai bună decât în diada subiect - partener simpatic = 17.62 şi decât în diada subiect simpatic - partener = 18.56); la elevi de la Sc. Normală: media empatiei în diada S - S este de 14.47 (mai bună decât în diada subiect - partener simpatic = 16 şi decât în diada subiect simpatic - partener = 17.42). Mai mult, la subiecţii din primul lot media empatiei în diada A - A este de 24.00 (mai scăzută decât în diada subiect - partener antipatic = 23.12 şi decât în diada subiect antipatic - partener = 23.12 şi decât în diada subiect antipatic - partener = 21.12); la subiecţii din cel de al doilea lot media empatiei în diada A - A este de 22.00 (mai scăzută decât în diada subiect - partener antipatic = 21.33 şi decât în diada subiect antipatic - partener = 20.40); în sfârşit, la subiecţii celui de al treilea lot media empatiei în diada A - A este de 19.19 (asemănătoare cu cea din diada subiect - partener

antipatic = 19.77 şi mai scăzută decât în diada subiect antipatic - partener = 18.36).

(4) O ultimă observaţie priveşte faptul că empatia subiectului faţă de partener este mai dependentă de modul în care cel ce empatizează manifestă o atitudine simpatetică faţă de celălalt decât de modul în care subiectul e apreciat de către partener, fără însă a neglija total acest din urmă aspect.

Astfel, S - S faţă de A - S dezvoltă diferenţe mai mici empatice decât S - S faţă de S - A, tot aşa cum, A - A faţă de S - A decât A - A faţă de A - S, fapt ce denotă că nivelul empatic al subiectului se modifică mai evident ca urmare a modului în care acesta îl simpatizează sau îl respinge pe partener.

Lotul 1:

S - S faţă de A - S = 10.62 - 18.25 (24 SS - 4 SS); Z = 1.44; p = .15
S - **S** faţă de S - A = 10.62 - 22.25 (24 SS - 2 SS); Z = 1.97; p = .05
A - **A** faţă de S - **A** = 24 - 22.25 (4 SS - 2 SS); Z = 3.5; p = .50
A - **A** faţă de A - **S** = 24 - 18.25 (4 SS - 4 SS); Z = 1; p = .13

Lotul 2:

S - **S** faţă de A - **S** = 16.45 - 18.80 (182 SS - 26 SS); Z = 1.81; p = .07
S - **S** faţă de S - **A** = 16.45 - 20.67 (182 SS - 26 SS); Z = 3.29; p = .001
A - **A** faţă de S - **A** = 22 - 20.67 (20 SS - 26 SS); Z = 0.01; p = .99
A - **A** faţă de A - **S** = 22 - 18.80 (20 SS - 26 SS); Z = 0.91; p = .36

Lotul 3:

S - **S** faţă de A - **S** = 14.47 - 17.11 (212 SS - 30 SS); Z = 2.95; p = .003
S - **S** faţă de S - **A** = 14.47 - 20.37 (212 SS - 30 SS); Z = 4.14; p< .001
A - **A** faţă de S - **A** = 19.18 - 20.37 (12 SS - 30 SS); Z = 0.66; p>.10
A - **A** faţă de A - **S** = 19.18 - 17.11 (12 SS - 30 SS); Z = 0.64; p = .52

Se poate constata în plus că empatia subiecţilor simpatici faţă de parteneri simpatici este mai mare decât empatia subiecţilor simpatici faţă de parteneri antipatici, la toate loturile, şi că empatia subiecţilor antipatici creşte faţă de parteneri simpatici decât faţă de parteneri

antipatici, dar fără a atinge valorile medii ale subiecților simpatici. Aceasta denotă faptul că partenerul are o pondere mare în declanșarea comportamentului empatic a subiectului, dar și că modul în care subiectul este cotat de către partener influențează în anumite limite comportamentul empatic al subiectului.

În esență, cercetarea prezentată pune în evidență relația dintre empatia predictivă și atitudinea simpatetică, relația în care, în pofida tendinței de autonomizare a însușirii empatice aceasta capătă, în anumite limite, o influență pozitivă sau negativă în raport cu modalitatea cotării partenerilor ca fiind simpatici sau antipatici. Această influență apărută ca urmare a intervenției unei atitudini preferențiale sau de respingere între indivizi aflați în relație favorizează sau diminuează nivelul empatic al subiectului față de partener. Mai mult chiar, într-o relație diadică de simpatie reciprocă între subiect și partener nivelul empatic al unuia față de călălalt se potențează, față de nivelul empatic al unuia față de celălalt într-o relație diadică divergentă (A - S sau S - A); sau, într-o relație diadică în care partenerii se antipatizează reciproc, nivelul empatic diminuează față de nivelul empatic al unuia față de celălalt într-o relație diadică divergentă (A - S sau S - A).

Am recurs la o analiză de detaliu, realizată într-o cerectare colectivă, pentru a argumenta implicarea fenomenului empatic ca variabilă de personalitate într-o structură mai largă, ce privește relația cu o altă variabilă de personalitate, aflată în proximitate, și cu care adesea s-a confundat conceptual, analiză care atestă o anumită interacțiune firească între trăsăturile de personalitate, integrate într-un sistem personologic complex.

2. Empatie și orientare „helping"

În ordinea de idei a demonstrației încercate se înscrie și cercetarea relației dintre empatie și o altă trăsătură comună de personalitate care este altruismul, ca manifestare interioară de satisfacere a nevoii de acordare de ajutor celor aflați în nevoie. Studii recente, aparținând unor autori americani (J.S. Coke, D.C. Batson, K. McDavis - 1978; D. Romer, Ch. L. Gruder, T. Lizzandro - 1986; J.F. Davidio, J.L. Allen, D.A. Schroeder - 1990) vizează corelații posibile între cele două variabile menționate, dovedindu-se că prin transpunere psihologică de ordin substitutiv, se mediază activarea capacității de recunoaștere propriu-zisă a stării de nevoie în care se află partenerul, precum și

disponibilitatea de a acționa în vederea ameliorării acestei stări. Problematica menționată a constituit și preocuparea cercetărilor din Institutul de Psihologie din București, care au inițiat un studiu experimental privind interacțiunea dintre empatie și orientarea helping la cadrele didactice. Cercetarea, avându-i ca autori pe S. Marcus, Gh. Neacșu, Ruxandra Gherghinescu, Doina-Ștefana Săucan, publicată într-o formă restrânsă în revista de psihologie, nr. 2, 1994 sub titlul: „Relația dintre empatie și orientare „helping" în structurarea competenței didactice" are ca ipoteză ideea că empatia, ca aptitudine didactică (transpunerea profesorului în psihologia elevului), favorizează apariția atitudinii „helping" (atitudine formativă a profesorului față de elevi), iar structurarea modelului personologic al competenței didactice depinde de nivelul ridicat al orientării helping și al empatiei aflate în interacțiune.

Deși ancorată într-un cadru profesional perfect delimitat, care influențează evident manifestarea celor două variabile de personalitate, cercetarea întreprinsă evidențiază, așa cum vom dovedi în cele ce urmează, implicarea empatiei și a orientării „helping" într-un model personologic al competenței didactice, ca trăsături comune ale individualității umane cu pondere specifică în profesiunea didactică.

Investigațiile întreprinse s-au bazat pe următoarele două probe: A. Chestionarul de empatie emoțională - Mehrabian-Epstein (QMEE) și B. Chestionarul de orientare helping (HOQ), aparținând lui D. Romer, Ch. L. Gruder, și T. Lizzandro, de la Universitatea din Illinois.

Deoarece primul chestionar este cunoscut, vom face referiri suplimentare cu privire la cel de al doilea, intrat recent în cercetarea psihologică (1986). Chestionarul de orientare helping identifică subiecții cu o orientare dominantă spre ajutor, cuprinzând 23 de situații cât mai apropiate cu putință de real. Subiecților li se cere să-și imagineze că se află în situația dată și să decidă cum ar reacționa. Pentru fiecare situație în HOQ sunt prevăzute 4 răspunsuri posibile, fiecăruia din ele corespunzând uneia din cele 4 trăsături de personalitate investigate (altruist, receptiv, egoist și egotist). Potrivit concepției autorilor chestionarului, altruiștii și receptivii manifestă dorință de a face bine altora aflați în situația de a avea nevoie de ajutor, diferența dintre aceștia constând în motivația pentru ajutor. În vreme ce altruiștii sunt motivați să ajute pe alții fără nici un fel de recompensă, receptivii sunt cu atât mai motivați să-i ajute pe alții cu cât posibilitatea de a primi o recompensă în schimb este mai evidentă.

Egoiştii sunt reversul altruiştilor, iar egoiştii sunt indiferenţii care nu se implică în nici un fel în acţiunea de ajutor.

În cadrul cercetării noastre am recurs la doi indicatori referenţiali şi anume la nivelul de altruism (A) şi la nivelul orientării „helping" (titulatura ne aparţine = H), compus din sumarea performanţelor la indicatorul altruism şi la indicatorul receptiv (H = A+R).

Ne-a interesat, prin urmare, atât altruismul (motivat intrinsec), cât şi atitudinea globală de oferire a ajutorului (independent de motivaţie, sau mai precis, prin luarea în considerare şi a motivaţiei intrinseci şi a celei extrinseci).

Analiza rezultatelor s-a bazat pe răspunsurile obţinute la ambele probe din partea a trei loturi de subiecţi şi anume:

- 46 cadre didactice de la diferite licee bucureştene
- 61 elevi din clasele finale ale Şcolii Normale din Bucureşti
- 47 studenţi ai unor facultăţi bucureştene ce pregătesc viitoare cadre didactice.

Recurgerea la aceste loturi de subiecţi îşi are raţiunea în apropierea sau depărtarea de nivelul competenţei didactice, astfel lotul profesorilor este un lot referenţial, cel al elevilor de la Şcoala Normală, fiind mai apropiat de lotul referenţial, în raport cu cel al studenţilor ce aspiră doar la o carieră didactică.

Prin urmare, ordinea performanţei didactice sau mai exact al competenţei profesionale este cea enunţată şi ca atare ne aşteptăm ca cercetarea privind relaţia dintre orientarea helping şi empatie să ne dezvăluie diferenţele concludente între cele trei grupe de subiecţi.

A. Prin corelarea (metoda Bravais-Pearson) empatiei cu altruismul la cele trei loturi de subiecţi am obţinut următorii coeficienţi:

- cadre didactice: 0.2575 ($p<.10$)
- elevi Şc. Normală: 0.3027 ($p<.02$)
- studenţi: 0.3532 ($p>.02$)

Aşa cum se poate constata la fiecare dintre grupele cercetate apar corelaţii semnificative (sau tendinţă de semnificaţie) între empatie şi altruism.

B. Prin corelarea empatiei cu orientarea helping la cele trei loturi de subiecţi am obţinut următorii coeficienţi:

- cadre didactice: 0.3177 ($p<.05$)
- elevi Şc. Normală: 0.4072 ($p<.01$)
- studenţi: 0.3225 ($p<.05$)

Şi în aceste cazuri corelaţiile între empatie şi orientarea helping sunt semnificative.

În comparaţie cu primele, cele din categoria a doua de corelaţii sunt mai mari la profesori şi elevi. Oricum, independent de motivaţia intrinsecă sau/şi extrinsecă pe care se sprijină, la toate trei categoriile de subiecţi cercetaţi apar corelaţii semnificative între cele două variabile de personalitate urmărite.

Pentru a demonstra rolul empatiei în declanşarea atitudinii de ajutorare, am urmărit în cadrul fiecărui lot de subiecţi manifestarea nivelului empatic la două grupe de subiecţi. S-au selecţionat întâi, două grupe extreme de subiecţi după variabila altruism şi apoi două grupe extreme de subiecţi după variabila orientare helping. Gruparea subiecţilor la extreme s-a făcut conform abaterii standard de la media grupului.

S-a pornit de la ipoteza că dacă la grupul performant nivelul empatiei este semnificativ mai mare decât la grupul neperformant, atunci nivelul empatic condiţionează apariţia atitudinii prosociale de ajutor, fie ea altruistă, fie de orientare helping. S-a recurs, ca atare, la calcularea semnificaţiei diferenţelor dintre mediile empatiei (Mann Whitney) la cele două grupe extreme de altruism şi respectiv la cele două grupe extreme de orientare helping, obţinându-se următoarele rezultate:

A. Buni altruişti faţă de slab altruişti, în ceea ce priveşte empatia:

- profesori (11 SS - 8 SS), +59 faţă de +37.7; $Z = 1.23$; $p = .22$
- elevi (11 SS - 9 SS), +57 faţă de +35; $Z = 1.86$; $p = .06$
- studenţi (8 SS - 7 SS), +58.3 faţă de +27.1; $Z = 3.5$; $p = .002$

B. Buni orientare helping faţă de slabi orientare helping, în ceea ce priveşte empatia:

- profesori (19 SS - 16 SS), +55.05 faţă de +43.18; $Z = 1.57$; $p = .11$
- elevi (11 SS - 14 SS), +63.5 faţă de +39.3; $Z = 2.43$; $p = .05$
- studenţi (6 SS - 5 SS), +46 faţă de +16.4; $Z = 3$; $p = .015$

Ca şi în analiza anterioară rezultă că în toate cazurile subiecţii performanţiali în ceea ce priveşte acordarea de ajutor au media empatiei mai ridicată decât a subiecţilor aflaţi în grupele opuse. Aceasta denotă că empatia se manifestă ca o condiţie a declanşării orientării prosociale.

Semnificaţia diferenţelor între grupurile bune faţă de cele slabe atunci când se ia în consideraţie nivelul empatiei apare foarte evidentă în cazul studenţilor (pentru care nici una din cele două variabile nu este influenţată de o autentică profesie didactică), destul de evidentă la elevii de la Şcoala Normală (unde apar primele semne ale influenţei

profesionale) şi cu o anumită tendinţă în cazul profesorilor. În acest din urmă caz lipsa diferenţei semnificative între media empatiei la grupul bun altruist sau cu orientare helping şi media empatiei la grupul slab altruist sau cu o slabă orientare helping se datorează nivelului general ridicat al empatiei (însuşire aptitudinală) la cadre didactice, care nu permite o precisă delimitare între grupele extreme. Aceasta nu împietează asupra rezultatelor în aşa măsură încât să nu confirme funcţia empatiei în declanşarea orientării spre ajutor. Faptul că, în cazul profesorilor o empatie bună nu declanşează cu necesitate şi o orientare corespunzătoare spre ajutor, atestă relativa independenţă a unei atitudini în raport cu o aptitudine dobândită experenţial.

Se constată, totodată, că apare o relaţie mai directă între empatie şi orientare helping, decât între empatie şi altruism, ceea ce semnifică o anumită condiţionare empatică a orientării spre ajutorare independent de motivaţia (intrinsecă sau extrinsecă) care stă la baza acestei orientări. Datele obţinute de colectivul nostru de cercetare par să justifice necesitatea de referire mai curând la relaţia dintre empatie şi orientarea helping în cazul profesiunii didactice, decât la relaţia dintre empatie şi altruism.

Firește, aşa cum am prezentat demersul cercetării, nu am avut în vedere doar demonstrarea relaţiei dintre cele două variabile de personaliatte, aşa cum s-a procedat şi în unele dintre studiile citate. Obiectivul preocupării cercetătorilor din Institutul de Psihologie din Bucureşti a fost să prezinte manifestarea celor două variabile de personalitate în cadrul modelului personologic al competenţei didactice, în care empatia, potrivit investigaţiilor preliminare, ne apare ca însuşire aptitudinală, iar orientarea helping altruismul ca însuşire atitudinală, oricum ca însuşiri specifice profesiunii didactice.

Din perspectiva indicatorilor menţionaţi şi a locului pe care aceştia îl ocupă în structura competenţei didactice, ca un prim argument evidenţiem ierarhia mediilor la cele trei loturi de subiecţi, care, în viziunea noastră, exprimă niveluri diferite de competenţă didactică (dacă profesorii oferă lotul referenţial pentru competenţa didactică, elevii de la Şcoala Normală, şi în cele din urmă studenţii care aspiră la această competenţă reprezintă grupe mai apropiate şi, respectiv, mai îndepărtate de lotul referenţial).

A. În ceea ce priveşte mediile la empatie, acestea sunt:
- profesori: +50.02
- elevi: +45.90

- studenţi: +44.06

Între mediile profesorilor, elevilor şi studenţilor la indicatorul empatie nu apar diferenţe semnificative, toate aceste medii înscriindu-se în baremul de mediu-empatic. Ordinea, însă, a mediilor empatic la cele trei loturi de subiecţi confirmă premisa noastră privitoare la competenţă.

B. În ceea ce priveşte mediile de altruism, acestea sunt:
- profesori: 13.3
- elevi: 11.8
- studenţi: 11.3

Şi în cazul acestui indicator media altruismului este descrescătoare de la grupul referenţial la cel mai îndepărtat de competenţa didactică. Mai mult chiar, între mediile altruismului la profesori faţă de elevi apare o diferenţă semnificativă ($t = 2.04$; $p = .04$) ca şi între mediile altruismului la profesori şi studenţi ($t = 2.46$; $p = .016$) în vreme ce între mediile altruismului la elevi şi studenţi apare o diferenţă nesemnificativă. Aceasta denotă faptul că profesorii sunt semnificativ mai altruişti decât elevii şi studenţii testaţi.

C. În ceea ce priveşte mediile la orientarea helping, acestea sunt:
- profesori: 18.41
- elevi: 17.95
- studenţi: 17.14

Dacă între mediile profesorilor şi elevilor nu apare diferenţă semnificativă, în schimb apare o diferenţă semnificativă între mediile profesorilor şi a studenţilor ($t = 2.07$; $p = .04$) ca şi o tendinţă între mediile elevilor şi studenţilor ($t = 1.49$; $p = .14$). Cu toate că ordinea prezumată a comeptenţei didactice se păstrează şi în cazul acestui indicator, constatăm că elevii sunt mai apropiaţi de profesori decât studenţi, intervenind mai direct implicaţii legate de specificul activităţii didactice care stimulează nevoia de ajutor, independent de motivaţie.

În esenţă se poate constata că ordinea la indicatorii urmăriţi este aceeaşi, respectiv profesori, elevi de la Şcoala Normală, studenţi ce se pregătesc pentru cariera didactică ceea ce poate conduce la ideea că la lotul cu competenţă recunoscută (profesori), atât media empatiei, cât şi mediile orientării prosociale sunt cele mai cerscute, mediile scăzând pe măsura depărtării de lotul referenţial. Aceste date reprezintă un prim semnal al ponderii nivelului ridicat al indicatorilor urmăriţi în structura competenţei didactice şi implicit locul şi rolul acestora în această structură.

În scopul confirmării acestor observaţii s-a recurs la sumarea rangurilor obţinute de fiecare subiect din lotul general (profesori + elevi + studenţi) la indicatorii empatie cu altruism (respectiv empatie cu orientare helping), acordându-se ranguri noi, ca expresii numerice reprezentând „performanţa generală". S-a calculat media noilor ranguri pentru fiecare lot de subiecţi şi ca urmare am obţinut următorul plasament pe scara rangurilor a celor trei grupe investigate de subiecţi.

A. În privinţa mediei rangurilor la empatie + altruism se obţin următoarele:

- profesori: 67.11
- elevi: 79.42
- studenţi: 82.80

B. În privinţa mediei rangurilor la empatie + orientare helping se obţin următoarele:

- profesori: 71.33
- elevi: 76.12
- studenţi: 88.38

Se constată că profesorii obţin ranguri superioare la ambii indicatori luaţi împreună, în ambele ipostaze (E + A şi E + H), atât faţă de elevi, cât şi, mai ales, faţă de studenţi (conform cu ordinea de competenţă prezumată), aceasta dezvăluind un nou argument conform căruia în structura competenţelor didactice se regăsesc niveluri ridicate ale ambilor indicatori luaţi în consideraţie fără ca prin aceasta să pierdem din vedere şi posibilitatea unor formule compensatorii.

Atât relaţia posibilă între empatie şi orientarea prosocială, cât şi implicaţiile celor două variabile ca însuşiri de personalitate (aptitudinale şi atitudinale) în structura competenţei didactice permit o posibilă analiză tipologică a profesorilor, în care modelul optim este oferit de interacţiunea bazată pe niveluri ridicate ale empatiei şi orientării prosociale, iar modelele contradictorii se originează din lipsa concordanţei între nivelul empatiei şi nivelul orientării prosociale. În vreme ce profesorii cu empatie bună şi orientare prosocială slabă deţin un potenţial interior orientabil spre o posibilă bună evoluţie a competenţei didactice, manifestând însă o insuficientă integrare în activitatea profesională, rezultată din nivelul scăzut al orientării formative, cu caracter prosocial, profesorii cu empatie scăzută şi orientare prosocială bună, manifestă o dispoziţie rutinieră de a oferi ajutor, fiind prin aceasta integraţi în activitatea profesională, dar fără a-şi spirjini această adaptare profesională pe aptitudinea empatică, de transpunere în psihologia elevului.

Demonstraţia pe care am reprodus-o s-a constituit în odinea de idei a ipotezei propuse de această lucrare, ca o argumentare la susţinerea interacţiunii dintre **empatie** ca trăsătură comună de personalitate, în cazul particular al profesiei didactice, ca aptitudine, şi **orientarea prosocială** (altruism/ orientare helping), ca atitudine formativă, ambele variabile alcătuind un model personologic al competenţei profesorului. Este vorba de un argument care să justifice şi să fundamenteze până la urmă ideea considerării empatiei ca trăsătură de personalitate cu valenţe aptitudinale.

3. Empatia şi cunoaşterea interpersonală

Cunoaşterea psihologiei celorlalţi este, fără îndoială, o capacitate general umană bazată, mai ales, pe înţelegerea şi evaluarea semenilor.

Această cunoaştere se continuă sau se dezvoltă simultan cu o altă însuşire specific umană care este autocunoaşterea.

Atât în cunoaştere, cât şi în autocunoaştere se intersectează perceperea acurată a comportamentului altora cu modul în care ceilalţi gândesc şi simt cu privire la sine, printr-un apel constant la experienţa validată social. Referirea la acurateţea cunoaşterii priveşte tendinţa de evitare a erorilor de apreciere ce se pot manifesta în evaluarea şi predicţia comportamentului semenului sau în autoevaluare.

Având în evdere că obiectul cunoaşterii la care ne referim este chiar persoana umană ni se pare că orice act de atribuire realizat ca urmare a perceperii interpersonalé câştigă în acurateţe cognitivă prin gradul de luare a perspectivei celuilalt, prin pătrunderea în cadrul intern de referinţă al partenerului, aşadar, prin implicarea de tip empatic. Altfel spus, empatia se instituie ca o cale de apropiere acurată de psihologia partenerului în amplul proces al cunoaşterii interpersonale şi ca o condiţie necesară a unor inferenţe atribuţionale relativ corecte. Spunem relativ corecte pentru că, atât prin empatie, cât şi prin atribuire calea de cunoaştere, ca şi calea de interpretare sunt încărcate de subiectivitate, de experienţa trăită, reproiectată spre partener, care poate fixa, prin validarea socială atât nivelul acurateţii perceptive, cât şi gradul de aproximare evaluativă. Faptul că prin transpunere substitutivă ne punem în condiţia psihologică a partenerului, ne asigură în cunoaşterea interpersonală cadrul legitim de păstrare a obiectivităţii şi deci, al acurateţii acestei cunoaşteri. În acest sens putem să preluăm ca valabilă atât teoria implicită a personalităţii, care pleacă de la ideea

că în cursul experienţei individuale fiecare îşi formează scheme relativ stabile de aşteptări şi anticipări cu privire la alţii, cât şi teoria constructului personal, care fixează ca postulat fundamental că „fiecare om îşi construieşte pentru sine un model reprezentaţional asupra lumii, ce îi permite să dea acesteia un oarecare sens şi să-şi construiască o hartă a traseului comportamental în relaţie cu mediul". Între considerarea acestor teorii privitoare la personalitate şi viziunea conduitei empatice ca variabilă de personalitate se întrevăd o serie de argumente pertinente care vin în sprijinul ipotezei centrale a prezentei lucrări, considerând prin aceasta că empatia se interpune în procesul cunoaşterii interpersonale ca o condiţie necesară, ca o nevoie fără de care interpretarea evaluativă a celorlalţi ar fi supusă erorii de apreciere.

Firește, sub raport metodologic, acurateţea evaluativă rezultă din validarea predicţiei cu privire la celălalt prin confruntarea cu comportamentul ulterior al pertenerului sau prin raportarea predicţiei la o imagine moderată a grupului cu privire la „obiectul" (persoana) cunoaşterii. Sub raportul mecanismului psihologic, această confruntare dintre predicţie şi comportamentul celuilalt se realizează prin transpunerea, substitutivă în psihologia partenerului, adică prin empatie.

Iată de ce, am considerat important să prezentăm o cercetare cu caracter experimental efectuată tot în cadrul Institutului de Psihologie din Bucureşti şi care a fost expusă într-o formă prescurtată în studiul: „Empatia şi cunoaşterea interpersonală" publicată în Revista de Psihologie, nr. 2, 1993, în realizarea autorilor: S. Marcus, Delia Stratilescu şi Ruxandra Gherghinescu. Această cercetare şi-a fixat ca obiectiv ştiinţific să surprindă locul pe care-l ocupă capacitatea empatică în sistemul cunoaşterii interpersonale, funcţia instrumentală a acestei însuşiri psihice în înţelegerea şi evaluarea partenerului, ca şi rolul pe care-l capătă transpunerea de tip empatic în realizarea unor evaluări acurate, şi a unor predicţii corecte cu privire la ceilalţi şi chiar la sine. Ipoteza de la care am pornit vizează faptul că o persoană cu un nivel superior empatic, manifestat în relaţia diadică subiect-partener, beneficiază de o evaluare şi o autoevaluare mai acurată, decât o persoană cu nivel inferior empatic, ca urmare a unei supliniri informaţionale pe baza căii de cunoaştere empatice şi implicit a renunţării la unele prejudecăţi.

Pentru probarea ipotezei am recurs la un model experimental bazat pe varianta personală a testului aparţinând Rosalindei Dymond la care

ne-am referit pe larg în paginile anterioare. Amintim că subiectului i se cerea ca pe baza a 10 criterii bipolare (simpatic - antipatic, armonios fizic-dizarmonic, inteligent - prost, afectuos - rece, altruist - egoist, acceptat de ceilalţi - respins de ceilalţi, respectuos - bădăran, milos - crud, cu simţul umorului - fără simţul umorului, vesel - trist) scalate de la 5 la 1 să opereze următoarele tipuri de evaluări şi predicţii: 1. o autoapreciere („Eu despre mine"); 2. o apreciere a partenerului („Eu despre partener"); 3. o predicţie a modului în care s-ar aprecia partenerul pe sine („Cum cred eu că se evaluează partenerul"); 4. o predicţie asupra modului în care partenerul l-a aprecia pe subiect („Cum cred eu că mă evaluează partenerul"). Testul se aplică şi subiectului şi partenerului în acelaşi mod, în grupe de 6-7 persoane. Pentru determinarea nivelului empatic amintim că se calculează cât de aproape sunt predicţiile subiectului (răspunsurile la problemele 3 şi 4) de autoevaluare şi evaluare realizată de partener (răspunsurile la problemele 1 şi respectiv 2). Rezultatul este scorat în termenii numărului de puncte la care persoana analizată greşeşte în predicţie (scor de devianţă). De notat că, cu cât scorul de deviaţie este mai mic, cu atât nivelul empatic este mai mare. S-a fixat nivelul bun empatic (BE) la scorul de deviaţie cuprins între 0 şi 15 puncte, iar nivelul slab empatic (SE) la un scor de deviaţie de peste 20 de puncte. De notat că între 15 şi 20 de puncte se grupează majoritatea subiecţilor. Lotul de cercetare a cuprins 182 de elevi din licee bucureştene din care s-au selecţionat pe criteriul menţionat un grup de 54 subiecţi buni empatici şi un grup de 29 subiecţi slab empatici, care au fost comparate (Mann Whitney) în privinţa mediilor obţinute la următorii indicatori: acurateţea evaluativă, imaginea despre ceilalţi şi imaginea despre sine. Aceşti indicatori au rezultat din aceeaşi probă aplicată, astfel:

- pentru acurateţea evaluativă s-a recurs la calcularea răspunsurilor la problema 2 la testul menţionat după cum urmează: s-a calculat scorul de deviaţie între mdul de evaluare a subiectului cu privire la partener şi modul de evaluare a grupului (6 persoane) faţă de acelaşi partener. Cu cât scorul de deviaţie este mai mic cu atât evaluarea subeictului este mai acurată;

- pentru imaginea despre ceilalţi s-au folosit: 1. răspunsurile subiectului la problema 2 a testului; 2. scorul de deviaţie rezultat din compararea răspunsurilor la problema 2 şi problema 3, realizat de subiect, ceea ce exprimă diferenţa dintre cum îl vede pe partener şi cum crede că acesta se vede pe sine, în fapt relaţia dintre evaluare şi

predicție; 3. scorul de deviație între răspunsul la problema 2 aparținând subiectului și răspunsul la problema 1, aparținând partenerului, ceea ce exprimă diferența dintre cum îl vede subiectul pe partener și cum se vede partenerul pe sine, în fapt dintre evaluarea subiectului și autoevaluarea partenerului (care reprezintă în fond, confirmarea primită de la partener);

- pentru imaginea de sine s-au folosit: 1. răspunsurile subiectului la problema 1 („Eu despre mine"); 2. scorul de deviație între răspunsurile la problemele 1 și 4 ale subiectului, ceea ce exprimă diferența între cum se vede subiectul pe sine și cum cerde că îl evaluează partenerul, în fapt relația dintre autoevaluarea și predicția subiectului; 3. scorul de deviație între răspunsul la problema 1, aparținând subiectului, și răspunsul la problema 2, aparținând partenerului, ceea ce exprimă diferența dintre cum se vede subiectul pe sine și cum este el văzut de partener, în fapt relația dintre autoevaluarea subiectului și evaluarea făcută de partener (care reprezintă, în fond, confirmarea venită de la partener).

Notă - toate tipurile de răspunsuri sau scoruri de deviație sunt sumate și mediile sunt calculate pentru grupul subiecților bun empatici și pentru cel al subiecților slab-empatici.

Așa cum am menționat, analiza rezultatelor privește discutarea semnificației diferențelor dintre medii la indicatorii acuratețe evaluativă, imaginea despre ceilalți și imaginea despre sine în cazul celor două grupe extreme - empatice, în scopul determinării relației dintre variabila empatică de personalitate și însușirea general umană de cunoaștere interpersonală și autocunoaștere.

A. Empatia și acuratețea evaluativă

În ceea ce privește primul indicator luat în discuție se constată că subiecții bun-empatici (BE) dezvoltă o mai fină acuratețe evaluativă în raport cu subiecții considerați slab-empatici (SE). Astfel rezultatele statistice demonstrează că:

BE - SE = 4.14 - 6.75 (acuratețe evaluativă); Z = 4.81; p<01

Constatarea ne conduce la ideea că un nivel ridicat de empatie favorizează, datorită transpunerii substitutive în cadrul intern de referință al partenerului, o mai acurată evaluare a acestuia și implicit o mai mare apropiere de evaluarea rezultată din opinia grupului, pe când un nivel slab de empatie micșorează șansele unei acurate evaluări a

partenerului, intrând într-un relativ conflict cu opiniile celorlalți despre aceeași persoană. Luarea în considerație a opiniilor grupului este o cale de referință evident statistică (în grup fiind subiecți de diferite niveluri de empatie) și impregnată experențial de cunoaștere interpersonală, considerând că, de obicei, mai multe păreri despre cineva oferă o imagine mai acurată, decât o părere izolată. Oricum, tendința de identificare a opiniilor oferite de grup cu opinia subiectului, bun-empatic relevă faptul că empatia este o cale de cunoaștere, iar incongruența dintre opiniile grupului și subiectul slab empatic confirmă funcția cognitiv-anticipativă a empatiei.

B. Empatia și imaginea despre ceilalți

Cu privire la imaginea despre ceilalți se constată că BE manifestă o anumită tendință de a-i evalua pozitiv pe parteneri decât SE: BE - SE = 38.8 -35.8 (punctaj la problema 2); Z = 2.19; p< 05.

Aceasta înseamnă că sprijinindu-se pe un nivel mai bun empatic unii subiecți realizează o evaluare mai ridicată, decât în cazul unui nivel mai slab empatic și aceasta, foarte posibil, din cauza unui supliment informațional oferit de transpunerea substitutivă la primii, precum și dintr-o pauperă informație psihologică la cei din a doua categorie pentru care deducția atribuțională este mai dependentă de aparență.

Luând în considerare diferența dintre evaluare și predicție constatăm că aceasta, deși este mai mică, la BE față de SE (3.59 - 5.16), nu exprimă, totuși, o diferență semnificativă (Z = 1.51; p>.05). Aceasta înseamnă că între modul în care subiectul îl vede pe partener și modul în care subiectul crede că partenerul se vede pe sine nu intervine o delimitare de ordin apreciativ foarte evidentă, predicția fiind influențată de evaluare sau viceversa. În acest caz empatia nu intervine în mod evident.

În schimb, dacă luăm în considerare diferența dintre evaluare și confirmare (scorul de deviație între răspunsurile la problema 2 oferită de subiect și răspunsurile la problema 1 oferite de partener) constatăm că această diferență este semnificativă între subiecții aparținând celor două grupe extreme de empatie:

BE - SE = 2.9 - 6.14; Z = 3.12; p<.01

Faptul că subiecții bun empatici dezvoltă o evaluare cu privire la partener coincidentă cu autoevaluarea partenerului își poate avea

explicaţia în capacitatea de cunoaştere psihologică a celorlalţi datorită fenomenului empatic, iar divergenţa dintre evaluare şi confirmare la subiecţii slab empatici exprimă o limitată cunoaştere psihologică a celorlalţi, explicabilă, într-un anume sens, şi prin revenirea la rezultatele anterior menţionate privitoare la acurateţea evaluativă.

Se poate, deci, conchide că transpunerea substitutivă de tip empatic se inserează nemijlocit în procesul evaluării şi cunoaşterii interpersonale.

C. Empatia şi imaginea despre sine

În legătură cu cele trei ipostaze în care am putut surprinde imaginea despre sine în relaţie cu fenomenul empatic am constatat următoarele:

- cu privire la implicaţiile empatiei în autoevaluare se manifestă tendinţa celor din grupa BE de a se aprecia mai bine decât cei din grupa SE: BE - SE = 40.92 - 38.59 (punctaj la problema 1); Z = 2.32; p = .02. Capacitatea empatică, care presupune o continuă raportare la ceilalţi prin raportare la sine, favorizează nu numai un sistem informaţional mai complet, dar, totodată, şi o preocupare privind nuanţarea atribuirilor şi autoatribuirilor, ca recul la posibile prejudecăţi rezultate dintr-o slabă cunoaştere sau autocunoaştere psihologică. Nu putem, însă, să nu remarcăm că, indiferent de nivelul empatiei şi la o grupă şi la cealaltă, media evaluării celorlalţi este mai scăzută decâ media autoevaluărilor (BE = 38.8 faţă de 40.92; SE = 35.8 faţă de 38.59) ceea ce înseamnă că omul are tendinţa de a se vedea mai bine pe sine decât pe partener, iar empatia cel mult adânceşte această tendinţă.

Atunci când analizăm diferenţa dintre autoevaluare şi predicţie constatăm că subiecţii din grupa BE tind să micşoreze această diferenţă faţă de subiecţii din grupa SE (BE - SE = 2.24 - 3.06; Z = 2.04; p = <.04). Acest fapt se poate explica prin aceea că un tip bun empatic care anticipează modul în care partenerul gândeşte şi simte despre „subiect" (tipul bun empatic), îşi poate regla mai bine autoevaluarea, ajungând la un consens atribuţional între cum se vede pe sine şi cum îl vede partenerul. Ei bine, acest lucru se constituie ca o reală dificultate pentru tipul slab empatic.

În sfârşit, datele obţinute ne arată că diferenţa dintre autoevaluare şi confirmare (scorul de deviaţie între răspunsul la problema 1, aparţinând subiectului, şi răspunsul la problema 2, aparţinând

partenerului), este semnificativ mai mică la subiecţii grupei BE faţă de subiecţii grupei SE (BE - SE = 3.5 - 8.57; Z = 4.15; p<.01). Prin urmare, subiectul bun empatic nu numai că anticipează prin transpunere substitutivă cum ar fi evaluat de către partener, dar mai mult chiar, acesta anticipează corect, primind de la partener confirmarea propriei sale predicţii. În cazul subiectului slab-empatic, predicţia acestuia nu capătă confirmarea partenerului, autoevaluarea fiind infirmată şi de către propria predicţie (crede că partenerul îl vede altfel decât se vede el însuşi) şi de către relatarea partenerului (care îl vede altfel decât se vede subiectul pe sine şi altfel decât crede subeictul că îl vede partenerul) dovedind, deci, o explicabilă autoatribuire slabă.

Aşadar, după opinia autorilor acestei cercetări, nivelul empatic se interpune ca factor decisiv în actul autoevaluării, influenţând procesul de autocunoaştere.

Fireşte, dincolo de intervenţia demonstrabilă a fenomenului empatic în autoevaluare, ne-am pus problema dacă în procesul menţionat se interpune valoarea criteriilor utilizate, unele dintre acestea implicate nemijlocit în descrierea însuşirii empatice. Ca urmare am comparat mediile răspunsurilor subiecţilor bun-empatici cu a celor slab-empatici la fiecare criteriu în parte şi am constatat că cele mai mari diferenţe apar la criteriile: afectuos (4.16 - 3.31 = +0.85) şi altruist (3.87 - 3.31 = +0.56). Prin urmare, subiecţii bun-empatici se văd mai afectuoşi şi mai altruişti decât subiecţii slab-empatici, ca urmare a relaţiei de tip empatic între eu şi celălalt, respectiv ca o consecinţă a unei relaţii paupere dintre eu şi celălalt. De remarcat, totodată, că un procent însemnat de subiecţi din grupa slab-empatici, în jur de 25% - 30% nu se văd afectuoşi şi altruişti (notându-se la aceste criterii cu puntajele 2 şi 1 din scala de la 5 la 1).

Prin urmare şi această cercetare colectivă la care ne-am referit a evidenţiat, ca urmare a unei viziuni complexe asupra empatiei în structura de personalitate, că acest fenomen psihic se interpune eficient în procesul de înţelegere a celuilalt, permiţând predicţii şi atribuiri acurate cu privire la parteneri şi la sine, în vreme ce slaba empatie îl privează pe individ de informaţii suplimentare şi implicit de predicţii corecte, favorizând eroarea de atribuire. În acest de-al doilea caz, lipsa raportării continue a sinelui la celălalt, frânează o autoevaluare corectă.

Am încercat în ultimele capitole privitoare la relaţia dintre empatie şi alte variabile de personalitate să reproducem fragmentat conţinutul

unor cercetări întreprinse alături de alți cercetători cu care am colaborat, mulțumindu-le încă o dată pentru aportul științific pe care l-au adus, în elucidarea unor aspecte legate de relația menționată. Aceste cercetări pe care le-am inițiat și condus s-au constituit pentru cadrul tematic al acestui volum ca ARGUMENTE aduse în sprijinul ipotezei de bază privind empatia ca trăsătură comună de personalitate. Aceste cercetări invocate dovedesc și înscrierea prihologiei românești într-o ordine de idei contemporană, marcând un aport științific față de noile direcții actuale de investigare a fenomenului empatic.

În sfârșit, cercetările în discuție au netezit calea spre înțelegerea și interpretarea fenomenului empatic nu numai ca o trăsătură comună de personalitate ci și ca o manieră comportamentală, ca stil empatic de personalitate, ceea ce ne-ar apropia și mai mult de viziunea noastră asupra acestuia.

Stilul empatic și stilul cognitiv interpersonal

O primă încercare cu privire la relația dintre stilul apreciativ empatic și stilul cognitiv interpersonal așa cum ne apare acesta în viziunea lui J. Bieri (1970) am realizat-o în cadrul volumului „Stiluri apreciative" publicat în 1980. În acel volum am încercat împreună cu Ana Catina să utilizăm și să aplicăm teoria constructului personal, precum și proba REP în detectarea unui stil empatic de personalitate. În esență, prin cercetările reproduse în acel volum, am ajuns la demonstrarea stilului empatic de personalitate ca stil apreciativ cu următoarele caracteristici: „Stilul empatic se caracterizează printr-o capacitate de transpunere în cadrul intern de referință al altora, folosind ca mijloc de înțelegere și dezimplicare a trăirilor și atitudinilor celuilalt propria sa experiență afectivă. Obiectivitatea în cunoașterea celorlalți se datorează, în parte, acestei îmbinări între utilizarea propriei experiențe afective și transpunerea în psihologia modelului extern, pe care noi am numit-o proiecție atitudinal-afectivă. Prin acest mecanism psihologic empaticul reușește să perceapă lumea „ca și cum" ar fi modelului extern. Reprezentanții stilului empatic își folosesc experiența lor afectivă pentru a descifra modul de referire la realitate al modelului extern prin căutarea similarității structurale cu acesta. Tendința de mulare a empaticului pe psihologia partenerului este subliniată și de tendința lui de a avea o structură cognitivă intermediară (nici foarte complexă, nici foarte simplă - adăugarea ne aparține în

1995), care se caracterizează printr-o mai mare flexibilitate în definirea și aplicarea criteriilor apreciative. Toate acestea concură spre a conferi empaticului posibilitatea folosirii diferitelor strategii de cunoaștere cu același „grad de eficiență".

Aceste caracteristici ale stilului empatic le-am surprins prin aplicarea probei REP, având ca indicatori de bază **structura sistemului de judecată,** prin raportarea fiecărui construct folosit la toate celelalte, **frecvența constructelor afective** utilizate, ca și **nivelul identificării psihice** a subiectului cu celelalte roluri evaluate în grila REP.

În esență, primul indicator conferă calitatea sistemică a judecății, al doilea indicator exprimă factura judecății, iar cel de-al treilea relevă mecanismul judecății bazat pe transpunerea în situația, starea emoțională a altora, pentru a se surprinde identic sau/și opus în raport cu ceilalți.

Lucrarea menționată relevă ideea că stilul apreciativ în general și stilul apreciativ empatic, în particular, constituie o caracteristică de peronalitate „sub raportul manierei de abordare, evaluare și interpretare a evenimentelor realității în scopul cunoașterii acestora și în vederea fixării relațiilor adaptate cu acestea". Ceea ce ne-a interesat în mod special în cercetarea întreprinsă în 1980 a fost mai mult funcționalitatea stilului empatic ca precondiție a manifestării aptitudinilor în exercitarea anumitor profesii, precum și faptul că acest stil se constituie ca o manieră constantă de apropiere de obiectul cunoașterii, „deschiderea la stabilirea similarităților structurale cu ceilalți, capacitatea predictivă cu privire la comportamentul semenului și, foarte probabil, de cele mai multe ori, antrenarea trăirii empatice".

Față de rezultatele cuprinse în menționatul volum, ca și față de rezultatele obținute în cadrul cercetărilor recente (după 1990) pe care le-am prezentat mai sus, rezultate care favorizează o amplă argumentare asupra relevanței însușirii empatice în structura de personalitate, în prezent ne-am conturat o viziune mai explicită asupra stilului empatic, asupra modalităților de decelare științifică a acestuia și, mai ales, asupra integrării acesti stil într-o stuctură mai amplă de personalitate care vizează așa zisul stil cognitiv interpersonal. Subliniem că din perspectiva viziunii noastre stilul cognitiv interpersonal se identifică cu sistemul de judecată a celorlalți (complex - intermediar - simplu) așa cum l-a prezentat J. Bieri din perspectiva

teoriei constructului personal şi obţinut prin analiza relaţiilor dintre constructele utilizate de subiect în evaluarea rolurilor cuprinse în grila REP. Nu vom insista asupra acestei metode deoarece prezentarea pe larg a probei s-a realzat în volumul amintit şi publicat în 1980.

Revenind la problematica relaţiei dintre stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal vom încerca unele trimiteri de natură bibliografică pe care se sprijină interpretarea acestei relaţii pentru ca ulterior să încercăm o demonstraţie ştiinţifică rezultată din propriile cercetări efectuate în ultima vreme.

Discuţia în cauză se consumă, la diferiţi autori, mai ales în ceea ce priveşte conceptul de competenţă interpersonală, sau în termeni mai pregnanţi ai eficienţei îndeplinirii funcţiei sociale cu care este învestită personalitatea în interacţiune cu ceilalţi.

Mai mulţi autori consideră inteligenţa socială ca indicator al eficienţei sociale, respectiv a competenţei interpersonale (Sechrest-Jakson, A. Weinstein ş.a.). Se are în vedere conceptul de inteligenţă socială prezentat de P.E. Vernon care include abilitatea de adaptare la realitatea socială, cunoaşterea problematicii sociale, intuiţia privind stările temporare sau trăsăturile bazate de personalitatea altora. Autorii citaţi relevă o anume acoperire între inteligenţa socială şi empatie, ceea ce face ca problematica inteligenţei sociale să se ia în consideraţie alături de problematica empatiei. Mai mult chiar, A. Weinstein consideră printre capacităţile bazale ale empatiei inteligenţa, deoarece în empatie subiectul trebuie să aprecieze cu acurateţe modul celuilalt de a defini o situaţie, iar aceste definiri implică depistarea sistemului de semnificaţii ale celuilalt, care se bazează pe abilitatea simbolică de a avea în vedere mai multe prespective în mod simultan, abilitate considerată proprie inteligenţei. Însuşi G. Allport (1961) demonstrează o relaţie consistent pozitivă între acurateţea preluării de rol şi IQ. Prin urmare există tendinţa manifestată de a integra inteligenţa socială în comportamentul empatic.

O altă tendinţă (Sechrest - Jakson) relevă o anume corelaţie între inteligenţa socială ca indictor al eficienţei sociale şi complexitatea cognitivă din perspectiva constructului personal, pentru ca din aceeaşi direcţie teoretică A. Landfield (1976) să releve o anume corelaţie dintre empatie şi un nivel mediu al complexităţii cognitive.

Dacă asamblăm elementele intercorelabile ale unei structuri trimodale demonstrată ca fiind la baza competenţei (eficienţei) interpersonale deducem următoarele:

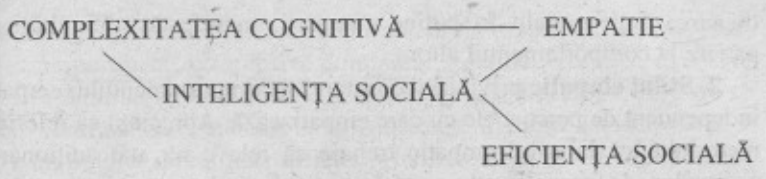

Acesttă structură trimodală poate fi redusă la o structură bimodală prin integrarea inteligenţei sociale în empatie (aprecierea cu acurateţe a modului celuilalt de a defini o situaţie), dar şi în complexitatea cognitivă (abilitatea de a avea în vedere mai multe perspective în mod simultan) şi atunci competenţa socială (eficienţa) ca modalitate funcţional comportamentală şi implicit existenţială a personalităţii vizează relaţia dintre complexitatea cognitivă şi empatie.

Această viziune integrativă a stat la baza unei cercetări desfăşurate în ultimii ani privind relaţia dintre stilul cognitiv interpersonal şi stilul empatic în cadrul structurii competenţei interpersonale cu aplicare specială la personalitatea cadrului didactic.

„Competenţa didactică centrată pe aptitudinea pedagogică joacă rolul de instrument de unificare, codificare şi exprimare în afară sub forma comportamentelor educaţionale, a totalităţii datelor personalităţii celui afiliat la status-ul şi rolul de profesor" (P. Golu, N. Mitrofan - 1982). După opinia noastră competenţa didactică apare şi ca o dimensiune interpersonală cu faţete cognitive şi afectiv - simpatetice, dezvăluind abilitatea de a mânui reacţiile celuilalt, de a eficientiza comunicarea şi relaţia profesor-elev.

Pentru perspectiva ştiinţică menţionată am utilizat următorii termeni operaţionali.

1. **Stilul cognitiv interpersonal** ca exprimare a modului în care percepem sau construim persoanele din jur. Acest stil cognitiv interpersonal este individual (conform viziunii lui J. Bieri), dar se referă la modul în care îi percepem pe ceilalţi, fiind o formă de apreciere interpersonală. Conform autorului citat se distinge o categorie de subiecţi complex-cognitivă cu un sistem diferenţiat de constructe, putând încadra pe ceilalţi în multe categorii. Complexii semnalează disctincţii majore între ei şi alţii, pot prezice mai bine comportamentul altora. O a doua categorie extremă vizează subiecţii simplu-cognitivi cu un sistem evaluativ în care distincţia dintre constructe este estompată, sărăcăcioasă ca diferenţiere. Simplii

încadrează pe ceilalţi în puţine categorii, manifestă dificultăţi cu privire la comportamentul altora.

2. Stilul empatic privit ca o constantă a comportamentului empatic independent de persoanele cu care empatizează. Apreciem că referirea metodologică la stilul empatic trebuie să releve nu atât adiţionarea scorurilor de empatie ale unui subiect faţă de un anumit număr constant de parteneri şi fixarea unui scor mediu al empatiei subiectului, ci constanta gravitării reacţiilor empatice ale subiectului în jurul valorii medii de empatie. Aşadar, cu cât aceste reacţii se plasează în jurul mediei vor releva mai exact o constantă comportamentală. iar cu cât aceste reacţii se abat de la medie vor semnala o inconstantă comportamentală, deci lipsa unui stil empatic.

Unul dintre obiectivele teoretice majore ale cercetării întreprinse vizează demonstrarea unei stucturi bimodale a competenţei didactice la confluenţa dintre stilul cognitiv interpersonal şi stilul empatic, precum şi congruenţele şi incongruenţele posibile între stilurile cognitiv-interpersonale (complex-simplu-intermediar) şi stilul empatic, prin raportarea la performanţa didactică.

Ipoteza de la care am plecat în demersul ştiinţific întreprins relevă faptul că o competenţă didactică presupune interacţiunea dintre stilul cognitiv interpersonal mediu-complex şi stilul empatic, ca structură integrativă aptă să optimizeze relaţia profesor-elev.

Potrivit ipotezei emise apreciem că nici persoanele aparţinând stilului cognitiv interpersonal foarte complex, care se văd şi îi văd pe ceilalţi flagrant detaşaţi unii de alţii, şi nici persoanele aparţinând stilului cognitiv interpersonal simplu, care nu se văd şi nu-i văd pe ceilalţi diferiţi, nu manifestă un stil empatic evident şi de aceea nu asigură un model personologic eficient al competenţei didactice.

Ca urmare, în acord cu A. Landfield care constată o relaţie precară dintre foarte complexii cognitivi şi empatie, precum şi o corelaţie între complexii cu o integrare ierarhică a constructelor utilizate şi capacitatea empatică, punctul nostru de plecare vizează demonstrarea relaţiei dintre stilul cognitiv interpersonal mediu-complex şi stilul empatic ca modalitate internă de eficienţă interpersonală în competenţa didactică.

Metodologia de cercetare vizează 2 probe după cum urmează:

A. Variantă a testului REP cu 10 roluri şi 10 constructe impuse. Subiecţii - cadre didactice cu experienţă aleg 10 elevi din clasele lor

care corespund fiecare la unul din următoarele roluri: tocilar, încrezut, retras, impertinent, cu iniţitivă,dominator, preferat, respins, cuminte, leneş la care se adaugă rolul EU. Subiecţii evaluează pe elevi şi se autoevaluaează cu următoarele 10 constructe bipolare (scalate de la 1 la 5): cu umor - fără umor, sufletist - indiferent, activ - lent, conştiincios - superficial, emotiv - stăpân pe sine, tolerant - agresiv, optimist - pesimist, încăpăţânat - maleabil, deschis - închis, altruist - egoist.

După completarea întregii grile cifrele se transformă în semne după următorul sistem: 1.2 capătă semnul x, iar 3, 4, 5 rămân fără semn. Cifra medie intră la polul secund al constructului. Apoi se aplică metoda de analiză matching-score - descrisă în „Stiluri apreciative" (1980).

Cifra media (3) intră la polul secund al constructului, deoarece în evaluarea celorlalţi, subiecţii, fie că utilizează constructe impuse, fie libere, pornesc judecata de la polul emergent, primul ce-i cade sub observaţie, epuizând aprecierile cu 1 şi 2, iar ajungând la trei începe să se îndrepte spre polul opus. Din acest motiv evaluarea pe scala 3 trece de partea evaluărilor 4 şi 5, dar şi, pentru că o astfel de interpretare a scalei de apreciere transformată în semne o regăsim şi în lucrarea fundamentală, aparţinând lui D. Bannister şi J. M. Mair, 1968 - p. 64-65.

Pentru a verifica temeinicia transformărilor din cifre în semne pe care am prezentat-o mai sus, am efectuat în paralel o analiză corelativă dintre constructe şi în mai multe cazuri am descoperit scoruri foarte apropiate de stil cognitiv interpersonal calculate prin ambele metode (matching score şi corelaţii Spearman), ceea ce ne-a permis să optăm pentru prima metodă statistică.

De asemenea, pentru a surprinde o reală diferenţiere în condiţiile în care polul pozitiv este mai agreat decât cel negativ, ceea ce se observă şi în răspunsurile subiecţilor, am introdus evaluarea intermediară (3), de regulă la polul negativ.

Indicatorii rezultaţi din analiză sunt:

- structura sistemului de constructe prin corelarea constructelor între ele. Apar cinci niveluri ale structurii: 1. complex - peste 30 de scoruri de potrivire mediane şi tendinţa spre complexitate cu 28-29 scoruri mediane; 2. intermediar - 27-18 scoruri mediane; 3. tendinţa spre simplitate - 17-16 scoruri mediane, şi simplitate sub 15 scoruri mediane;

- structura sistemului de roluri - prin corelarea celor 10 roluri între ele (rotirea grilei cu 90°). Apar aceleași trei niveluri ale structurii ca mai sus.

Notă: Dacă prima structură relevă modul complex sau simplu adică diferențiat sau nediferențiat de utilizare a constructelor în evaluarea celorlalți, cea de-a doua structură relevă modul complex sau simplu (diferențiat - nediferențiat) de a-i judeca pe ceilalți (respectiv pe elevi).

- nivelul identificării eului cu ceilalți prin corelarea EU-lui cu celelalte 10 roluri (elevi), permițând surprindrea numărului de elevi cu care profesorul se identifică, se consideră și asemănător și diferit sau se autoevaluează ca diferit.

B. Variantă a testului R. Dymond de empatie predictivă

Subiecții - cadre didactice folosesc aceeași grilă de 10/10 roluri și constructele impuse, fiecare construct bipolar scalat de la 1 la 5. În această probă subiecții nu îi vor mai evalua pe elevi ci vor face următoarea predicție: „cum cred că elevii menționați prin roluri s-ar autoevalua cu constructele impuse".

Urmează cea de-a doua fază prin care elevii nominalizați sunt puși să se autoevalueze cu aceleași constructe.

Analiza testului constă în calcularea diferențelor între predicția profesorului și autoevaluarea elevului. Cu cât diferența este mai mică cu atât nivelul empatiei este mai mare. În grila respectivă profesorul empatizează cu 10 elevi.

Indicatorii probei sunt:

- stilul empatic care exprimă maniera constană de a empatiza cu 10 elevi, calculând-se media empatiei și abaterea standard pentru fiecare profesor. La 10 elevi, 7 și peste 7 scoruri în jurul mediei (respectiv 0, 1, 2, 3 abateri exprimă un stil sau tendința spre stil empatic, iar 6 și sub 6 scoruri în jurul mediei (respectiv peste 4 abateri) relevă lipsa unei maniere constant-empatice.

De notat că 7 răspunsuri din 10 exprimă tendința majoritară ($0.10 < p > 0.5$), pe când 8 răspunsuri în jurul mediei din 10 exprimă o majoritate semnificativă ($p<.05$). Am recurs, totuși la baremul de 7 răspunsuri pentru a surprinde la subiecții noștri și tendința de a manifesta un stil empatic, cu atât mai mult cu cât stilul empatic propriu-zis este manifestat ceva mai rar. Ca urmare vom comenta rezultatele noastre, considerând în categoria subiecților cu stil empatic

și pe cei care manifestă tendința statistică spre stil, respectiv pe cei cu 7 răspunsuri empatice în jurul mediei, din cele 10 răspunsuri posibile.

- Media empatiei - privind cei 10 elevi, având următoarele etaloane interpretative: medii de 0-5 = foarte empatic; medii de 6-10 = bun empatic; medii de 11-15 = mediu empatic; medii de 16-25 = slab empatic; medii peste 26 = neempatic.

De menționat că, cu cât scorul mediu al empatiei este mai mic, cu atât el exprimă mai adecvat capacitatea de predicție a profesorului în raport cu autoevaluarea (confirmarea) elevului.

S-au utilizat ca subiecți profesori cu experiență din Școala Normală din București, profesori selecționați (cu performanțe deosebite) de educație artistică plastică, precum și profesori diriginți din diferite licee din București. Elevii testați sunt, evident, din școlile în care subiecții noștri le sunt profesori. S-au investigat 35 de cadre didactice și 350 de elevi. Din exigență științifică am reținut pentru analiză numai protocoalele experimentale ale subiecților profesori care au primit confirmări la predicțiile efectuate din partea tuturor celor 10 elevi la care s-au referit.

În analiza ce urmează a fi prezentată ne vom referi, spre exemplificare, doar la doi dintre indicatorii obținuți din probele aplicate și anume: **stilul cognitiv interpersonal manifestat prin structura sistemului de constructe; stilul empatic manifestat prin constanta comportamental empatică.** Totodată, vom examina relația presupusă între cei doi indicatori.

Analiza rezultatelor

1. În lotul experimental anunțat 62.9% dintre subiecți se încadrează în categoria cele ce manifestă stil empatic.

Acest prim rezultat plasează indicatorul stil empatic în poziția specifică, proprie competenței didactice, prin raportare și la rezultatele noastre anterioare privind empatia ca aptitudine didactică. De menționat că media empatiei pe lotul cercetat este de 10.7 (mediu bun empatic).

2. În lotul experimental investigat 65.7% dintre subiecți manifestă stil cognitiv complex; 5.7% manifestă stil cognitiv cu tendință spre complexitate (în total = 71.4%); 14.3% stil cognitiv intermediar și 14.3 % stil cognitiv simplu. Media stilului cognitiv a lotului este de 28, respectiv tendință spre complexitate.

În cazul profesorilor Şcolii Normale 83.3% dintre subiecţi manifestă stil cognitiv complex: 5.5% manifestă stil cognitiv cu tendinţă spre complexitate (în total = 88.8%) şi 11.2% manifestă stil cognitiv intermediar. Stilul cognitiv simplu lipseşte.

Aşadar este de remarcat tendinţa clară a cadrelor didactice de a opera cu stilul cognitiv complex, care le asigură utilizarea eficientă şi diferenţiată a criteriilor de evaluare a elevilor în detrimentul stilului simplu, confuz şi neeficient.

Acest rezultat aruncă o lumină favorabilă asupra utilizării acestui indicator în evaluarea competenţei didactice.

3. Firește, problema care ne-a interesat în cea mai mare măsură vizează raportul dintre stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal, avându-se în vedere ipoteza că stilul empatic nu poate corela nici cu o complexitate cognitivă excesivă, care diferenţiază prea categoric criteriile de evaluare a celorlalţi fără putinţa de a le relaţiona, şi nici cu simplitatea cognitivă, care confundă criteriile de evaluare a celorlalţi, fără putinţa de a le delimita. Ca urmare, potrivit concepţiei expuse presupunem o anume relaţie de intercondiţionare între stilul empatic şi stilul cognitiv mediu - complex ce permite atât o anumită delimitare, cât şi o anume dependenţă între criteriile de evaluare a celorlalţi.

Analitic s-a procedat astfel:

a) Am selecţionat din întreg lotul de subiecţi cercetaţi o grupă cu stil empatic şi o grupă fără stil empatic;

b) Am urmărit distribuţia scorurilor la stilul cognitiv interpersonal în interiorul fiecăreia dintre cele două grupe selecţionate în funcţie de nivelul de complexitate.

c) Am calculat media stilului cognitiv interpersonal pentru fiecare grupă.

Rezultatele sunt următoarele:

Grupul de subiecţi caracterizat prin stil empatic are media stilului cognitiv interprsonal de 30,3 (limita minimă a complexităţii), iar grupul de subiecţi fără stil empatic are media stilului cognitiv interpersonal de 24,3 (intermediar).

Aceste date exprimă o primă constatare privind relaţia dintre stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal mediu - complex.

În cadrul grupului de subiecţi cu stil empatic 77,2% manifestă un stil cognitiv interpersonal complex; 18,2% manifestă un stil cognitiv interpersonal intermediar; 4,6% manifestă un stil cognitiv interpersonal simplu.

Ţinând cont, deci, că stilului empatic îi corespunde predominant un stil cognitiv complex, dar de o complexitate medie şi de asemenea, luând în considerare faptul că profesorii cu stil empatic domină lotul analizat, putem trage concluzia existenţei unei relaţii de intercondiţionare între stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal mediu - complex şi că această relaţie exprimă o condiţie subiectivă a competenţei didactice.

În cadrul grupului de subiecţi fără stil empatic, 61,5% manifestă un stil cognitiv interpersonal complex cu cote excesiv de complexe; 8% manifestă un stil cognitiv interpersonal intermediar; 30,5% manifestă un stil interpersonal simplu cu cote excesiv de simple.

Ca urmare se constată că subiecţii fără stil empatic, minoritari în lotul investigat, prezintă fie un stil cognitiv excesiv de complex, fie un stil cognitiv excesiv de simplu cea ce denotă că cele două categorii extreme ale stilului cognitiv interpersonal sunt incompatibile cu stilul empatic.

Ultimul argument privind relaţia dintre stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal mediu - complex ni-l furnizează rezultatele calculării abaterii standard a scorurilor stilului cognitiv interpersonal la cele două grupe extreme ale stilului empatic. Astfel, s-a putut constata că majoritatea profesorilor cu stil empatic (82%) se încadrează în stilul cognitiv interpersonal mediu-complex, cu o marjă de manifestare teoretică reprezentată de scorurile între 25 şi 36 (intermediar mediu complex) dar cu o cotare reală între 25 şi 34, în vreme ce majoritatea profesorilor fără stil empatic (84%) se încadrează în stilurile cognitive intermediar-mediu complex şi excesiv de complex şi cu o marjă largă de manifesare teoretică reprezentată de scoruril între 7 şi 41, dar cu cotare reală între 19 şi 39.

Acest rezultat ne conduce către ideea că stilul empatic corelează cu stilul cognitiv interpersonal mediu complex şi că subiecţii fără stil empatic se plasează în oricare stil cognitiv interpersonal fie el şi excesiv de simplu sau excesiv de complex.

Cercetarea efectuată, care s-a amplificat ulterior prin lărgirea numărului subiecţilor investigaţi şi care s-a confirmat, ne-a scos în evidenţă valoarea trăsăturii empatice de personalitate, considerată o manieră constantă de manifestare în determinarea principalului mod de adaptare interpersonală a individului care este cunoaşterea celorlaţi. Implicarea nemijlocită a stilului empatic în cunoaşterea interpersonală capătă, ca urmare a investigaţiei realizate, o nuanţare evidentă, cu

consecinţe edificatoare pentru însăşi definirea fenomenului empatic. Relaţia constatată între stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal de complexitate medie, ca şi lipsa unei relaţii evidente între stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal de complexitate excesivă, pe de-o parte, şi stilul cognitiv interpersonal simplu, pe de altă parte, ne dezvăluie plasarea empatiei între limitele extreme ale diferenţierii criteriilor evaluative (specific complexităţii excesive) şi ale confundării acestora (specific simplităţii), vizând un plan intermediar al cunoaşterii interpersonale în care acceptarea diferenţelor nu exclude şi asemănările, ca o condiţie sine qua non transpunerii psihologice în cadrul intern de referinţă al partenerului.

Implicarea de ordin aplicativ a rezultatelor consemnate vizează modalitatea de pătrundere cognitivă în cadrul intern de referinţă al partenerului. Cu cît există criterii de evaluare şi predicţie a celorlalţi, diferenţiate, dar şi legate parţial între ele cu atît şansa unei constante comportamental empatice creşte, printr-o transpunere complexă în psihologia celuilalt; cu cât criteriile sunt excesiv diferenţiate fără putinţa de a le şi lega între ele, sau dimpotrivă cu cât criteriile sunt nediferenţiate, dispărând specificitatea în dauna legăturii între ele, cu atât comportamentul constant empatic e mai deficitar fie prin preluarea fragmentară a personalităţii celuilalt în procesul transpunerii psihologice, pierzându-se astfel specificul empatiei (cadrul intern-sintetic de referinţă al celuilalt), fie prin preluarea vagă, extrem de generală a personalităţii celuilalt, pierzându-se, de asemeni, specificul empatiei (cadrul intern acurat de referinţă al celuilalt).

Fenomenul capătă o argumentaţie suplimentară în condiţiile luării în consideraţie a indicatorului privind structura relaţiilor dintre roluri, convergent structurii relaţiilor dintre constructe (la care ne-am referit într-o altă cercetare) care a putut explica măsura în care stilul empatic favorizează diferenţierea dintre parteneri prin coroborare cu asemănările dintre aceştia, ca expresie a acurateţii cognitive; pe când lipsa stilului empatic nu duce decât la diferenţieri excesive între parteneri prin implicarea fenomenului detaşării, sau la asemănări excesive, prin implicarea fenomenului identificării, ambele cazuri nefiind expresia acurateţii empatice.

Cercetarea efectuată depăşeşte prin analiză surprinderea valenţelor empatiei ca trăsătură de personalitate, dezvăluind un model constant şi integrativ al capacităţii empatice, manifestată, de această dată, ca stil, ca manieră, ca structură comportamentală independentă de parteneri,

deci ca variabilă comună şi centrală a personalităţii individuale.

În sfârşit, cercetarea stabileşte prin analiza relaţiei dintre stilul cognitiv interpersonal şi stilul empatic specificitatea manifestării acestei relaţii în funcţie de competenţa didactică, ,fixând un model personologic pertinent al valorizării potenţelor psihice ale profesorului în relaţia intercognitivă şi interafectivă cu elevul.

Demonstraţia se înscrie, aşadar, ca un ultim argument, alături de cele anterioare, în intenţia noastră de a dezvălui locul şi rolul empatiei în stuctura de personalitate.

Secţiunea a doua a prezentului volum am consacrat-o în întregime unei demonstraţii. Această demonstraţie realizată pe două căi, una teoretică şi întemeiată pe o bibliografie recentă şi una experimentală şi centrată, mai ales, pe cercetări efectuate în ţara noastră, a vizat ipoteza de bază, de la care s-a originat lucrarea noastră. Ipoteza la care ne-am referit conţinea următoarea interogaţie: „Este empatia o trăsătură comună de personalitate?". Răspunsurile căutate şi argumentele găsite ne-au confirmat ipoteza. Cel puţin din punctul nostru de vedere au devenit edificatoare. Ne întemeiem această certitudine pe faptul că demersul nostru ştiinţific s-a referit la condiţii cheie care fixează un anume fenomen psihic în rândul trăsăturilor comune de personalitate. Demonstraţia a parcurs într-un fel o anume cale clasică de analiză, pornind de la determinanţii principali ai personalităţii, trecând apoi la mecanismul psihologic privind interioritatea manifestării unei trăsături de personalitate şi imediat la raportul dintre interioritate şi exterioritate sau, mai precis, dintre capacitate şi comportament, pentru ca la un alt nivel interpretativ să demonstrăm putinţa transformării unui fenomen psihic în însuşire psihică cu valenţă performaţială şi, în sfârşit, să fixăm rolul şi locul unei trăsături de personalitate în relaţia sa structurală cu alte variabile de personalitate aflate în proximitate.

Acest întreg demers teoretic privitor la evoluţia firească a oricărei trăsături comune de personalitate a putut fi aplicat cu succes la interpretarea fenomenului empatic.

După demonstrarea putinţei de a integra empatia în normele fixate de psihologia clasică, norme sau criterii ce delimitează definitoriu o trăsătură comună de personalitate (frecvenţa, extensia şi intensitatea manifestării), am simţit nevoia găsirii unor argumente peremptorii care să situeze empatia în planul variabilelor importante de personalitate. Aşa cum am prezentat, aceste argumente dezvăluie faptul că

fenomenul empatic are pregnante rădăcini ereditare de ordin neurofiziologic, vegetativ şi psihologic (precocitate), dar şi suficiente valenţe formative, privind rezultatul maturizării şi organizării experenţiale, dar şi efectul eficient al unor antrenamente dirijate. Un alt argument s-a referit la implicarea unui amplu mecanism psihologic, cuprinzând punctele nodale ale sistemului psihic uman şi anume cognitivitatea, afectivitatea, acţionalitatea, acestea maximizându-se, în constructul multidimensional al empatiei, aşa cum a demonstrat-o cercetarea psihologică românească, în structuri performanţiale complexe de tip aptitudinal. Un alt argument pe care ne-am bazat demonstraţia s-a referit la raportul dintre capacitatea empatică şi comportamentul empatic ca măsură a relaţiei dintre interioritatea şi exterioritatea conduitei umane care poate să se prezinte ca un raport convergent, sau/şi uneori divergent în dependenţă de împrejurări de viaţă şi de parteneri. Firește, argumentul care ni s-a părut cel mai plauzibil şi care a rezultat nemijlocit din cercetările noastre experimentale citate (cele mai multe realizate în colectiv în cadrul Institutului de Psihologie al Academiei Române) se referă la empatie în relaţia cu alte variabile de personalitate. Înscriindu-ne într-o viziune modernă asupra problemei am constatat în paralel cu unele studii contemporane realizate peste hotare, iar în alte cazuri, ca urmare a cunoaşteri unor lucrări anterioare şi reluate în alte contexte de către noi, că empatia capătă un rol aparte în declanşarea altor variabile de personalitate ca simpatia, orientarea „helping" (ca variabile atitudinale) sau în relaţia cu fenomenul atribuirii, al cunoaşterii interpersonale sau chiar al comunicării implicite eu-celălalt.

În sfîrşit, cercetările întreprinse ne-au condus şi către descoperirea unui stil empatic, o manieră constantă de manifestare a transpunerii psihologice, integrându-se pe această cale în teoria constructului personal prin fixarea unui raport corelativ între stilul empatic şi stilul cognitiv interpersonal de complexitate medie.

Toate aceste argumente folosite cu toată precauţia ştiinţifică şi bazate pe experienţe psihologice ne-au întărit convingerea că în cazul empatiei avem de-a face nu numai cu o trăsătură comună de personalitate, cu o trăsătură specific umană, definitorie pentru cunoaşterea, înţelegerea şi anticiparea comportamentului uman în relaţie cu ceilalţi, dar şi cu o trăsătură centrală de personalitate cu rol determinativ în declanşarea altor însuşiri de personalitate şi în realizarea unor conduite necesare în exercitarea competentă şi eficientă a anumitor profesii.

Tocmai aceste rezultate ne-au determinat să abordăm cea de-a treia secţiune a acestui volum care se referă la locul şi rolul empatiei în multiple activităţi specific umane de tip comunicaţional cum ar fi conduita didactică, psihoterapeutică, creatoare şi receptoare de artă, ca şi conduita obişnuită interpersonală.

SECŢIUNEA A III-A: EMPATIE ŞI ACTIVITATE

Este un fapt deja bine cunoscut că personalitatea în existenţa sa acţională săvârşeşte diferite demersuri specifice cu finalitate adaptativă pentru a înţelege, cunoaşte, anticipa realitatea înconjurătoare în care un rol aparte îl ocupă ceilalţi indivizi cu care intră şi rămâne într-un permanent contact social. În scopul realizării unor astfel de demersuri, personalitatea se foloseşte de trăsătura sa specifică şi specializată care este empatia şi care prin mecanismul retrăirii stărilor, gândurilor şi acţiunilor celorlalţi asigură acea necesară adaptare faţă de parteneri printr-o activitate psihică de comunicare implicită. Ca urmare, deoarece activitatea umană tinde să asigure un nivel eficient de adaptare a personalităţii la mediu, variabila de personalitate abia descoperită, care este empatia, se va înscrie, ca şi altele de altfel, într-un complex de factori interni care mijlocesc unele activităţi specifice, ce asigură niveluri de comunicare optimă cu celălalt şi care în anumite împrejurări chiar condiţionează performanţial eficienţa acestor activităţi.

Aşa cum arată Mihai Golu (1993), „Dinamica reală, vie a personalităţii se particularizează şi dobândeşte trăsături specifice, în funcţie de natura şi conţinutul relaţiei concrete, cotidiene în care se află angajată" şi mai departe: „Relaţia devine astfel acel cadru obiectiv în care se probează gradul de concordanţă (consonanţă) sau de discrepanţă (disonanţă) dintre planul potenţial şi cel real al personalităţii..." (p.136).

Această relaţie, întreţinută printre altele şi de variabila empatică de personalitate, fixează termenii adaptativi ai individului la mediul său ambiant, material şi spiritual, individual şi social, acţional şi performanţial.

Iată de ce ni se pare că, pentru a înţelege unele activităţi specific umane implicate în exercitarea eficientă a unor profesii cum ar fi cele didactice, medicale, psihoterapeutice, artistice, dar şi în comunicarea optimă interpersonală, trebuie să ne referim cu precădere la fenomenul empatiei ca variabilă de personalitate.

Secţiunea aceasta încearcă o lărgire a spaţiului de referinţă în problematica empatiei prin deplasarea centrului de preocupare din sfera personologiei în planul activităţii psihice mintale şi comportamentale ce maximizează eficient şi uneori performanţial anumite tipuri de raporturi interpersonale proprii unor profesiuni ce reclamă astfel de raporturi şi în care, fără un anume nivel supramediu de transpunere în psihologia altora, competenţa specifică ar fi de neatins. Schimbarea accentului în analiza ştiinţifică nu anulează în nici un fel acumulările anterioare ci, dimpotrivă, le valorifică, pentru că dezvăluie, în fond, relaţia directă dintre fenomenul empatic, devenit variabilă aptitudinală de personalitate, şi activitatea concretă, manifestată în anumite tipuri de profesiuni ca expresie a obiectivării unei conduite empatice antrenate.

Poate că încă nu suntem în măsură să delimităm cu suficientă precizie diferenţele şi nuanţele privitoare la conduitele empatice specifice manifestării lor în împrejurări de viaţă deosebite.Aceasta nu înseamnă că pe parcursul analizei nu vom încerca astfel de delimitări. Rezerva pe care ne-o luăm ţine îndeosebi de faptul că suntem, deocamdată, influenţaţi de manifestarea generală a mecanismului empatiei ca trăsătură comună de personalitate şi dispunem de mai puţine date experimentale comparabile privitoare la diferite împrejurări de viaţă sau în anumite profesiuni care reclamă o conduită empatică. Firește, însă, că nu vom neglija această din urmă perspectivă, iar dacă rezultatele nu vor fi încă pe măsura aşteptărilor, ele vor deschide totuşi, o cale importantă pentru cercetările altora, în viitor.

Într-un studiu introductiv pe care am avut onoarea să ni-l scrie la volumul „Empatia şi literatura" (1994), Paul Popescu Neveanu (1994) încearcă să demonstreze o anume consonanţă între fenomenul empatic şi împrejurările de viaţă. Autorul citat notează următoarele: „La intersecţia dintre real şi posibil, dintre subiectiv şi obiectiv, împrejurările de viaţă apar ca ansambluri mobile, interacţioniste, centrate pe personalitate şi implicând personalitatea. În relaţiile dintre structurile şi condiţiile interne cu situaţia concretă ambientală intervin, după Murray, tematizări sau schematizări cu un anumit sens... Cum existenţa nu este singulară, ci prinsă într-un păienjeniş de coexistenţe, temele existenţiale se pot defini ca nişte factori comuni care, fiind simbolizaţi, devin transmisibili prin comunicare... Aceasta este o tranzacţie dintre structurile profunde ale subiectivului şi factorii

externi de presiune şi influenţă... Împrejurarea de viaţă presupune o dinamică, înseşi conduitele fiind dirijate de valori şi reglementate prin modele culturale... Între fondul personal stabil şi acomodările psihocomportamentale circumstanţiale este un raport necesar. omul străbate un şir nesfârşit de împrejurări pe care le domină şi cărora le este, în acelaşi timp, subordonat, toate aparţinând vieţii sale. În acest context empatia este un raport firesc şi indispensabil, orice personalitate fiind şi empatică."

Aşadar, empatia ca trăsătură comună de personalitate surprinsă în activitate suferă o dublă condiţionare, una de ordin intern, ce reproduce mecanismul psihologic standard al fenomenului în discuţie şi una de ordin circumstanţial extern, depedentă de factori cultural valorici, sociali şi chiar individuali, proprii partenerilor cu care persoana interacţionează. Această consonanţă legitimă dintre empatie şi împrejurările de viaţă, asupra căreia s-a aplecat Paul Popescu Neveanu, capătă caracteristici şi nuanţe specifice în relaţia profesor-elev, medic-pacient, creator-receptor, în relaţia dintre negociatori şi chiar în relaţia individ-individ în actul comunicării interumane.Asupra acestor modalităţi specifice de activitate empatică vom face referiri exprese în secţiunea aceasta a lucrării.

Firește, surprinderea anumitor specificităţi ale manifestării fenomenului empatic în diferite împrejurări de viaţă, sau mai caracteristic în condiţiile exercitării unor activităţi profesionale, trebuie să se întemeieze pe delimitarea unor criterii care să permită astfel de diferenţieri.

Abordarea pe care o intenţionăm va avea în vedere raportarea la următoarele criterii apreciative şi anume: modalităţi specifice de apropiere de modelul de empatizat (perceptuală, reprezentaţională, imaginativă), mecanismul psihologic implicat preponderent în empatia specifică (cognitiv, afectiv, motivaţional-acţional; conştient-inconştient; poziţional faţă de identificare şi faţă de detaşare etc), valenţele performanţiale ale empatiei în funcţie de specificul activităţii depuse (aptitudinea empatică şi caracterul unimodal, bimodal sau trimodal al conduitei respective), valoarea adaptativă, funcţionalitatea şi eficienţa socială a empatiei în acţiune (locul şi rolul pe care-l ocupă în structura de personalitate competentă) etc. Aceste criterii vor fi evocate în legătură cu fiecare dintre activităţile menţionate în care se manifestă fenomenul empatic, permiţându-ne, în acest fel, descrieri diferenţiate şi, totodată, surprinderea unor caracteristici ale

manifestării specifice a fenomenului empatic în diverse împrejurări de viaţă şi profesiuni. Este, din punctul nostru de vedere, un paş înainte în evidenţierea funcţiei adaptative a personalităţii umane prin mijlocirea trăsăturii empatice.

Empatia şi activitatea didactică

Una dintre formele principale ale activităţii umane care solicită din plin fenomenul empatic este activitatea didactică. Pentru profesor empatia se constituie ca un fenomen psihic, atât cu funcţionalitate energizantă de tip motivaţional, ca o nevoie de transpunere în psihologia elevului pentru a-l înţelege şi aprecia cât mai exact, cât şi ca un fenomen psihic cu funcţionalitate performanţială de tip aptitudinal, ca o însuşire de personalitate aptă să transceadă psihologia elevului în scopul eficientizării actului instructiv-educativ.

Contribuţia psihologiei româneşti în această direcţie este fecundă.Ne vom opri doar la contribuţiile personale (realizate în colective de cercetare) pe care le vom insera în cele ce urmează ca argumente pentru demonstrarea rolului şi specificului empatiei în activitatea didactică. Referirile au în vedere trei lucrări fundamentale realizate în perioade diferite, dar conţinând un unic demers ştiinţific: „Stilul apreciativ şi aptitudinea pedagogică" (1980); „Empatia şi relaţia profesor-elev" (1987); „Relaţia dintre empatie şi orientarea „helping" în structurarea competenţei didactice" (1994).

A. Rolul empatiei în activitatea didactică

Exercitarea cu succes a activităţii didactice vizează implicarea unui complex de variabile de natură socială (instituţii specializate, condiţii adecvate de lucru cu elevii, statut şi rol specific etc.), de natură psihosocială (relaţii interindividuale: profesor - elev, relaţii intergrupale: profesori, clase de elevi etc.) şi de natură psihologică (factori cognitivi, afectivi, motivaţionali, aptitudinali şi atitudinali în structura de personalitate a cadrului didactic). Aceste variabile acţionează simultan şi interactiv, dar pot fi cercetate, în scopul aprofundării lor şi din perspective unilaterale. Ceea ce ne-a preocupat în mod deosebit a fost variabila de personalitate integrată în structuri relaţionale ca factor definitoriu pentru comunicarea necesară între profesor şi elev.Mai mult, din această perspectivă, am recurs la analiza acelui fenomen psihic care ne-a apărut atât în viziunea altora ca şi a

noastră, ca „placă turnantă", ca „factor prim" pe care se bazează comunicarea implicită dintre profesor şi elev, condiţia optimă de interacţiune, de înţelegere şi de toleranţă între partenerii vizaţi, cu alte cuvinte modalitatea psihologică de asigurare a unei eficiente activităţi didactice. Am recurs, deci, la cercetarea fenomenului empatic pe care l-am considerat o condiţie internă fără de care activitatea profesorului n-ar avea sens, un model psihologic propriu unei activităţi specifice. Am acceptat din plecare că profesorul care fixează impactul cu elevul şi în procesul instruirii şi în cel al educării, care ştie să se refere la cadrul intern de referinţă al partenerului pentru a-i descifra potenţialul, trăirea, motivaţia etc este mai de dorit, decât un profesor, oricât ar fi de bun cunoscător al materiei de predat sau al principiilor educaţionale, dar cu tendinţe egocentrice, orientat preponderent spre sine şi nu spre ceilalţi. Am pornit, deci, de la ideea că eficienţa activităţii didactice, manifestarea competenţei profesorului trebuie să se bazeze pe un complex de factori interni între care fenomenul empatic trebuie să capete valenţe aptitudinale.

O serie întreagă de autori evidenţiază direct sau indirect rolul empatiei în profesiunea didactică. Astfel, în ordinea de idei a celor prezentate mai sus, remarcăm punctul de vedere a lui M.Marchand (1956) care consideră aptitudinea de a se deschide în faţa elevului ca fiind o dominantă a personalităţii unui adevărat profesor, egocentrismul fiind dimpotrivă, principala trăsătură negativă. Autorul face referiri la trei tipuri de profesori care influenţează activitatea de comunicare didactică şi anume: a) tipul amorf, egoist, indiferent care ignorează viaţa intimă a elevului; b) tipul egocentric, care dă naştere la tensiuni şi conflicte între el şi elevi; c) tipul care stabileşte contactul cu elevul, legături de camaraderie, amiciţie, ce dă dovadă de abnegaţie şi renunţare, sub semnul schimbului afectiv şi intelectual cu elevul.

Alţi autori îşi cantonează preocupările chiar în proximitatea fenomenului empatic. Astfel, J.Sandven (1969) foloseşte în cercetările proprii pe lângă criteriile vizând capacitatea intelectuală şi sentimentul de securitate în selecţia viitoarelor cadre didactice şi un alt criteriu pe care-l numeşte coreacţie (empatie, simpatie) şi pe care-l apreciază ca un factor de personalitate relevant pentru declanşarea activităţii pedagogice. La rândul său, Vasile Pavelcu (1968) consideră că arta de a preda presupune pe lângă stăpânirea cunoştinţelor, claritatea şi plasticitatea expunerii alimentate de vioiciune şi pasiune ştiinţifică şi

aptitudinea **deosebită** (s.n.) de transpunere în situaţia ascultătorului, a elevului sau a studentului. Firește că pentru diverşi autori care s-au ocupat de fenomenul empatiei, de altfel ca şi pentru noi, problema incumbă, mai ales, aspecte privind mecanismul psihologic al acestui fenomen psihic, mecanism care în cadrul activităţii didactice capătă note specifice.

Cei mai mulţi autori relevă necesitatea păstrării unui echilibru între extrema identificare şi detaşare, echilibru asigurat de comportamentul empatic. Transpunerea profesorului în psihologia copilului nu trebuie înţeleasă ca o conduită de identificare extremă, ca un comportament de coborâre la nivelul copilului ci ca acea conduită în care atitudinea faţă de copil să fie subordonată nevoii de a-l înţelege şi ajuta, precum şi expresia unui act de comunicare implicită bazat pe aptitudinea de a pătrunde în cadrul intern de referinţă al copilului. Pentru Vasile Pavelcu (1976) iubirea pedagogică se caracterizează prin natura ei echilibrată, armonizată şi echitabilă. „Această formă de dăruire nu reprezintă nici înăbuşirea prin afecţiune exagerată a individualităţii elevului şi subordonarea ei afectivă faţă de personalitatea educatorului (iubire egoistă, pasivă, captivă), nici o totală abandonare a personalităţii educatorului, totală jertfire, renunţare şi anihilare a acesteia în vederea satisfacrii trebuinţelor sau dorinţelor elevului (iubire ablativă). Renunţarea la sine este tot atât de nedreaptă, ca şi renunţarea la altul în favoarea eului: ambele conduite sunt la fel de antisociale". În aceeaşi ordine de idei consemnăm şi punctul de vedere al lui I.S.Firu (1939) care nota: „Nu te coborî la nivelul copilului ca să faci teatru, nu ca să-l umileşti pe copil sau să te umileşti pe tine, ci pentru a creşte din nou, împreună cu el, a simţi din nou tu emoţia marilor creatori, a relua şi verifica adevăruri acceptate." În sfârşit, Gilles Ferry (1975) fixează mai direct mecanismul empatiei atunci când notează că „profesorul este când grijuliu să păstreze o distanţă între el şi elevi, când grijuliu să se apropie de elevi. Distanţarea îl menţine într-o stare de disponibilitate faţă de fiecare. Apropierea îl asigură pentru a înţelege empatic doleanţele şi trăirile elevilor." În ce ne priveşte apreciem că înţelegerea empatiei ca fenomen psihic echidistant de fenomenul extremei identificări cu ceilalţi, care frizează pierderea propriei identităţi, şi de fenomenul detaşării prin exacerbarea valenţelor propriului eu ca fiind diferit de ceilalţi, vizează orice modalitate de transpunere eficientă independent de specificul activităţii. Ceea ce poate să ne apară specific activităţii didactice este

conduita empatică regăsită pe tot parcursul actului instrucţional şi educaţional, ca o manifestare performanţială pentru care identificarea şi detaşarea pot să devină condiţii psihologice antiproductive. Un profesor „extrem de empatic" (cu vădita tendinţă de identificare extremă cu elevul), fără un filtraj al comportamentului de apropiere de elevi poate obţine iniţial unele succese, dar în timp, devenind robul acestei identificări, pierde din vedere tocmai misiunea pentru care se află în şcoală, aceea de a interveni în formarea elevului şi nu numai de a-l înţelege şi tolera. Invers, un profesor „aşa zis neempatic" (detaşat de psihologia elevului), se va impune, poate, iniţial în faţa elevilor, dar va creea cu timpul premisele unei rupturi în relaţia cu partenerii de activitate, va introduce criterii subiective de interpretare a comportamentului elevilor, iar mijloacele de influenţare vor rămâne pe măsură. Prin comparaţie înţelegem să ne explicăm performanţele obţinute în activitatea didactică de către profesorii empatici, care printr-o conduită participantă descoperă cu acurateţe cadrul psihologic de trăire, apreciere şi acţiune ale elevului, ca premisă a unei posibile intervenţii generoase în formarea personalităţii acestora. De la această premisă se instituie demonstraţia privind rolul specific al empatiei în desfăşurarea activităţilor didactice.

Aşa cum am menţionat deja în lucrarea colectivă asupra empatiei în relaţia profesor-elev (S. Marcus, Teodora David, Adriana Predescu-1987), manifestarea fenomenului psihic abordat se inserează cu necesitate în comportamentul profesorului la clasă pe întreg parcursul desfăşurării procesului instrctiv-educativ. Empatia este prezentă în procesul predării de cunoştinţe, în stabilirea nivelului de accesibilitate a informaţiei furnizate, ca urmare a anticipării nivelului de înţelegere, a posibilităţii de asimilare şi prelucrare de către elevi a informaţiilor. Interesul stârnit şi atractivitatea resimţită în predarea lecţiei depinde în bună măsură de conduita empatică a profesorului. În această ordine de idei V. Pavelcu (1976, p. 118) notează: „Reuşita unei prelegeri nu constă numai în caracterul ei sistematic, corect şi ştiinţific, ci şi în puterea ei de a străbate până în straturile adânci ale inimii, în forţa ei de a mobiliza, de a mişca, de a emoţiona". Iată de ce, pentru profesor, ca şi pentru actorul dramatic, fiecare lecţie este o premieră, şi care chiar dacă apare un contact nemijlocit cu acelaşi public (diferit faţă de actori) empatia se raportează la conţinuturi informaţionale noi şi implicit la impactul comunicaţional între aceste conţinuturi şi putinţa elevilor de a le asimila.

Implicarea actului empatic se continuă şi în procesul verificării cunoştinţelor, în formularea întrebărilor care trebuie să trezească o anume curiozitate epistemică şi nu să-l şocheze pe elev, în tratarea individuală a partenerului pentru a-l atrage şi nu a-l intimida .

Intervin în acest proces şi o serie de factori mediatori raportaţi la aşteptările profesorului, la dificultatea întrebărilor puse, la răbdarea în primirea răspunsurilor, la oferirea unui feedback clar şi consistent, mediatori care presupun cu necesitate un act de transpunere psihologică în structura de personalitate a elevilor.

În sfârşit, o altă direcţie importantă în fixarea unor relaţii de încredere reciprocă între profesor şi elev priveşte evaluarea corectă, obiectivă, stimulativă a nivelului de cunoştinţe. Folosirea notei şcolare în aprecierea nivelului de cunoştinţe, în stimularea interesului pentru învăţare ca şi în valorizarea capacităţilor individuale de a opera eficient cu aceste cunoştinţe, implică înţelegerea empatică a profesorului pentru elev, cu atât mai mult cu cât cunoaşterea acurată a psihologiei elevului dezvăluită prin transpunerea de tip empatic favorizează eliminarea erorilor de atribuire şi implicit o evaluare obiectivă.

Fireşte ponderea deosebită a implicării empatice a profesorului se evidenţiază în amplul şi complexul proces al educaţiei elevului, cu referiri exprese la dezvoltarea motivaţiei pentru muncă, la alegerea rutei profesionale, la fixarea comportamentului dezirabil în raport cu normele sociale ş.a. Ideea ne-a preocupat cu deosebire în contextul în care procesul educaţional reclamă o permanentă confruntare dintre profesori şi elevi cu efecte pertinente de influenţare bazate în cele mai multe cazuri pe o strategie comunicativă implicită de natură empatică.

În lucrarea menţionată am urmărit manifestarea empatiei predictive a profesorilor faţă de elevi cu comportament corect şi faţă de elevi cu comportament incorect, constatând, pe de-o parte, că cei 10 profesori diriginţi examinaţi manifestă în proporţie semnificativ de mare (cca.85%) reacţii de nivel bun empatic, că diferenţele dintre mediile empatiei predictive faţă de grupa elevilor cu comportament corect (11,7) şi faţă de grupa elevilor cu comportament incorect (12,7) este nesemnificativă (t=1, 75: p > 05) şi că, atunci când comparăm mediile empatiei predictive faţă de fiecare dintre cele două grupe la fiecare profesor în parte obţinem următoarele rezultate:

1 = 11,8 - 10,5; (6SS - 5SS); u = 6 - nesemnificativ
2 = 11,3 - 13,4; (7SS - 6SS); u = 6 - nesemnificativ
3 = 13,7 - 16,3; (6SS - 5SS); u = 16 - nesemnificativ

4 = 18,3 - 11,8; (5SS - 5SS); u = 4 - p < 05
5 = 14,4 - 19,6; (6SS - 4SS); u = 9 - nesemnificativ
6 = 5,7 - 14,5; (7SS - 5SS); u = 3 - p < 05
7 = 10,1 - 10,2; (7SS - 7SS); u = 17 - nesemnificativ
8 = 8,6 - 11,1; (5SS - 3SS); u = 18 - nesemnificativ
9 = 10,4 - 7,3; (5SS - 3SS); u = 13 - nesemnificativ
10 = 10,2 - 11; (5SS - 7SS); u = 16 - nesemnificativ

Prin urmare, marea majoritate a profesorilor examinaţi nu manifestă diferenţe semnificative faţă de elevii cu comportament corect în comparaţie cu elevii cu comportament incorect, dezvăluind o anumită constantă empatică ce frizează un anume stil comportamental empatic independent de parteneri.

Apar chiar unele cazuri (1, 4, 9) de profesori care se manifestă mai empatici (media mai mică exprimă nivel mai ridicat de empatie ca exponent al devianţei dintre predicţia profesorului şi autoevaluarea elevului după criterii scalate impuse) faţă de elevii cu comportament incorect decât faţă de cei care nu le creează probleme.. Manifestarea unui nivel ridicat empatic faţă de elevii cu comportament indezirabil creează premisa unei intervenţii eficiente de natură educaţională privind înţelegerea elevului, anticiparea comportamentului său şi fixarea strategiei corespunzătoare de influenţare.

Aceste rezultate ni s-au părut edificatoare pentru implicarea empatiei în actul educaţional, prin care profesorul reuşeşte să pătrundă în cadrul intern de referinţă al personalităţii copilului dificil şi astfel să găsească mijloacele pedagogice necesare de influenţare a conduitei acestuia.

Dacă cercetările noastre ca şi cele ale altora evidenţiază rolul empatiei în activitatea didactică ni se pare necesar să aducem în discuţie ideea nivelului de manifestare a fenomenului respectiv. Acest aspect ridică două probleme: pe de-o parte, empatia ca însuşire aptitudinală la care am făcut referiri consistente în secţiunea anterioară şi prin care am demonstrat experimental relaţia dintre însuşirea empatică şi performanţa didactică, iar pe de altă parte, posibilitatea modificării nivelului de manifestare empatică prin experienţă sau antrenament dirijat. În legătură cu cea de-a doua problemă ni se pare important să precizăm faptul că profesiunea didactică presupune cu necesitate un anumit nivel superior al conduitei empatice. Fie că acest nivel se manifestă iniţial ca o premisă a eficienţei în activitatea didactică, fie că se dobândeşte în relaţia experenţială ce se stabileşte

prin activitate între profesor şi elev, apreciem că dezvoltarea conduitei empatice nu trebuie lăsată la discreţia hazardului, fiind adepţii instituirii unui antrenament empatic dirijat, care poate completa într-o modalitate organizată experienţa dobândită în timp de către cadrul didactic. În acest sens putem renunţa la folosirea variabilei empatice ca un criteriu eliminatoriu pentru cadrele didactice considerând că pe un fond acceptabil de potenţial empatic se clădeşte prin antrenament un nivel corespunzător exercitării eficiente a activităţii didactice. În susţinerea acestui punct de vedere ne bazăm pe multiplele programe de antrenament empatic existente, dintre care unele ne-au parvenit, ca şi pe mijloace empirice utilizate în antrenarea unor însuşiri ce favorizează dezvoltarea empatiei şi care privesc: dezvoltarea relaţiilor de comunicare cu coloratură afectivă, analiza motivelor proprii şi ale altora, antrenarea imaginaţiei substitutive prin preluarea de roluri sociale, implicarea socială ş.a.

Subliniind, desigur, că empatia joacă un rol important în activitatea didactică, nu absolutizăm valoarea acestui fenomen psihic pentru eficienţa profesională a profesorului, pentru demonstrarea amplă a competenţei sale. Ne-am oprit la acest fenomen în ordinea de idei a problematicii acestei lucrări, dar, mai ales, prin implicaţiile lui nemijlocite în structura de personalitate a cadrului didactic chemat la o activitate preponderent relaţională.

Desprinzând rolul empatiei în activitatea didactică ni se pare important ca în continuare să ne referim cu deosebire la specificul fenomenului analizat în structura de personalitate a profesorului în relaţie permanentă cu elevul.

B. Specificul empatiei didactice

Ne vom opri pe scurt la câteva note specifice ale empatiei didactice aşa cum au reieşit ele din cercetările experimentale întreprinse în şcoală.

La profesori empatia se constituie într-o însuşire aptitudinală, performanţială, fără de care dificila activitate didactică ar fi de neconceput. Conduita empatică, ca un rezultat al intersectării eficiente a capacităţii de transpunere în psihologia partenerului şi a comportamentului empatic, ne apare, din toate investigaţiile întreprinse, ca fiind proprie unui cadru didactic performant şi competent.

Cercetările efectuate au evidenţiat, totodată, modalităţi diferite de

manifestare a capacităţii şi comportamentului empatic, relevând funcţiile şi mecanismele psihologice ale empatiei emoţionale, ale empatiei predictive şi ale celei motivaţional-acţionale, precum şi valenţele compensatorii ale acestor laturi proprii fenomenului studiat şi regăsite ca integratori definitorii în structura de personalitate a cadrului didactic. Cu privire la modalităţile predictive şi emoţionale de manifestare a coduitei empatiece, decalajele sunt minime la lotul subiecţilor selecţionaţi (profesori cu înaltă performanţă didactică) şi se consumă la cotele ridicat şi bun empatic ceea ce înseamnă că aceste modalităţi reprezintă variabile fundamentale şi constante în conduita empatică, iar analiza calitativă adâncită relevă chiar o devansare a empatiei emoţionale în raport cu cea predictivă. Cu privire la empatia motivaţional-acţională aceasta deţine o pondere aparte în stabilirea relaţiei optime între profesor şi elev, în alegerea celor mai potrivite metode pedagogice de lucru cu elevii şi de influenţare a acestora, evidenţiindu-se mai ales sub raportul eficienţei activităţii didactice.

Analiza ştiinţifică întreprinsă a condus şi la evidenţierea prezenţei unor factori compensatori în structura empatică a personalităţii cadrului didactic. Rezultatele obţinute pe grupul de profesori selecţionaţi supus la toate probele de empatie (predictivă, emoţională, motivaţional-acţională) au evidenţiat o anume varietate în răspunsuri care, fără să dezvăluie decalaje mari între formele de empatie (diferenţe cel mult de o clasă), demonstrează că unele minusuri nesemnificative într-o direcţie empatică sunt compensate de unele plusuri în altă direcţie, şi că formele de empatie „diferit" manifestate se completează reciproc.

Aptitudinea empatică proprie cadrelor didactice cu modalităţi specifice de manifestare ce relevă relaţia dintre capacitatea predictiv empatică, conduita emoţional empatică şi comportamentul motivaţional - acţional empatic se structurează la profesorii eficienţi într-un stil empatic, într-o manieră constantă de manifestare care atrage după sine abordarea empatică a tuturor sau a majorităţii partenerilor de relaţie, respectiv o tratare empatică a oricărui elev, indepedent de calităţile dezirabile sau indezirabile ale acestuia. Astfel, prin cercetările întreprinse şi relatate în secţiunea anterioară am decelat stilul empatic ca o conduită uniform empatică a profesorului faţă de majoritatea elevilor cu care este pus în contact, stil pe care l-am corelat cu o altă capacitate a profesorului, respectiv complexitatea medie cognitivă sau putinţa de a diferenţia criteriile de evaluare a celorlalţi,

ca şi diferenţele notabile între sine şi parteneri. Firește, stilul empatic este în sine o performanţă a personalităţii cadrului didactic, iar tratarea majorităţii partenerilor în manieră empatică nu anulează descoperirea diferenţelor dintre elevi, ci o presupune prin raportare la cealaltă performanţă relevată de stilul cognitiv interpersonal mediu-complex.

Pe de altă parte, implicarea unui stil empatic al profesorului în relaţie cu elevii nu anihilează influenţele indirecte resimţite de profesor din partea elevilor (nivelul empatiei acestora), ca punct intuitiv de sprijin pentru maximizarea sau minimizarea reacţiei empatice a cadrului didactic, chiar dacă aceste reacţii nu sunt prea diferite.

Prin urmare, o primă caracteristică a empatiei didactice constă în faptul că se declanşează ca o însuşire aptitudinală, cu multiple faţete de manifestare (cognitive, emoţionale, motivaţional-acţionale) corelaţionate sau compensate şi care se structurează într-un stil empatic al profesorului apt să trateze cu o măsură constantă, de transpunere psihologică, diversitatea partenerilor-elevi cu care interacţionează pe parcursul activităţii didactice.

În cadrul relaţiei profesor-elev empatia se constituie ca o formă de comunicare implicită în care valenţele empatice ale partenerior favorizează eficienţa interacţiunii, înţelegerea reciprocă şi toleranţa adaptativă.

Prima caracteristică a comunicării empatice în relaţia profesor-elev este dată de prezenţa faţă în faţă a modelului de empatizat cu subiectul care empatizează. Mecanismul empatiei se originează de la fenomenul psihic al percepţiei sociale care induce un act de atribuire prin transpunere psihologică. A doua caracteristică vizează o condiţie internă şi anume interferenţa dintre nevoia de comunicare; imaginaţia substitutivă şi o anume sensibilitate afectivă care permite intrarea în „rolul" partenerului, în cadrul intern de referinţă al elevului. În sfârşit, a treia caracteristică priveşte „credinţa în convenţie", sau aşa-zisa „coborâre a profesorului la nivelul elevului" pentru a-l înţelege mai acurat, pentru a-i retrăi stările, gândurile şi acţiunile ca şi cum ar fi în locul lui, dar fără a pierde conştiinţa de sine, propria identitate de profesor aflat într-o comunicare specifică cu elevul său.

Cercetările întreprinse ne-au evidenţiat elementele care se implică nemijlocit în declanşarea comunicării implicite de tip empatic. Astfel, s-a demonstrat că în relaţia interpersonală conduita empatică este dependentă atât de obiectul empatiei (modelul de empatizat), adică de partener, cât şi de subiectul care empatizează (condiţia internă) într-o

relaţie de tip obişnuit (relaţia profesor-elev) în care transpunerea psihologică capătă valoare convenţională.

Metodele noastre experimentale ne-au permis să surprindem, pe de-o parte, răspunsurile empatice ale unuia şi aceluiaşi profesor faţă de diferiţi elevi în vederea demonstrării dependenţei, lărgimii comportamentului de transpunere al cadrului didactic faţă de partenerii cu care acesta empatizează, iar pe de altă parte, răspunsurile empatice ale mai multor profesori faţă de unul şi acelaşi elev, în vederea demonstrării dependenţei comportamentului de transpunere al cadrului didactic de propria sa capacitate empatică.

Rezultatele ne-au condus la surprinderea unor elemente specifice ale mecanismului empatic la cadrele didactice şi anume:

- deşi nivelul empatic al cadrului didactic este constant ridicat, uneori relevând un stil al conduitei de transpunere în psihologia elevului, totuşi apar unele diferenţe, evident nu foarte mari, între empatia aceluiaşi profesor faţă de diferiţi elevi, ceea ce denotă o anume dependenţă a comportamentului empatic faţă de modelul de empatizat, care s-ar putea explica prin intervenţia unor variabile de personalitate proprii partenerului (fire deschisă sau închisă în raport cu cei din jur; gradul de simpatie sau antipatie ce îl degajă în relaţiile interpersonale ş.a.);

- deşi nivelul empatic al diferiţilor profesori tinde să se consume la cotele mediu şi bun empatic, se constată o anume variabilitate a comportamentului de transpunere, de la profesor la profesor, în raport cu acelaşi model de empatizat (acelaşi elev), denotând capacităţi diferite de permisivitate, de intuiţie, de imaginaţie substitutivă, care facilitează în mod divers transformarea actului propriu-zis de cunoaştere într-unul empatic.

În aceeaşi ordine de idei ne-a interesat şi relaţia bilaterală de tip empatic în comunicarea implicită dintre profesor şi elev contatând că în cele mai multe cazuri un comportamnt ridicat empatic al profesorului faţă de elev este însoţit de un comportament corespunzător al elevului faţă de profesor, iar un comportament relativ slab empatic al profesorului faţă de elev (apar mai rar şi asemenea manifestări) este însoţit de un comportament slab empatic al elevului faţă de profesor. Această relaţie empatică se clădeşte, în mod obişnuit, din relaţia continuă stabilită în clasă, în mod experenţial, în baza unei deducţii implicite, fiecare persoană participantă la comunicare simţind şi retrăind stările celuilalt şi putându-şi construi pe această cale propria

strategie de comportament şi anticipând, în acelaşi timp, conduita psihologică a celuilalt. Firește, aceasta implică, totodată, şi capacităţi empatice individuale cu care partenerii tind să întâmpine relaţia în care se angajează. Oricum conduita empatică a partenerilor la care ne referim condiţionează optimizarea relaţiilor interpersonale dintre profesor şi elev, reprezentând premisa necesară instituirii unei activităţi instructiv-educative eficiente.

O problemă deschisă rămâne aceea legată de lipsa de concordanţă a empatiei la parteneri. În cazul dat este de presupus că intervin şi alţi factori perturbanţi (prejudecăţi subiectiviste) care pot anihila influenţa aşa zisei contagiuni empatice. Poate că în astfel de cazuri (evident puţine la număr) s-ar impune o preocupare specială din partea profesorului pentru îndepărtarea decalajului observat prin apelarea la metode de autocontrol şi de influenţare care să anihileze versiunea strict subiectivistă în explicarea psihologiei celuilalt.

Aşadar, chiar dacă în relaţia profesor-elev empatia se manifestă ca un fenomen interactiv, manifestarea acesteia fiind relativ dependentă de partenerii angajaţi în comunicare, nivelul empatic al cadrului didactic este determinat de capacitatea sa ca aptitudine manifestă şi nu arareori de „maturizare" a unui stil empatic consolidat.

Există o funcţionalitate specifică a empatiei didactice. Aceasta, potrivit propriilor cercetări, se obiectivează în valorificarea atribuirii sau a evaluării psihologiei elevilor ca şi în condiţionarea comportamentului „helping", formativ faţă de parteneri în formare.

Ipoteza de la care am plecat în cercetarea primului aspect menţionat (raportul dintre empatie şi atribuire) a constat în faptul că în comportamentul apreciativ al profesorilor se pot distinge relaţii unidirecţionate între atribuire şi empatie sau anumite contradicţii care pot duce la un comportament sau altul faţă de elevi. Parametrii luaţi în discuţie şi cercetaţi de noi au fost: evaluarea elevilor de către profesori; predicţia pe care o realizează profesorul cu privire la autoevaluarea elevului; empatia predictivă a profesorului rezultată din diferenţa (minimă) dintre predicţia profesorului cu privire la autevaluarea elevului şi autoevaluarea acestuia din urmă (menţionăm că acestea se realizează după criterii bipolare scalate - unice). Rezultatele obţinute şi comentate în volumul „Empatie şi relaţia profesor-elev" ne-au permis dezvăluirea a patru modele de comportament apreciativ al cadrelor didactice şi implicaţiile aplicative ce decurg pentru eficientizarea relaţiei profesor-elev.

Un prim model îl reprezintă cadrul didactic cu scoruri apropiate la evaluare şi predicţie în raport cu autoevaluarea elevilor. Este vorba de profesori empatici care manifestă o convergenţă între evaluare şi predicţie şi în care evaluarea este întărită de empatie. Sub raport aplicativ acest model oferă o cale deschisă în relaţia profesor - elev, de încredere reciprocă în scopul influenţării pozitive a elevului.

Cel de-al doilea model îl reprezintă profesorul cu scoruri diferite în evaluare şi predicţie, dar cu scoruri apropiate între predicţie şi autoevaluarea elevului. Este vorba de profesori empatici cu divergenţă între evaluare şi predicţie. Sunt acei profesori care-i văd pe elevi într-un anume fel, dar cred că elevii se văd altfel şi chiar aşa se întâmplă. Aceştia manifestă o înţelegere empatică a elevului, apreciindu-l, însă, la justa lui valoare. Empatia va conduce profesorul la intervenţia pertinentă pentru cercetarea imaginii despre sine a elevului. În cazul acesta, faţă de modelul anterior empatia nu se implică în acurateţea evaluării, ci doar creează premisa modificării autoevaluării elevului şi implicit a predicţiei profesorului, însă cu condiţia corectitudinii evaluării realizată de acesta. Empatia se implică prin contrast în evaluarea acurată.

Oricum, sub raport educaţional profesorii empatici, înscrişi în cele două modele prezentate, pot penetra eficient în psihologia elevului cu reale şanse de influenţare a relaţiei profesor - elev.

Cel de-al treilea model îl reprezintă profesorul cu scoruri apropiate la evaluare şi predicţie şi diferite între predicţie şi autoevaluarea elevului. Sunt profesorii slab-empatici, care manifestă o convergenţă între evaluare şi predicţie; este profesorul care se înşeală cu privire la psihologia elevului, făcând predicţii despre elev sub influenţa evaluărilor sale. În cazul dat profesorul tinde să creadă că elevul trebuie să judece ca el, limitându-şi din plecare calea de influenţare, chiar şi dacă evaluarea pe care o face este corectă. Evaluarea nu este întărită de empatie.

Cel de-al patrulea model îl reprezintă profesorul cu scoruri diferite la evaluare şi predicţie, precum şi între predicţie şi autoevaluarea elevului. Sunt profesorii slab-empatici ce manifestă divergenţă între evaluare şi predicţie. În cazul acesta profesorul este convins că ceea ce gândeşte el despre elev este altceva decât ceea ce gândeşte elevul despre sine, deşi în multe cazuri se dovedeşte că elevul gândeşte ca profesorul. Se declanşează un climat relaţional nepropice colaborării, vizând o falsă contradicţie între părerea lui şi cea a elevului, care

creează, fără temei, o barieră între profesor şi elev. Empatia nu se implică în evaluare, permiţând erori de atribuire.

Ca urmare profesorii slab empatici sunt mai puţin eficienţi sub raport educaţional, lipsa unei conduite empatice ducând la înţelegerea greşită a elevului şi implicit la o îndoielnică posibilitate evaluativă.

Cercetările întreprinse au pus în evidenţă procente diferite de apartenenţă a profesorilor la cele 4 modele, constatându-se că, în cazul unui grup de profesori performanţiali, primul model acoperă 90%, al doilea model acoperă 2,7%, al treilea model acoperă 7,3% şi al patrulea model - O, iar în cazul unui grup de profesori neselecţionaţi primul model acoperă 71,6%, al doilea model acoperă 15,6%, al treilea model acoperă 9,2% şi al patrulea model acoperă 3,6%.

Aceasta demonstrează implicatul profesional şi performanţial în dezvăluirea valorii funcţiei empatice în activitatea didactică şi în relaţia profesor - elev, ca şi rolul conduitei empatice în acurateţea evaluativă şi în corectarea atribuirii, slaba empatie a profesorului influenţând în bună măsură evaluările şi predicţiile cu privire la personalitatea elevului, generând un permanent conflict în relaţia interpersonală cu elevul.

Cel de-al doilea aspect privitor la funcţionalitatea empatiei la cadrele didactice vizează condiţionarea atitudinii formative, de ajutorare oferită elevului în structurarea propriei personalităţi, de către conduita empatică a profesorului. Ne-am referit pe larg în secţiunea anterioară la o lucrare colectivă privitoare la relaţia dintre empatie şi orientarea „helping" în structurarea competenţei didactice (S.Marcus, Gh.Neacşu, R.Gherghinescu, D.S. Săucan - 1994). Vom menţiona doar unele concluzii care evidenţiază funcţia specifică a empatiei în conduita altruistă proprie activităţii didactice.

Pornind de la demonstrarea corelaţiei semnificative dintre empatia emoţională şi orientarea helping surprinse cu probe adecvate pe un lot de cadre didactice, ca şi de la demonstrare rolului empatiei în declanşarea orientării helping prin surprinderea la un grup de profesori puternic altruist a unui nivel empatic semnificativ mai ridicat decât la un grup slab altruist, am putut evidenţia în concluzie funcţia de mediere a empatiei în activitatea motivaţiei şi atitudinii altruiste.

Această funcţie se obiectivează, atât prin valenţele sale cognitiv-anticipative deoarece, prin transpunerea în psihologie celui aflat în nevoia de ajutor, subiectul capătă informaţii suplimentare asupra stării partenerului, cât şi prin contagiunea afectivă, de preluare a stărilor

celuilalt, care motivează recurgerea la comportamentul de ajutor necondiționat.

Cercetarea menționată dezvăluie că atât valențele aptitudinale ale empatiei didactice, cât și valențele atitudinale ale altruismului profesorilor exprimă însușiri specifice în cadrul unui model personologic al competenței didactice, relația dintre aceste variabile fiind consonantă, atitudinea altruist-formativă a cadrului didactic realizându-se prin intermediul transpunerii psihologice a profesorului în cadrul intern de referință al partenerului - elev. Această valență funcțională a empatiei didactice se adaugă cu necesitae la explicarea mecanismului complex al interacțiunii permanente și eficiente dintre profesor și elev și redimensionează o conduită specifică de care ne-am ocupat în paginile anterioare.

C. O descriere sintetică a empatiei didactice

Fără îndoială fenomenul empatiei se înscrie ca o condiție internă necesară în eficientizarea activității didactice. Această însușire psihică deține o valoare instrumental-operațională în fixarea relației obligatorii dintre profesor și elev, beneficiind de funcția performanțială și constituindu-se ca latură aptitudinală în structura de personalitate a cadrului didactic. Înseamnă, deci, că în activitatea cadrului didactic însușirea empatiei se implică permanent, indiferent de fazele procesului instructiv-educativ, la un nivel de manifestare supramediu, ca o condiție fără de care competența psihopedagogică ar fi socotită deficitară.

Empatia ca aptitudine didactică presupune forme variate de manifestare, incluzând planurile: predictiv, emoțional și motivațional-acțional, ultimul vizând, de fapt utilizarea capacității și comportamentului empatic în activitatea didactică propriu-zisă. Aceste **forme ale empatiei didactice** sunt concomitente, cu un anume grad acceptabil de variabilitate, permițând, totodată, și structuri compensatorii.

Empatia didactică se consumă, preponderent, la **nivelul interacțiunii permanente dintre profesor și elev**, modelul de empatizat fiind perceput nemijlocit, iar transpunerea psihologică a profesorului în cadrul intern de referință al elevului simulând o convenție. În relația menționată empatia profesorului se exercită prin raportare la elevii cu care intră în comunicare, dezvăluind o varietate de modele de empatizat față de care cadrul didactic se manifstă sensibil

la implicațiile afective ale partenerilor, angajează imaginația substitutivă și se raportează continuu la experiența dobândită. Implicându-se empatic în psihologia elevului **profesorul evită atât implicarea excesivă de tipul identificării, cât și neimplicarea de tipul detașării.**

Capacitatea empatică manifestată printr-un comportament corespunzător tinde să se consolideze cu timpul într-o manieră constantă de acțiune, dobândind valențe stilistice și uneori tipologice. **Stilul empatic al profesorului** implică **o manifestare constant empatică, de nivel supramediu, relativ indiferent față de variabilitatea sub care apar modelele de empatizat**, respectiv elevii. Cu toate acestea, stilul empatic nu redă niveluri uniforme de comportament, ci presupune o anume variabilitate convenabilă (în limita unor clase apropiate de răspunsuri empatice în cadrul etalonului plurinivelar), variabilitate care este determinată de diferențele reale pe care le afișează modelele de empatizat. Din acest punct de vedere apreciem că **stilul empatic al profesorului nu este total independent de modelul de empatizat**, de varitatea personalității elevilor.

În sfârșit, dincolo de **funcția performanțială** a empatiei didactice, se manifesă și **funcția cognitiv anticipativă** implicată în procesul de înțelegere a elevilor, a anticipării modului lor de comportament, ca și în actul de evaluare, de atribuire **ca o condiție a eficientizării activității instructiv-educative.** În aceeași ordine de idei, **empatia didactică în forma sa motivațional-acțională mijlocește declanșarea atitudinii altruiste**, a oferirii necondiționate de ajutor, de formativitate, atât de necesară în actul de influențare didactică, de structurare a personalității elevului.

În concluzie, putem accepta ca urmare a demonstrației făcută că dincolo de valențele generale ale empatiei ca însușire psihică comună de personalitate, apar la cadrele didactice, elemente caracteristice, dependente nemijlocit de specificul activității instructiv-educative, de nevoia comunicării implicite dintre profesor și elev, elemente tipice conduitei profesionale, care ne permit să acceptăm conceptul de empatie didactică, cu toată consistența sa semnificativ-particulară.

Empatia și activitatea terapeutului

Această direcție de analiză nu face obiectul unei tratări bazate pe o experință științifică personală. De altfel, într-un anume sens,

intenționăm doar o prelungire a discuției amorsate în subcapitolul anterior cu privire la contactele nemijlocite interumane care revendică o conduită empatică.

Așadar, nu ambiționăm o prezentare exhaustivă a problematicii empatiei în activitatea terapeutului, nedispunând nici de o bibliografie completă și nici de o practică suficientă în ordinea de idei anunțată. Pe de altă parte, lăsăm intenționat câmpul deschis desfășurării unor interesante cercetări experimentale la care s-au angajat o serie de doctoranzi și care, foarte probabil, vor completa, cât de curând, acest spațiu încă puțin defrișat, cu rezultate concludete.

Ceea ce ni se pare, însă, demn de reținut este integrarea acestei problematici într-o viziune generală cu privire la comunicarea empatică și revenirea cu argumente provenite din demonstrații științifice riguroase la profilul de personalitate al terapeutului a cărui activitate bazată pe interacțiune umană reclamă un nivel empatic corespunzător.

În cadrul acestui subcapitol vom relua, deci, unele teze generale cu privire la fenomenologia empatică printr-o aplicare sui generis ale acestora la activitatea terapeutică. Se simte într-un fel nevoia de particularizare prin sublinierea unor caracteristici proprii ale empatiei în conduita terapeutică.

Așa cum se știe, cadrul de desfășurare al activității terapeutice presupune nemijlocite contacte între parteneri (terapeuți-clienți, medici-pacienți) aflați într-o necesară relație de interdependență. Această relație, bazată pe o structură comunicațională explicită, presupune întocmai ca orice tip de comunicare umană și o relație implicită de tip empatic. În relația specific umană prezentă în activitatea terapeutică un partener resimte acut nevoia de ajutor, în vreme ce celălalt simte necondiționat nevoia să ofere ajutor. Și în acest sens empatia terapeutului se justifică prin valența sa mediatoare în exercitarea comportamentului „helping". Așa se explică de ce fenomenul în discuție se produce cu necesitate de când lumea. Virgil Enătescu (1981) consideră că „încă din antichitate s-a pus mereu problema empatiei și a legăturilor psihoafective dintre medic și bolnav".

Personalitatea terapeutului în care integrăm și aptitudinea empatică devine astfel, nu doar un simplu pol al unei comunicări fortuite, ci un factor determinant într-o relație necesară cu profunde valențe responsabile și umaniste. De aceea, nici nu se putea ca în viziunea

științifică a uneia dintre corifeii teoriei umaniste asupra personalității, l-am numit pe Carl Rogers (1965), să nu găsim referiri dintre cele mai substanțiale privitoare la psihologia terapeutului. „În orice psihoterapie - notează autorul citat - terapeutul este o componentă foarte importantă a ecuației umane: ce face, atitudinea sa, conceptele de bază ale rolului său etc. influențează în mare măsură procesul terapeutic. ... Terapeutul care folosește o metodă ce nu concordă cu atitudinea și concepția sa va fi sortit eșecului. Același lucru se întâmplă și dacă el nu are nici o concepție sau atitudine sau dacă ele nu sunt suficient de ferme".

Prin urmare relația terapeut - client, medic - pacient implică un contact nemijlocit și necesar, utilizând o comunicare explicită de tip verbal și/sau nonverbal, ca și o comunicare implicită de natură empatică.

Caracteristic pentru empatia terapeutului este faptul că modelul său de empatizat (clientul, bolnavul) este un model direct, perceput nemijlocit și „investit" cu nevoia de ajutor. Calea de introiectare a modelului de empatizat este una perceptuală și deductivă, predominant cognitivă, chiar dacă informația ce îi parvine se referă și la trăirile emoționale ale clientului. Efectul empatic este de înțelegere și interpretare a modelului de empatizat însoțit de o stare afectivă participativă. Acest efect se produce intuiționist și se consumă echidistant între identificare și detașare.

Mecanismul declanșator al conduitei empatice la terapeut îl decelăm în modelul de empatizat aflat în starea de nevoie de ajutor, dar se declanșează pe baza unor calități psihice ale terapeutului, între care notăm: sensibilitatea la implicații și stări afective ale partenerului, imaginație substitutivă, nevoie de comunicare și altele. Unele precizări cu privire la mecanismul psihologic al empatiei terapeutului ni le oferă același prestigios autor, Carl Rogers, care notează: „Terapeutul trebuie să presupună, în limita posibilităților sale, cadrul intern de referință al clientului, să perceapă lumea așa cum o percepe acesta, să-l perceapă pe client așa cum acesta se percepe, să părăsească orice percepere din afara acestuia... și să comunice și clientului ceva din această înțelegere empatică. Nu trebuie să observe, ci trebuie să trăiască atitudinile clientului"... Autorul leagă această concepție asupra empatiei de însăși metoda sa terapeutică centrată pe client (C.C.), considerând-o punctul nodal al metodei, în sensul că niciodată terapeutul nu trebuie să se situeze în cadrul extern de referință al clientului; locusul percepției trebuie să fie în client și nu în afara lui, de aceea trebuie evitată

atitudinea constatativă şi utilizată atitudinea participativă. Dacă terapeutul va utiliza evaluări şi judecăţi din cadrul extern de referinţă al clientului sau centrate pe propriul eu, în cursul căreia atenţia s-a deplasat de la client către sine, atunci, potrivit viziunii lui Carl Rogers, acest lucru va scădea respectul faţă de client şi va deplasa greutatea din aria empatică în cea raţională.

În sfârşit, autorul citat, referindu-se la explicarea mecanismului psihologic de producere a empatiei terapeutului, menţionează că acesta poate dobândi accesul la cadrul intern de referinţă al clientului pentru că „multe obiecte perceptuale ale câmpului meu se află şi în câmpul său, şi practic toate atitudinile mele faţă de aceste obiecte există şi în lumea lui de referinţă. Atâta timp cât pot infera direct din comunicarea cu individul şi indirect din comportamentul său pot cunoaşte o parte din cadrul său intern de referinţă" (1959).

Conchizând asupra mecanismului fenomenului empatic în activitatea de terapie, Carl Rogers, notează: „Nu este vorba de o identificare emoţională, ci de una empatică, când terapeutul percepe emoţiile celuilalt prin imersiune într-un proces empatic şi nu trăind el însuşi ca terapeut emoţiile celuilalt".

Această ultimă referire pe care o face psihologul american ne trimite către cea de-a treia condiţie a producerii unui fenomen empatic şi anume credinţa în convenţie. Este vorba de acel „ca şi cum" utilizat de Carl Rogers, care vizează transpunerea în psihologia celuilalt „ca şi cum" ar fi cealaltă persoană, dar fără a pierde condiţia de „ca şi cum". Aşadar, empatia nu implică identificare totală cu partenerul, dar nici detaşare totală de acesta, ci acea capacitate de retrăire a stărilor, gândurilor şi acţiunilor celuilalt, fără a pierde conştiinţa propriei identităţi. Dacă această conştiinţă se pierde, fenomenul frizează patologicul. Este o întreagă măiestrie a terapeutului de a se raporta la cadrul intern de referinţă al clientului fără a se identifica total cu acesta şi fără a-şi pierde identitatea proprie. De altfel, însuşi studiul citat în secţiunea anterioară, aparţinând Andrei Marcus-Bolohan (1990) ne demonstrează experimental că niciodată „comportamentul medicului (pediatru) nu poate fi redus numai la un proces de identificare afectivă cu copilul fără intervenţia unui grad de detaşare de cazuistica individuală, fără o analiză la rece, lucidă a cazurilor examinate şi atât de necesară în luarea deciziei, cea ce nu anihilează, ci întăreşte, într-un anume sens, regula de manifestare a comportamentului empatic în relaţia medic - pacient".

În acest sens putem aprecia ca o altă caracteristică a empatiei terapeutului, echidistanţa faţă de identificare şi datasare, traseu interpolar pe care baleiază eficient conduita de transpunere psihologică în cadrul intern de referinţă al celuilalt.

Fireşte, însă, că principalele caracteristici ale empatiei terapeutului vizează funcţiile acestei însuşiri psihice în activitatea propriu-zisă de comunicare cu pacientul.

O primă funcţie a empatiei analistului vizează înţelegerea şi interpretarea stărilor psihice ale altuia, care, potrivit viziunii lui Jean Guillaumin (1965), se realizează printr-o încercare prealabilă ce constă în acceptarea analogiei sau identităţii cu stările proprii observatorului. Din aceaşi perspectivă, R.D. Chessick (1965) se ocupă de efectele salutare ele empatiei în psihoterapie, iar Karl Jaspers (1968) notează funcţia empatiei în înţelegerea celorlalţi, ca o evaluare primară în relaţiile directe interpersonale, dar şi în contextul examinării psihiatrice. În sfârşit, Carl Rogers (1959) consideră că terapeutul trebuie să facă proba unei înţelegeri empatice a lumii privite de pacientul său: „Cel mai important este ca terapeutul să-l înţeleagă pe subiect aşa cum acesta îşi pare sie însuşi. Dacă acest lucru se petrece, restul vine de la sine". Acest tip de înţelegere, conchide autorul citat, nu este spontană, ci se dobândeşte prin atenţie activă şi continuă la emoţiile celuilalt.

Funcţia de înţelegere şi interpretare pe care o presupune fenomenul empatic asigură putinţa transpunerii în psihologia partenerului şi astfel, preluând perspectiva celuilalt, există şansa stabilirii unei relaţii tolerante faţă de cadrul intern de referinţă al clientului şi prin asta anticiparea demersului strategic de înrâurire a acestuia. În prelungirea acestei funcţii se înscrie creşterea acurateţii cognitive şi anticipative cu valoare pregnantă în activitatea terapeutică. Carl Rogers acordă un rol important conceptului de acurateţe empatică pe care-l plasează ca o consecinţă a intrării în cadrul intern de referinţă al clientului considerând că scopul terapeutului este de a percepe cât mai sensibil şi cât mai acurat întregul câmp perceptiv al clientului şi chiar să comunice acestuia că el (terapeutul) vede lumea prin ochii partenerului.

Funcţia cognitiv-anticipativă a empatiei se completează cu funcţia de comunicare implicită între parteneri, ca modalitate specifică de a infera direct din comunicarea cu pacientul cadrul său intern de referinţă. Aceasta implică nu doar comunicarea empatică dintre

terapeut şi pacient, dar şi invers deschiderea pacientului în raport cu terapeutul. Funcţia comunicativităţii empatice a terapeutului se potenţează în raport cu nivelul comunicativităţii empatice a pacientului sau diminuează în dependenţă de precaritatea empatică a partenerilor de comunicare.

O altă funcţie specifică a empatiei terapeutului este cea performanţială. Rezultatele oferite de studiul ştiinţific al Andrei Marcus-Bolohan, la care ne-am referit, demonstrează că fenomenul empatiei se manifestă cu necesitate în comunicarea medic - pacient ca „un ax principal în jurul căruia se consolidează personalitatea medicului cu tot eşafodajul cunoştinţelor sale de specialitate şi ca o însuşire aptă să-l apropie eficient de psihologia bolnavului". Această însuşire cu valenţe aptitudinale îl însoţeşte pe medic pe tot parcursul etapelor întâlnirii cu pacientul „ca o condiţie necesară a reuşitei profesionale care face din examenul clinic o experienţă agreabilă". Această aptitudine, specifică terapeutului, se consumă într-o modalitate caracteristică, fiind, aşa cum s-a mai arătat, ponderată de intervenţia, prin contrabalansare, a unui fenomen de detaşare, atât de prezent în luarea deciziei.

În sfârşit, o altă funcţie specifică a empatiei terapeutului vizează condiţia de mediere a acestui fenomen psihic în declanşarea orientării şi comportamentului „helping", de oferire a ajutorului clientului aflat în dificultate. Rolul empatiei de declanşator al conduitei altruiste, care se identifică până la urmă cu condiţia profesională de medic sau de terapeut, fixează încă o dată implicarea directă a fenomenului empatic în activitatea de terapie.

În încheierea acestui subcapitol vom reveni la concepţia lui Carl Rogers cu privire la activitatea terapeutului, încercând să prezentăm în viziunea autorului unele puncte de vedere privind antrenarea terapeuţilor şi locul empatiei în această pregătire.

Autorul apreciază că orice începător pe lângă însuşirea tehnicilor specifice de terapie trebuie să se supună unei experienţe terapeutice pentru a cunoaşte trăirea pe care o încearcă subiectul, făcându-l mai empatic faţă de acesta. Pe de altă parte, evidenţiind principalele caracteristici ale unui bun terapeut între care: gândire superior dezvoltată, originalitate şi versatilitate, curiozitate, intuiţie, motivaţie sensibilă şi complexă, responsabilitate, integritate ş.a., autorul notează şi următoarele caracteristici relaţionale ca: interes pentru alte persoane, toleranţă, abilitate de a stabili relaţii calde şi eficiente, tact şi

cooperare, experienţă empatică cu alţii (role playing).

Ideea antrenamentului empatic dirijat apare şi în viziunea altor autori şi se înscrie ca o condiţie a perfecţionării activităţii terapeutice şi de cooperare interumană.

Pe aceleaşi coordonate ale comunicării implicite interumane, în care partenerii sunt faţă în faţă şi în care modelul de empatizat este perceput nemijlocit, se înscrie şi activitatea de negociere în care, mai ales empatia predictivă şi nu cea emoţională asigură eficienţa tranzacţională.La negociatori, ca şi la sahişti, partenerii anticipează empatic „două, trei mişcări" posibile ale celuilalt, intrând în cadrul intern de referinţă perceptivă şi raţională al adversarului în scopul înţelegerii acestuia şi al determinării posibilului comportament strategic în raport cu el.

Nu insistăm mai mult asupra acestui tip de activitate din lipsa unor cercetări concludente, dar şi din cauză că modelul producerii empatiei negociatorului, reproduce, în esenţă modelele menţionate anterior.

Ceea ce ni se pare a caracteriza atât empatia profesorului cât şi empatia terapeutului şi a negiociatorului este funcţionalitatea cognitiv-anticipativă faţă de un model empatizat perceput nemijlocit, care trebuie înţeles, cu care comunică implicit, însuşire ce capătă valenţe performanţiale fără de care eficienţa activităţii ar fi de neatins.

Empatia şi creaţia artistică

Una dintre activităţile specific umane ce presupune cu necesitate implicarea fenomenului empatic este creaţia artistică. Fie ea scenică, literară, plastică şi chiar muzicală, activitatea creatoare care vizează, îndeosebi, raportarea la personaje umane antrenează ca modalitate aptitudinală starea empatică.

În cazul activităţii artistice şi literare, empatia capătă unele caracteristici particulare dependente de transformarea acesteia într-o însuşire instrumental operaţională, fără de care activitatea creatoare nu s-ar putea împlini performanţial, dar dependente şi de amplificarea convenţionalului (specific fenomenului empatic obişnuit) în activităţile menţionate. Caracteristicile aptitudinii empatice capătă de asemenea valenţe speciale în cadrul fiecărui tip de creaţie, putându-se astfel formula unele specificităţi necesare adâncirii fenomenului în discuţie manifestat tipic.

Avem, deci, în vedere, trei condiţii de abordare a empatiei în raport cu manifestarea creaţiei în artă şi literatură, şi anume: empatia ca fenomen psihic care păstrează principalele caracteristici generale în orice tip de activitate relaţională; empatia ca însuşire generală a personalităţii creatorului în artă şi literatură; empatia ca aptitudine specială, prezentă diferenţiat în una sau altă dintre activităţile artistice.

Ca urmare, empatia artistică nu reproduce identic, prin simplul transfer, problematica generală, proprie psihologiei diferenţiale sau psihologiei sociale, ci vizează aspecte caracteristice dependente de specificul activităţii în care se manifestă cu pregnanţă.

1. Empatia scenică

Fenomenul empatiei scenice sau al transpunerii actorului în psihologia personajului a constituit obiectul a două lucrării experimentale publicate în ţară de către S. Marcus şi Gh. Neacşu - 1971, la care ne-am referit în secţiunea referitoare la aptitudinea actoricească. Firește, alături de aceste lucrări cu caracter monografic se adaugă şi diferite trimiteri la studii privind activitatea scenică, la care ne vom referi în măsura în care ne servesc ca argumente pentru demonstraţia ce urmează. Acestea implică puncte de vedere atât ale unor psihologi (A. Villiers, J.L. Moreno, A.G. Kovalev, V.N. Measişcev, Paul Popescu Neveanu, M. Bejat ş.a.), cât şi ale unor esteticieni şi oameni de teatru (K.S. Stanislavski, B. Brecht, S. Obrazţov, T. Vianu, Grigore Manolescu, L.S. Bulandra ş.a.), care analizând fenomenul scenic s-au referit direct sau indirect la procesul empatiei.

Pentru oricare cercetător interesat să studieze în profunzime mecanismul psihologic al fenomenului empatic, activitatea creatoare a actorului dramatic devine un reper model. „Unde se găseşte mai bine ilustrat Einfühlung-ul - notează A. Villièrs - decât în identificarea actorului cu personajul?" (p. 249).

Am trăit personal această necesitate, atunci când în debutul cercetării ştiinţifice asupra empatiei m-am orientat cu precădere asupra investigaţiei psihologice a actorului dramatic. Activitatea scenică este prin excelenţă o activitate de transpunere a actorului dramatic în psihologia personajului său pe care şi-l reprezintă ca model de empatizat pe baza descrierilor mai mult sau mai puţin detaliate realizate de dramaturg ca şi pe baza reprezentărilor reproduse ad-hoc

cu privire la interpretări de succes ale predecesorilor aflaţi în roluri similare. Fără o asemenea transpunere în personaj actorul dramatic va fi tentat să se redea pe sine sau va excela într-o identificare necritică faţă de acesta, ceea ce frizează patologia. Actorul dramatic intră în rolul lui Hamlet, nu se crede Hamlet.

Iată cum, dintr-o primă inspecţie, empatia scenică poate prezenta câteva caracteristici, la care vom mai reveni, dar pe care le menţionăm deja şi anume: specificul apropierii actorului de modelul de empatizat se dobândeşte prin mijlocirea reprezentării şi imaginaţiei şi nu în contactul perceptiv-nemijlocit cu un personaj viu, prezent; chiar şi în cazul în care actorul empatizează cu partenerul scenic, acest model de empatizat este tot reprezentat şi imaginat pentru bunul motiv că actorul nu empatizează cu partenerul-actor, ci cu partenerul-personaj al piesei; în această transpunere scenică trebuie să apară un joc abil al empatiei păstrând echidistanţa dintre totala detaşare de personaj şi totala identificare cu acesta; în sfârşit, pentru a se transpune cu credinţă, sinceritate şi autenticitate în personaj, actorul trebuie să dispună de o aptitudine empatică, de acea însuşire specială de personalitate care să-i permită să retrăiască stările, gândurile şi acţiunile personajului, ca şi cum ar deveni pentru un timp acesta, dar fără să-şi piardă identitatea de sine - conştiinţa de actor. Detalieri necesare cu privire la aceste caracteristici speciale ale empatiei scenice vor face obiectul analizei ce urmează.

Putem, aşadar, desprinde, printr-un efort de analiză, câteva caracteristici ale empatiei scenice, înţelegând prin acestea elemente diferenţiatoare ale manifestării fenomenului în discuţie ce depind de specificul activităţii actorului dramatic.

Principala caracteristică a empatiei scenice este dată de funcţia performanţială. Cercetările la care ne-am mai referit au demonstrat valenţele aptitudinale ale empatiei scenice. Aceste cercetări au fost confirmate în timp de experienţele artistice ale unor mari oameni de teatru care integrau printre factorii specifici talentului actoricesc şi fenomenul transpunerii scenice:

„A intra în rol, a studia şi intui mersul şi gesturile, a dărui o haină şi un trup rolului poate orice actor, dar a intui sufletul omului, a intra în rol, a crea un personaj cu adevărat artistic este un lucru pe care nu-l poate înfăptui decât numai un talent adevărat" (K.S.Stanislavski: **Viaţa mea în artă**, 1958, p. 169)

„Actorul nu va intra până la o totală transformare în pielea personajului. O judecată de tipul - nu l-a jucat pe Lear, a fost Lear în carne şi oase - ar fi pentru el zdrobitoare." (B. Brecht: **Mic organon pentru teatru**, Revista „Teatrul" nr.3, 1968, p.73-74)

„Actorul de talie mare este omul care se poate transpune în cât mai multe şi felurite personaje." (George Vraca: cf. C.I. Nottara **Amintiri**, 1960, p.271)

Exemplificările la care am recurs reiterează ideea că piatra de încercare în actul creaţiei scenice o constituie putinţa de transpunere a actorului în personaj, indiferent de gradul de asemănare sau depărtare dintre personaj şi datele interioare ale actorului, transpunere care se consumă echidistant de fenomenul detaşării totale şi de fenomenul identificării totale faţă de modelul de empatizat. Această echidistanţă se produce datorită conştiinţei clare a actorului dramatic potrivit căreia trăirea pe care o traduce scenic nu este a sa proprie ci a personajului, că transpunerea sa psihologică în cadrul intern de referinţă al personajului nu anulează conştiinţa identităţii sale de actor aflat în faţa unui public căruia îi prezintă modele umane cu care convenţional tinde să se „identifice". Cu cât autenticitatea transpunerii scenice este mai artistică, cu atât creaţia şi talentul actoricesc sunt mai bine puse în valoare, anulând temporar sentimentul convenţiei care poate stânjeni receptorul.

Caracteristica transpunerii scenice rezultă şi din specificitatea mecanismului psihologic angajat în procesul empatiei. Acest mecanism vizează o condiţie externă care se referă la modelul de empatizat, o condiţie internă ce se referă la relaţia dintre imitaţie - reprezentare - imaginaţie şi trăirea afectivă şi o condiţie facilitatoare pe care o impune convenţia „intrării" în psihologia personajului.

În ceea ce priveşte condiţia externă, actorul îşi descoperă modelul de empatizat, personajul de interpretat preponderent prin intermediul reprezentării şi într-o măsură prin intermediul imaginaţiei sale, deoarece modelul extern este fie descris amplu de către dramaturg, fie păstrat în memoria actorului din modele interpretative anterioare realizate de alţi actori. Aşadar, în descifrarea modelului de empatizat actorul dramatic încearcă să fixeze un optimum comportamental (psihic şi fizic) care baleează între un act de imitaţie, reprezentări ale memoriei, imaginaţia creatoare, uneori destul de liberă, frizând improvizaţia şi retrăirea afectivă a stărilor posibilului personaj. În

căutarea optimului comportamental actorul recurge la fenomenul proiectivităţii (amplu descris de Gh.Neacşu în lucrarea menţionată), ca o anticipare empatică, în plan mental al posibilei conduite psihice şi expresive a actorului în rol. În săvârşirea acestui complex mecanism interior al actorului dramatic, fiecare element capătă o nuanţă specifică aşa cum de altfel rezultă şi din relatările unor importanţi oameni de teatru:

„Fără îndoială actorul imită. Imitaţia este însăşi arta lui, însă imită interpretând, comentând, modificând, apropiind de felul său modelul pe care-l imită. Se transformă, îl transpune după firea şi nevoile scenei. La rândul său, el însuşi se mlădie cu totalitatea însuşirilor sale după modelul de imitat. Imitaţia astfel făcută pare realitatea însăşi, iar nu o copie slabă şi servilă." (L.S. Bulandra: **Amintiri, amintiri**, 1960, p. 311-312)

„Nu poţi să trăieşti într-un personaj fără să-ţi imaginezi omul pe care-l joci, în toate amănuntele lui psihice, în comportarea şi în toate atitudinile lui" (S.V.Obraztov: **Profesiunea mea**, 1952, p. 49-50)

„Să stăpâneşti personajul, să nu te stăpânească el. Să nu te emoţionezi până a te crede personajul pe care-l interpretezi, căci rişti să te dai pe tine şi personajul să dispară." (Grigore Manolescu, cf. V.Brădăţeanu, **Grigore Manolescu**, 1958, p. 211)

„Posesiunea acestor calităţi (imaginaţia şi afectivitatea n.n.) nu poate fi dovada unui actor desăvârşit, dar absenţa lor este o dovadă neîndoielnică a unuia slab. Fără să se pună pregnant din punct de vedere mental în locul personajului, fără să-şi imagineze senzaţiile şi emoţiile şi să simpatizeze cu ele, chiar dacă ele sunt cu totul diferite de ale sale proprii, un actor poate cu greu să interpreteze un rol cu deplin succes." (J.Dolman, **The art of play production**, 1946, p. 154)

Cea de-a treia condiţie, şi anume credinţa în convenţie reia, în discuţie sintagma de „ca şi cum" a lui C.Rogers, potrivit căreia actorul dramatic, în cazul nostru, intră în pielea personajului „ca şi cum" ar deveni acesta, dar fără a pierde condiţia de „ca şi cum".

O altă caracteristică a empatiei scenice vizează caracterul profund consumptiv al conduitei menţionate. Se are în vedere faptul relatat de oameni de teatru, că transpunându-se în personaj actorul dramatic pe parcursul a 2-3 ore exprimă atâtea gânduri, trăiri şi acţiuni câte îi sunt date unui om poate într-o întreagă perioadă a vieţii sale. Consumul de energie nervoasă şi fizică presupus este adesea epuizat şi profund

angajant fiind expresia esenței conduitei transpunerii scenice care, în ciuda reluării în cadrul multiplelor repetiții, nu anulează ci adâncește implicarea psihologică.

În sfârșit, o ultimă caracteristică a empatiei scenice privește caracterul trimodal al ipostazelor în care se manifestă acest fenomen. Principalul mod de transpunere scenică îl reprezintă intrarea în „pielea" personajului de interpretat. Asupra acestei forme de empatie nu mai insistăm fiind modul evident de existență al profesiunii actoricești. Dar actorul dramatic se traspune, totodată, și în personalitatea partenerului artistic cu care comunică, nu numai ca în relația dintre actori, dintre colegi de breaslă, dar, mai ales în relația dintre persoaje implicate în acțiuni scenice reclamate de construcția dramatică. Cel de al treilea mod de empatizare a actorului dramatic se produce în contacul pe care-l realizează, continuu cu publicul, mereu altul, și care-i dă senzația de perpetuă premieră. Actorul se transpune în psihologia publicului pe care-l „simte" apropiat sau depărtat și în funcție de care își reglează conduita sa participativă.

Așadar, comunicarea actorului cu „partenerul", comunicare implicită, de tip empatic se structurează pe trei planuri relativ distincte, și anume: cu propriul personaj, cu personajul-partener și cu publicul; acest cadru trimodal se constituie de fapt ca o specificitate a empatiei scenice.

În esență, empatia scenică este maximal determinată de specificul activității artistice, manifestându-se performanțial, bazată pe un mecanism psihologic adecvat necesității de a se raporta la modele umane elaborate din afară, dar recreate imaginativ de către actor pe care acesta le retrăiește profund consumptiv, asigurându-i un amplu proces de comunicare implicită de factură trimodală.

2. Empatia și creația literară

Nevoia de a delimita sub raport științific unele caracteristici proprii fenomenului empatic în directă dependență de specificul activității în care se implică nemijlocit, ne îndeamnă la o indirectă comparație între manifestările transpunerii psihologice în procesul creației literare față de modalitatea creativă de natură scenică. Comparația permite și asemănări și deosebiri, așa încât putem constata, mai ales din relatările unor prestigioși oameni de litere că empatia, indiferent dacă este sau nu folosită ca termen științific, se instituie ca o trăsătură aptitudinală

fundamentală prezentă cu necesitate în creația scriitorului.

Așadar, ca și în cazul activității scenice, și în cazul activității scriitoricești, empatia se constituie ca o aptitudine, ca o trăsătură instrumental operațională a personalității creatorului de transpunere în psihologia personajului sau personajelor pe care le construiește.

Volumul recent publicat cu privire la tema empatiei și literaturii (S.Marcus, D.S. Săucan - 1994) abordează in extenso această problematică, din care vom încerca o regrupare a argumentelor referitoare la unele caracteristici ale empatiei în creația literară.

Cu privire la rolul empatiei în elaborarea romanului există numeroase trimiteri interesante aparținând unor proeminenți oameni de litere. Vom face doar câteva referiri convingătoare:

„Încântător lucru să scrii, să nu mai fi tu, ci să circuli prin toată creația despre care se vorbește. Astăzi, de pildă, bărbat și femeie în același timp, amant și iubită totodată, m-am plimbat călare printr-o pădure într-o după amiază de toamnă, pe sub frunzele galbene și eram caii, frunzele, vântul, cuvintele care-și spuneau și soarele roșu, care-i făcea să-și închidă pe jumătate pleoapele scăldate în iubire." (G.Flaubert, Correspondance, II, p. 358).

„Iată adevărul despre această carte (romanul Leviathan): eu sunt toate personajele... Adevăratul romancier nu-și domină romanul, ci devine propriul său roman, se cufundă într-însul. Complicitatea dintre el și personajele sale este chiar mai profundă decât își închipuie și când acestea greșesc, greșește și el într-un fel. El este tot ce-i cartea lui, când crede în ea, când se lasă absorbit." (Julien Green, Jurnal, 1982, p. 126-127)

„Să fii orice, asta e condiția creațiunii. Sufletul tău să fie în zăplazul prăvălit, pe care camioanele îl hurducă, în șinele care țipă la curbe sub roțile locomotivei, sufletul tău să fie ulița pe care ai copilărit, în biserica strâmbă, în zborul vulturului și în fiorul de argint al greierului; și sufletul tău să fie în umerii gârboviți ai moșneagului, în pașii fetei care iubește și în saltul copilului care se joacă. Această încarnație desăvârșită în creaturile închipuirii tale este suprema fericire, suprema răsplată a scriitorului." (Ionel Teodoreanu, **Cum am scris Medelenii**, Manuscriptum nr. 1 (2), 1971, p. 119-133)

Așa cum reiese, conceptul de empatie la scriitori vizează o funcție performanțială a reușitei creatoare și se extinde, mai mult sau mai puțin justificat, și dincolo de personaje, chiar și față de obiective inanimate,

de fenomene ale naturii. În plus chiar, transpunerea psihologică a scriitorului cochetează mai mult cu fenomenul identificării decât în cazul actorului dramatic.

Mihai Ralea (1957) observa că artistul în general „intră în intimitatea lucrurilor şi a fenomenelor, le ghiceşte gândul şi taina devine una cu ele. Se ştie că acest fenomen a fost numit de estetica germană Einfühlung (p.238).

Această identificare se produce nu doar faţă de un anumit personaj, ci faţă de multiplele personaje pe care le inventează, intrând empatic în „pielea" acestora.

În cazul scriitorului apropierea de modelul de empatizat este predominant imaginativă şi doar într-o măsură evocată pe bază de reprezentări, dezvăluind o altă nuanţă caracteritică şi deci diferenţiatoare faţă de empatia scenică.

Mecanismul psihologic al declanşării empatiei scriitorului se bazează preponderent pe fenomenul imaginaţiei substitutive.

Empatia scriitorului, ca şi a actorului, este puternic sprijinită pe procesul imaginaţiei substitutive (evidenţiat de A.F. Osborn - 1965), apt să introducă individul prin substituire în contexte psihice proprii altui individ, cu sprijinul căruia se efectuează introiecţia modelului în subiect şi proiecţia subiectului către model. Imaginaţia substitutivă reprezintă mijlocul psihologic necesar elaborării unui comportament afectiv raportat la modelul obiectiv (perceput, evocat sau inventat) fără de care nu se produce starea empatică. În cazul special al comportamentului creator în artă, funcţia adaptativă a empatiei de echilibrare cu realitatea ca şi a imaginaţiei de tip substitutiv devin veritabile abilităţi absolut necesare manifestării talentului artistic.

Fireşte, în empatia scriitorului, ca şi în empatia scienică, intervin şi alte fenomene psihice alături de imaginaţie şi reprezentare, între care trăirea afectivă, mai puţin consumptivă, dar pe alocuri evidentă, ca şi proiectivitatea joacă un rol important.

Ca urmare, în empatia scriitorului apropierea de modelul de empatizat se face creativ pe baza imaginaţiei substitutive, consumându-se simultan actul de invenţie cu cel de transpunere, fapt ce asigură o integrare nemijlocită a fenomenului empatic în procesualitatea creaţiei, dar în acelaşi timp, apropierea de posibilul model de empatizat se realizează şi prin numeroase evocări şi reprezentări ale memoriei ca efect al acumulărilor realizate de scriitor pe baza deosebitului său spirit de observaţie. Aceste elemente conduc la trăiri

afective intense şi la retrăiri empatice faţă de posibile trăiri ale personajelor inventate şi pe care, în final, scriitorul le conturează nu numai sub raport psihologic, ci şi sub raport acţional, oferindu-le criteriul autenticităţii şi veridicităţii conduitei psihice în activitate. Nu excludem nici condiţia credinţei în convenţie, fiindcă în afara acestei condiţii n-ar fi posibilă transpunerea psihologică a scriitorului în numeroasele personaje create şi, evident, păstrarea unui anume spirit critic necesar oricărui creator de valoare. În aceeaşi ordine de idei se prefigurează şi explicaţia posibilă a declanşării unor multiple transpuneri în personaje prin apelul la experienţa scriitorului care cumulează în propria personalitate o multitudine de euri parţiale, a unei comunităţi de self-uri, potrivit concepţiei lui J.M.M. Mair la care neam mai referit.

În ceea ce priveşte caracterul consumptiv al empatiei la scriitor, acesta nu ne apare cu atâta evidenţă ca în cazul empatiei scenice în care specificul activităţii este unul demonstrativ, totuşi există argumente relatate de scriitori din care rezultă consumul mare de energie fizică şi psihică în elaborarea operelor literare. Fireşte cel mai elocvent exemplu ni-l oferă relatarea scriitorului G.Flaubert care declară: „Pe când scriam cum s-a otrăvit Emma Bovary, aveam atât de puternic gustul de arsenic în gură, încât mi-am provocat două indigestii, una după alta, două indigestii foarte reale, căci am vomat tot ce mâncasem." (cf. H.Taine, De l'intelligence, vol.1, p.90). Desigur, exemplilficările ar putea continua. Ideea implicării, uneori consumptive, a creatorului în actul transpunerii psihologice în personajele elaborate dezvăluie o caracteristică importantă a empatiei artistice.

În sfârşit, vom evidenţia caracterul bimodal al empatiei scriitorului, obiectivat în cele două perspective de transpunere psihologică şi anume: una în personajele operei create, scriitorul transpunându-se în psihologia tuturor personajelor construite şi se pare că nu numai în personaje; a doua în psihologia virtualului cititor, pe care-l intuieşte tot imaginativ, şi pentru care îşi elaborează opera, anticipându-i preferinţele şi chiar putinţa acestuia de a empatiza cu personajele create de scriitor. O posibilă explicaţie a modului de transpunere în psihologia cititorului virtual se bazează pe însuşi faptul că primul cititor şi critic al operei sale este chiar scriitorul, aflat implicit şi în ipostaza de cititor.

Iată-ne, aşadar, şi în situaţia favorabilă de a desprinde câteva caracteristici ale empatiei scriitorului şi care se referă, mai ales, la

funcţia performanţială, ca aptitudine specială inclusă nemijlocit în actul de creaţie, la modalităţile specifice de apropiere imaginativ creativă de un model de empatizat elaborat şi uneori evocat, la o trăire consumptivă a fenomenului de transpunere psihologică ce frizează o anume apropiere de identificare nu numai cu personajele inventate ci şi cu obiecte şi fenomene neanimate, dar antropomorfizate, şi, în sfârşit, la cele două ipostaze ale transpunerii vizând empatia cu o diversitate de personaje, precum şi empatia cu virtualul cititor cu care comunică implicit pe baza nevoii create de a se identifica cu aceleaşi personaje. Comunicarea de tip empatic între scriitor şi cititor se întemeiază pe transpunerea psihologică a ambilor poli ai comunicării faţă de aceleaşi personaje obiectivate în opera literară.

Empatia şi receptarea artistică

Problematica receptării artei şi literaturii constituie unul dintre principalele obiective ale psihoesteticii experimentale, având ca puncte de sprijin studiul factorilor extrinseci - dependenţi de operă şi a factorilor intrinseci - dependenţi de receptor luaţi pe grupe de referinţă sau ca ansamblu factorial. Analiza psihologică a acestor factori a constituit preocuparea noastră în conţinutul a trei studii cu caracter teoretic şi experimental (S.Marcus şi Anca Dabija - 1971; S.Marcus, Ana Catina - 1980; S. Marcus - 1986).

În contextul acestei analize am putut desprinde ca factor nodal şi fenomenul empatiei amplu examinat în două lucrări monografice (S.Marcus - 1971, S.Marcus, D.S. Săucan - 1994).

Activitatea de receptare a artei şi literaturii vizează în principal implicaţiile subiective ale percipientului, modul în care acesta întâmpină fenomenul artistic, mijloacele psihologice utilizate şi eficienţa apropierii modelelor umane reprezentate de operă. În acest contact nemijlocit cu produsul artistic şi literar, receptorul se confruntă empatic cu modelele artistice, se transpune în psihologia personajelor, retrăieşte alături de acestea mai mult sau mai puţin consumptiv stări afective general umane şi particular estetice. În acest mod empatia receptorului ne apare ca un mod de adaptare individuală la realitatea artistică, exprimându-se printr-o transpunere de tip cognitiv şi afectiv în rolul personajelor propuse de operă şi evident, implicit, de creator.

Pornind de la funcţia adaptativă a empatiei în receptarea artei s-au putut elabora tipologii specifice, clasificări ale spectatorilor şi cititorilor în categorii deosebite. Astfel, R.Müller - Freienfels (1922)

clasifică contemplatorii de artă în două mari categorii şi anume: spectatori simpatetici, care se confundă cu conţinutul emoţional al operei de artă şi spectatori care contemplează, menţinând o distanţă între ei şi operă, manifestând o stăpânire de sine critică şi rece.

La rândul său A. Michotte (1962) remarcă faptul că relaţiile empatice dintre spectator şi erou sunt de diferite niveluri: a) ele pot lipsi când emoţiile manifestate de erou sunt net diferite de acelea pe care „situaţia" le provoacă spectatorului (mânie la unul, sentiment comic la celălalt); b) ele pot exista ca un simplu paralelism când spectatorul ia parte la „durerea" actorului, dacă spectatorul se regăseşte în personaj; c) când spectatorul percepe pe figura actorului expresia sentimentelor pe care le încearcă el; d) când se produce o totală identificare între spectator şi actor.

Analiza complexă asupra fenomenului identificării cu opera literară realizată de Hans Robert Jauss (1983) pune în evidenţă cinci tipuri specifice şi anume: identificarea asociativă (comportament estetic de prelucrare a unui stil în universul imaginar închis al unui act lucid); identificarea admirativă (atitudine estetică în raport cu perfecţiunea unui model); identificare simpatetică (efectul estetic al autotranspunerii în NON - Eu); identificare cathartică (transpunerea spectatorului din sfera trăirilor şi intereselor sale, în situaţia eroului aflat în suferinţă pentru obţinerea descătuşării spirituale); identificare ironică (nivelului receptării estetice i se schiţează doar cadrul unei identificări la care se putea aştepta pentru a-l ironiza sau respinge în faza următoare).

În sfârşit, ne vom referi la punctul de vedere exprimat de Lucian Blaga (1970) potrivit căruia se poate vorbi de o dublă latură a empatiei: una cognitivă şi alta estetică. Diferenţa pe care o stabileşte autorul între cele două laturi constă în faptul că, în vreme ce în primul caz contemplatorul sesizează situaţii, stări posibile ale realităţii, în celălalt caz contemplatorul trăieşte stări realizate pe un plan impropriu, fictiv, pe planul convenţiei. Poate că în cazul empatiei estetice, aşa cum e denumită de către L.Blaga, este vorba de o convenţie de ordinul doi, prin suprapunerea convenţiei proprie empatiei peste convenţia proprie fenomenului estetic.

În ce ne priveşte, preluând cu interes tipologiile invocate, care în fond semnalează diferenţe ale nivelurilor de empatie în receptarea artistică şi literară, considerăm că fenomenul empatic se interpune cu necesitate în activitatea oricărui percipient ieşit în întâmpinarea operei

de artă. Mai mult sau mai puţin, mai difuz sau mai intens, empatia se implică în orice act de cunoaştere şi comunicare, ca şi în receptarea artistică şi literară. Această implicare se datorează, mai ales, activării unei trăsături comune de personalitate care este fenomenul empatic. Şi, în acest sens, poate că, din perspectiva psihologică, o primă diferenţiere între empatia creativă şi empatia contemplativă constă în faptul că prima se manifestă ca o însuşire aptitudinală generală şi specială (în funcţie de specificul activităţii de creaţie) pe când cea de-a doua se manifestă ca o trăsătură comună de personalitate, prezentă mai mult sau mai puţin evident la toţi oamenii şi independent de specificul „obiectului" contemplării.

Investigaţiile operate de noi în rândul publicului de artă sau a cititorilor confirmă acest punct de vedere, în sensul evidenţierii conduitei empatice în egală măsură şi la publicul avizat şi la cel mai puţin avizat. De altfel, Mihai Ralea (1957, p. 40-41) referindu-se la personalitatea criticului remarcă: „Nu e de ajuns însă criticului o înţelegere rece. Îi mai trebuie entuziasmul cu care să retrăiască opera. Febril şi lucid, continuă în el freamătul oamenilor, dar îl opreşte la timp, ca să-l poată pricepe."

O caracteristică aparte a empatiei prezente în activitatea de receptare artistică o constituie prezenţa formelor consumptive de transpunere. Să ne referim, în acest sens, doar la câteva observaţii pertinente făcute de oameni de artă şi esteticieni.

K.Groos relevă rolul stărilor interioare în receptarea artistică pentru provocarea sentimentelor, a dispoziţiilor de plăcere şi neplăcere în cazul ascultării unor bucăţi muzicale, cu prilejul lecturii unei poezii sau în faţa operelor plastice. „Dacă artistul nu se pricepe să provoace prin arta sa unele procese fiziologice în organismul publicului, sau dacă publicul îşi refuză, din pricina insensibilităţii sau a oboselii, asemenea stări, atunci opera de artă poate fi cel mult înţeleasă, dar nu gustată afectiv (K.Groos, „Das aesthetische Miterleben und die Empfindungen aus dem Körperimern", in Zeitschrift für Asthetik, IV, 1909, p. 172).

„Anxietatea care îl cuprinde pe spectator la un film tulburător este reală, este reflectată în simptomele fizice familiare, palpitaţii, tensiunea muşchilor, tresăriri subite" (Arthur Koestler „The act of creation", Hutchinson of London, 1964, p. 278-279).

„Să intrăm numai în una din sălile acestea şi să observăm ce efect produce asupra spectatorilor. Dacă privim în jur, vedem chipuri oarecum nemişcate, căzute într-o ciudată stare: ele par să-şi strângă toţi

muşchii într-o mare încordare, când nu-i păstrează moleşiţi de o mare istovire... Starea de pierzanie în care par prăbuşiţi sub imperiul unor neprecise, dar puternice sentimente este cu atât mai profundă cu cât actorii lucrează mai bine" (Bertolt Brecht „Mic organon pentru teatru" în Rev. „Teatrul", nr.2, 1968, p.50).

Aşa cum remarcă Henry Wallon (1964), ideea de a contempla un spectacol nu înseamnă o stare pasivă ci o transpunere în care imobilitatea aparentă este plină de tensiune musculară. Autorul citat pune în discuţie nu numai implicarea emoţională, obiectivată fiziologic în actul transpunerii artistice, ci prefigurează şi o altă caracteristică a empatiei proprii receptării artistice care vizează tendinţa inhibitivă a manifestării libere a implicării emoţionale. Este până la urmă acea echidistanţă, la care ne-am mai referit, între fenomenul detaşării şi identificării totale, care dezvăluie o specificitate a empatiei artistice. Hans Kreitler şi Shulamith Kreitler (1972) subliniază tocmai această tendinţă de reţinere a receptorului în implicarea empatică faţă de obiectul artistic pe care o numeşte distanţare aparentă şi care nu reduce intensitatea şi gradul de implicare emoţională. „Arta permite distanţarea aparentă... Există o anumită inhibiţie în orice fel de trăire a artei", care se datorează „distanţei în timp, spaţialităţii, încadrării picturii, sculpturii pe pedestal". Într-un anume sens, se dublează caracterul convenţional al empatiei artistice, fapt ce permite o anume inhibiţie comportamentală, mai mult sau mai puţin reţinută care se „încastrează în complexitatea trăirilor şi funcţionează prin contrabalansarea răspunsurilor emoţionale şi a înţelesurilor cognitive." Este un apel la dubla credinţă în convenţie, una provocată chiar de către mecanismul specific empatiei şi cealaltă provocată de confruntarea cu fenomenul artistic.

Dar, firește, valoarea psihologică a empatiei în activitatea de receptare a artei este asigurată de multiplele funcţii ale fenomenului menţionat, funcţii ce converg către o majoră caracteristică a transpunerii subiective în modele artistice obiectivate în operă şi care vizează conceptul adaptabilităţii, al echilibrării emoţional cathartice proprii receptorului cu realitatea estetică.

Empatia favorizează actul de înţelegere a mesajului transmis de creator prin intermediul operei sale către diferite tipuri de percipienţi. Apropierea prin implicare afectivă de modele specifice umane favorizează prin empatie nu numai o exemplaritate cognitivă ci, în acelaşi timp şi o posibilă contagiune emoţională, o retrăire a stărilor

modelului care îl apropie sau îl depărtează de individualitatea proprie receptorului. Pe canavaua manifestării fenomenului empatic se produce impactul cu modelele pozitive, se preiau prin similaritate şi contagiune paternuri de conduite umane, se exercită, ceea ce nu arareori denumim prin sintagma de „funcţia educativă a artei", adică preluarea benefică a unor caracteristici convenabile descoperite prin empatie la personajele artistice.

În sfârşit, în activitatea de receptare artistică şi literară funcţia comunicativă a empatiei, înnoadă o relaţie implicită între creator şi receptor bazată, îndeosebi, pe faptul că unul şi acelaşi model de empatizat, „personajul" este prin forţa lucrurilor, comun şi creatorului şi receptorului. Comunicarea, atât de comentată, de cele mai multe ori la „distanţă" (temporală şi spaţială) între emiţător şi percipient, în cazul artei şi literaturii îşi are originea, după opinia noastră, tocmai în antrenarea fenomenului empatic, ca mod de comunicare implicită, care se produce şi de la un pol şi de la celălalt pol asupra unuia şi aceluiaşi „personaj" (într-un caz elaborat, în celălalt caz recepţionat), dar care se produce şi „direct" prin implicarea empatică a creatorului în psihologia virtualului receptor sau viceversa prin implicarea empatică a receptorului în psihologia enigmaticului creator.

Aşadar, ca în orice act de comunicare, în activitatea atât de complexă a receptării artistice, percipientul îşi mobilizează voit sau nu, forţa sa empatică pentru a se transpune cognitiv şi emoţional în psihologia „partenerului" (fie el personaj artistic, fie el creator de operă) în scopul de a retrăi alături de acesta o viaţă „convenabilă" şi de a se adapta mai mult sau mai puţin consumptiv la modele oferite generos de către creator în opera sa. În acest sens, empatia, ca fenomen psihologic, favorizează apropierea receptorului de artă şi implicit atracţia de factură estetică faţă de produsul creativ.

Empatia şi comunicarea umană

Dincolo de condiţiile caracteristice impuse de activităţile specifice în care empatia se manifestă ca o modalitate adaptativă şi care-i condiţionează conduite de transpunere psihologică cu valenţe diferenţiatoare, apare în toate cazurile evidenţiate anterior, funcţia de comunicare a fenomenului studiat.

Însă, funcţia de comunicare a empatiei se evidenţiază cu precădere în relaţia interpersonală obişnuită, în procesul de interacţiune dintre

parteneri, vizând dialogul întâmplător ca şi condiţia de activitate socială în care oamenii sunt angrenaţi cu şi fără voia lor. Avem, deci, în vedere totalitatea relaţiilor interpersonale, fie ele întâmplătoare sau organizate, fie ele familiale sau instituţionale; cu alte cuvinte, orice act de comunicare explicită, verbală sau nonverbală dintre parteneri, presupune şi o comunicare implicită adăugitoare, însoţitoare, completatoare, de tip empatic.

Fenomenul empatiei se manifestă adaptativ în actul de comunicare interumană, permiţând un anumit mod de pătrundere în „psihologia" partenerului ca şi un mijloc de elaborare a propriului model de comportament. Oamenii se adaptează în raport cu semenii prin transpunere, dobândind astfel înţelegerea lor, fără ca prin aceasta să-şi piardă propria individualitate. În actul comunicării interindividuale transpunerea în psihologia partenerului se face prin intermediul imaginaţiei substitutive. A.F. Osborn (1965) menţiona, foarte exact, că „multe neînţelegeri provin din simpla noastră neputinţă de a ne imagina reacţiile posibile ale celeilalte părţi." Imaginaţia substitutivă mijloceşte ivirea unor stări afective similare cu ale modelului de empatizat şi astfel o înţelegere mai exactă a acestuia, de care adesea depinde varietatea relaţiilor între oameni.

Prin urmare, prin intermediul empatiei avem putinţa de a înţelege mai bine partenerul, de a-i intui gândurile şi trăirile afective, de a-i anticipa comportamentul şi chiar de a acţiona corespunzător asupra acestuia. Empatia ne apare, astfel, ca o nevoie specific umană, ca o necesitate de intercunoaştere, bazată pe o experienţă validată social care permite apropieri sau respingeri ca reflex al posibilei penetraţii în psihologia celuilalt. După Jean-Francis Held şi Jeanine Maucorps (1971), schimbul empatic este prin excelenţă un act social, având ca direcţie relaţia de la „eu" la „celălalt". Autoarele consideră că empatia presupune două scopuri noncontradictorii şi anume: „o comunicare în sine şi acomodarea la realitatea celuilalt, ca garanţie a eficienţei în practica socială" (p. 122). Alături de empatia propriu-zisă ca transpunere psihologică în cadrul intern de referinţă al partenerului, sunt subliniate încă alte două forme de conduită empatică, şi anume: auto-empatia ca semnalând o direcţie inversă de la celălalt spre mine, determinată de modul în care noi credem că suntem văzuţi de altul şi alo-empatia în care direcţia relaţiei este de la celălalt spre celălalt, adică modalitatea în care noi credem că o persoană se pune în locul altei persoane.

În optimizarea empatiei declanşată de comunicarea interpersonală apar şi unii factori favorizanţi între care menţionăm, aşa cum reiese din propriile cercetări, nivelul empatic al partenerilor, care, în cele mai multe cazuri maximizează efectul empatic al relaţiei. În diminuarea empatiei se implică pe lângă nivelul empatic precar al partenerilor şi unii factori psihosociali, pe care J.F.Held şi J. Maucorps îi identifică drept obstacole, între care menţionăm: convingerile opuse, mediul social diferit, atitudinile politice sau religioase opuse, handicapul, apartenenţa la rase şi chiar la sexe diferite.

După opinia noastră, empatia ca posibilitate de pătrundere în cadrul intern de referinţă al altuia poate contracara manifestarea agresivă, permiţând apariţia unei atitudini tolerante, de ascultare şi de luare în consideraţie a argumentelor furnizate de partener ca o condiţie atât de necesară comunicării interpersonale. „Refuzul" de empatie conduce la cantonarea mai mult în sine, tot aşa cum exagerata permeabilitate socială duce la pierderea identităţii eului. Nevoia de empatie se coroborează cu nevoia de dialog, cu schimbarea măcar pentru un timp scurt a propriei perspective cu a celuilalt. Empatia este cea care controlează, până la urmă, preferinţa interpersonală de simpatie sau antipatie, ca şi unele conduite prosociale („orientare şi comportament „Helping" - altruist) aşa cum reiese şi din cercetările întreprinse de noi şi prezentate în secţiunile anterioare.

Revenind, aşadar, la valenţele comunicaţionale ale conduitei empatice ne aliniem punctelor de vedere prezentate de diferiţi autori potrivit cărora empatia exprimă un proces de comunicare neverbală realizat implicit.

O.Lerbinger şi A.J. Sullivan (1965) discută trei aspecte ale comunicării: informaţia, influenţa, efectul care se completează cu al patrulea: empatia. Este parte integrantă a comunicării deoarece reprezintă o verigă între starea, gândirea emiţătorului şi receptor. Empatia este abilitatea de a înţelege starea de simţire a unei alte persoane în mod implicit: „Eu văd ce simţi". Valoarea empatiei este mai clar privită atunci când este examinată natura relaţiei dintre doi oameni. Cuvintele spuse dobândesc înţeles deplin numai când sunt privite ca relaţia dintre oameni aflaţi într-un proces de comunicare şi aceste cuvinte pot fi privite nu numai în termenii conţinutului lor logic, dar de asemenea a calităţii lor emoţionale. Comunicatorul este avizat să se abţină de la a evalua, de la a judeca starea partenerului şi să se pregătească să fie pe recepţie spre a putea înţelege.

- Irving L. Janis, George F. Mohl, Jerome Kojan, Robert R. Holt (1969) consideră că empatia desăvârşită nu este doar un proces activ ci şi unul interactiv; el este format şi rafinat prin jocul intercomunicării.

- Tatiana Slama-Cazacu (1968) „.... în limbaj relaţia dintre emiţător şi receptor este bilaterală, în sensul că fiecare partener reprezintă virtual posibilitatea de a juca şi celălalt rol, şi reversibilă, în sensul că receptorul-om poate să devină la rândul său, un emiţător. Această atitudine, dublă alternativă, este fundamentală pentru limbaj. Ea favorizează, de altfe, empatia în comunicarea obişnuită sau în artă."

Unii autori, intersectând concepţia privitoare la empatie ca mod de comunicare implicită cu valoarea sa aplicativă pentru optimizarea relaţiilor interpersonale, consideră că:

- Fenomenul empatic duce la scăderea lipsei de comunicare între părinţi şi copii, favorizează succesul în negociere, permite procesul de învăţare structurată prin tehniei de jucare a rolului şi întărire socială (Robert A. Guzzeta - 1976).

- Există o formă de comunicare fără finalitatea înţelegerii unghiului de vedere a celuilalt care exprimă o cale de a considera şi aprecia conduita celorlalţi potrivit unghiurilor proprii de vedere şi o altă formă de comunicare, care presupune urmărirea modului în care persoana interpretează realitatea înconjurătoare, gândeşte, simte şi motivează din perspectiva partenerului şi care capătă o finalitate comprehensivă, de înţelegere a psihologiei celuilalt, ca expresie a implicării, a comunicării de tip empatic (K. Bullmer - 1975).

În esenţă, putem conchide că empatia capătă un rol aparte în comunicarea interpersonală, permiţând înţelegerea şi anticiparea comportamentului celuilalt. O comunicare de tip empatic exprimă adesea o relaţie neverbalizată, implicită, cu un conţinut ideatic şi afectiv, de tip interactiv ce are ca efect adaptarea eficientă la psihologia celuilalt. Comunicarea de tip empatic se bazează preponderent pe implicarea în cadrul intern de referinţă al partenerului, ca model de empatizat perceput nemijlocit, dar se poate manifesta şi indirect faţă de un model de empatizat evocat sau imaginat ca în relaţia comunicaţională dintre creatorul şi receptorul artei. Comunicarea de tip empatic poate declanşa, uneori, şi o anumită contagiune emoţională, un act de influenţare socială pozitivă, fiind aptă să declanşeze armonii şi toleranţe caracteristice contactelor interpersonale benefice şi eficiente.

Maturizarea empatică la confluența dintre experiența empirică și antrenamentul dirijat

Analizând pe parcursul lucrării raportul dintre primar și dobândit în organizarea comportamentului empatic am demonstrat prin argumentele de care dispunem în prezent că acest fenomen „se constituie" la nivel individual pe o serie de predispoziții, favorizate de programul ereditar peste care „se clădește" viitoarea conduită empatică, ca efect al experienței trăite în practica socială și nu arareori ca urmare a instituirii unui antrenament dirijat. Aminteam atunci că în viziunea lui L.Kohlberg empatia ne apare ca un fenomen primar care se organizează pe parcursul vieții personanei umane prin socializare și evoluție. Prin urmare, putem vorbi, de o evoluție, de o maturizare și poate chiar de o involuție a fenomenului empatic la nivelul personalității?

După opinia noastră există semnele evidente ale evoluției empatice. Diferențele dintre conduita empatică bazată pe o experiență de viață limitată la copil, care conține în sine o tendință specific umană de comunicare, ce pare a fi o nevoie instinctuală, cu o pondere mărită a implicării emoționale încă destul de puțin controlată rațional și conduita empatică matură a adultului experimentat, în care se echilibrează componenta predictivă cu cea emoțională și motivațional-acțională a empatiei și în care valoric această conduită capătă uneori valențe aptitudinale, exprimă în suficientă măsură argumentația în favoarea unei anumite evoluții a fenomenului abordat. Mai mult, chiar, raportarea conduitei empatice la psihologia unor persoane de vârsta a treia ne îndreptățește să presupunem și o anume involuție a acestui fenomen, alături de a altora, ca o condiție psihologică a unor manifestări egoiste și egocentrice. De ce „scade" la unii bătrâni capacitatea empatică, de ce aceștia nu mai simt nevoia înțelegerii psihologiei celorlalți și a comunicării optime cu partenerii în favoarea unei opțiuni de cele mai multe ori foarte clare pentru aplecarea asupra propriei persoane? De ce dacă empatia se maturizează prin intermediul experienței sociale trăite care-i validează individului anticipările cu privire la cadrul intern de referință al altuia, în cazul unei experiențe foarte bogate a vârstnicilor se renunță, totuși, la o conduită empatică? Poate că acum și fără argumentele unor cercetări speciale pe această problemă un răspuns exact este greu de oferit. Presupuneri se pot face. Ele pot ține de instalarea unor prejudecăți ca rezultat al exacerbării experienței trăite, pot ține de cramponarea pe comportamente devenite

rigide și uneori antiinovatoare; ele pot ține de părăsirea activităților colective și a suspendării unor relații interpersonale; pot fi legate de nevoia de a fi ajutați în dauna nevoii de a ajuta ș.a. Nu în legătură cu această problemă vom încerca să ne desfășurăm analiza, din lipsa evidentă de probe experimentale, ci, îndeosebi, pe problema maturizării empatice la confluența dintre experiența empirică și antrenamentul programat.

Studiul evoluției empatice prin compararea adeseori a nivelului experențial al copiilor, considerați „autentici" actori atunci când, în joc, se implică afectiv, intrând cu „credință" în rolurile de educator, sau în cel de doctor și acceptând cu aceeași sinceritate parteneri copii sau, mai înainte, păpușile proprii, pe de-o parte, cu nivelul experențial al adulților, care intră la rându-le în diversitatea rolurilor sociale și dintre acestea a actorilor creatori, care cu aceeași autenticitate, credință și sinceritate ca și ale copiilor, dar cu o capacitate empatică rafinată experențial și adusă sub raport performanțial la stadiul de aptitudine scenică, pe de altă parte, ne pune în evidență un prim aspect, și anume, valorificarea în structurarea și maturizarea fenomenului empatic a unei experiențe dobândite prin activitate relațională. Propriile noastre cercetări privind diagnosticarea nivelului empatiei la studenți care ambiționează și se pregătesc pentru o carieră didactică, la elevii din ultima clasă a Școlii Normale care, deci, se află în pragul exercitării profesiei de educator și învățător și la cadre didactice cu experiență în învățământ, relevă o evoluție a conduitei empatice, care nu poate fi pusă decât pe seama experienței profesionale.

Dacă ne raportăm la mecanismul propriu-zis al fenomenului empatic atunci vom constata că acesta presupune o confruntare continuă de ordin cognitiv și afectiv, o anticipare prin imaginație substitutivă a cadrului intern de referință al modelului de empatizat perceput, evocat sau chiar elaborat, o intrare în rolul acestuia și dobândirea prin transpunere a unei înțelegeri și a unei stări afective relativ identică cu a modelului. Pentru dobândirea acestei însușiri psihice personalitatea subiectului își validează în permanență anticiparea săvârșită prin reacția partenerului. Această confruntare-validare ca premisă a desăvârșirii capacității empatice se realizează în practica socială, în comunicarea interpersonală, în frecventa relație eu - celălalt. În acest sens considerăm experiența socială validată individual ca premisă necesară a evoluției și maturizării conduitei empatice. Iată de ce, chiar și în cazul profesiilor care reclamă cu

stringentă prezența unei conduite empatice performante, nu recomandăm o selecție profesională exclusiv pe baza testelor de empatie și în nici un caz cu efect eliminatoriu, știind precis că de la un anumit nivel acceptabil al empatiei prin activitate și experiență trăită aceasta poate evolua performanțial. Cel mult proba de empatie își găsește rostul în alegerea profesională pentru a se determina nivelul existent și a se indica mijloace necesare de optimizare a acestui nivel. Firește că, pauperitatea empatică poate ridica semne de întrebare pentru profesiuni care reclamă relații interpersonale curente și pentru care nici timpul și nici nevoia socială nu îngăduie transformări structurale neeconomicoase; doar în aceste cazuri se pot formula contraindicații.

Așadar, pornindu-se de la un anumit nivel al conduitei empatice dobândit experențial și perfectibil experențial, optăm pentru un antrenament empatic dirijat care are avantajul validării unei experiențe empatice sigure, de calitate, și într-o unitate de timp mult mai mică decât pe baza unui antrenament lăsat la voia întâmplării. Așa cum am dezvoltat problema și în alte lucrări ale noastre și mai ales cu referire la empatia didactică (S. Marcus, T. David, A. Predescu - 1987, p. 121-130) s-au conturat două direcții de preocupări privind antrenamentul empatic.

O primă direcție vizează descoperirea unor capacități constitutive ale fenomenului empatic și antrenarea acestora în mod particular.

Cea de-a doua direcție de preocupări privește aplicarea unor programe de antrenament empatic.

Semnalările noastre relevă o preocupare aparte a psihologilor practicieni și teoreticieni pentru dezvoltarea capacității empatice la persoane aflate frecvent în situații relaționale, dar nu numai pentru acestea, avându-se ca premisă clară opțiunea științifică de a antrena eficient un fenomen psihic propriu personalității umane și care cu cât este mai dezvoltat cu atât favorizează comunicarea interpersonală atât de necesară conlucrării dintre oameni.

Înțelegem prin „maturizarea empatică" declanșarea unor forțe interioare care permit trecerea de la un proces spontan de „identificare" cu alții la un proces evoluat de transpunere psihologică care presupune optarea explicită sau implicită pentru o implicare relativizată ce se consumă la nivelul interacțiunii dintre identificare și detașare, sau altfel spus, care presupune o anume retrăire empatică ajustată, în situații speciale, cu o tendință de a menține distanțe optime în scopul

eficientizării actului de comunicare interpersonală. În esență, prin „maturizare empatică" denumim procesul evoluat al condiției primare de a empatiza într-o perspectivă controlată de nevoia păstrării convenției, adică a păstrării depline a conștiinței de sine. Această relativă transformare a fenomenului empatic prin mijlocirea experienței sociale acumulate se constituie ca un câștig adaptativ al personalității umane.

Maturizarea empatică, fie dobândită experențial cu consum sporit energetic și nu totdeauna vizând un obiectiv performanțial, fie ea dobândită organizat, programat, cu scop precis și cu eficiență sporită, devine în viziunea noastră un obiectiv important al psihologiei științifice în folosul personalității umane.

SFÂRŞITUL

Aici se încheie demersul nostru ştiinţific privitor la fenomenul empatiei. Un demers ştiinţific care a încununat o activitate de cercetare prelungită, alături de colaboratori la fel de pasionaţi ca şi autorul acestui volum, pentru studiul empatiei.

Ceea ce ni s-a părut important în scrierea acestui volum a vizat demonstrarea ipotezei privind considerarea empatiei ca trăsătură comună de personalitate. Am recurs la argumente teoretice şi experimentale privind fixarea fenomenului empatiei în ordinea de idei a determinanţilor principali ai personalităţii aducând în discuţie raportul dintre structura predispoziţională şi achiziţia experenţială a empatiei, evoluţia de la „primar" la „maturizat", relaţia dintre interioritatea şi exterioritatea conduitei empatice, contextul multidimensional şi multifuncţional al fenomenului cercetat care acoperă multiplele niveluri ale sistemului psihic uman, precum şi viziunea personologică prin care se evidenţiază valoarea aptitudinală a empatiei şi integrarea acestei însuşiri în contextul structurii de ansamblu a personalităţii prin corelaţii cu alte trăsături psihice.

Am urmărit, totodată, integrarea fenomenului empatic în activitatea umană, delimitând însuşirile generale ale comunicativităţii empatice de caracteristicile provocate de specificul unor activităţi cum sunt cele legate de procesul instructiv-educativ, de actul terapeutic, de creaţia şi receptarea artistică, de unele împrejurări de viaţă ce reclamă relaţii interpersonale. Prezenţa empatiei în desfăşurarea activităţilor umane se manifestă nu arareori performanţial, fapt fără de care eficienţa produsului realizat nu este posibilă.

În sfârşit, în ordinea de idei a analizei fenomenului empatic în structura de personalitate, am putut detecta printr-o metodă proprie manifestarea unui stil empatic, a unei maniere comportamentale, ca o

constantă individuală puţin influenţată perturbator sau stimulator de factori extrasubiectivi. Stilul empatic, fără a deveni o conduită stereotipă, se manifestă adaptativ în funcţie de împrejurările de viaţă cu care se confruntă omul, evidenţiind un patern eficient şi tolerant în comunicarea interpersonală.

Stilul empatic se săvârşeşte experenţial prin valorificarea maximală a potenţialităţii fiecărui individ şi se desăvârşeşte prin organizare interioară şi în urma unui antrenament dirijat. Nu arareori stilul empatic este o consecinţă a „maturizării empatice" în care se îmbină nevoia specific umană de transpunere în psihologia altuia cu tendinţa firească oricărui individ de a manifesta o anume detaşare în scopul păstrării identităţii de sine.

Iniţierea acestei lucrări de sinteză a avut ca scop major familiarizarea cititorului de psihologie ştiinţifică cu o bogată paletă sub care apare manifestat fenomenul empatic, dar şi pătrunderea în sfera intimă a explicării unui proces pe care îl trăim cu toţii.

Încercăm, la final, satisfacţia demonstrării viabilităţii obiectivelor şi ipotezelor prezumate ca efect al parcurgerii unui demers ştiinţific - experimental care a netezit calea către concluziile teoretice la care am ajuns.

Iată-ne prin urmare în ipostaza fericită, sau măcar satisfăcătoare, de a pune punct străduaniei noastre de aproape trei decenii, cu mulţumirea de a constata că există în prezent multiple preocupări în rândul colaboratorilor mei mai tineri pentru dezvoltarea în continuare a studiului empatiei. Le urez să obţină rezultate importante într-o problemă cu generoasă deschidere psihosocială în aşa fel încât, peste vreme, încercarea pe care o închei aici să fie cotată doar ca un început.

EMPATHY AND PERSONALITY

This book brings out the following summary:

First Section: GENERAL PROBLEMS

- Definitions - Is there the empathy phenomenon? - Concept and interpretation - Terminological confusions and conceptual delimitations - The functions of the empathy - The Psychological mechanism - A synthetical definition - Theory and method - New directions of research.

Second Section: THE EMPATHY AS A PERSONALITY TRAIT

- Hypotheses - A common trait of personality? - Innate or acquired trait? - Multidimensional construct. - Ability and behaviour. - Trait of aptitude. - The empathy in relationships with other variables of personality. - Empathy and sympathy; Empathy and helping orientation. - Empathy and interpersonal knowledge. - Empathic style of personality and the interpersonal cognitive style.

Third Section: EMPATHY AND ACTIVITY

- The empathy and the didactic activity. - The empathy and the therapist's activity. - The empathy and the artistic creation. - The empathy and the artistic reception. - The empathy and the human communication. - „The empathic maturation" towards the confluence between empirical experience and directed training.

The first section offers a synthetical sight on the evolution of the research concerning the empathic phenomenon from a conceptual, functional and psychologic mechanism of manifestation point of view.

The second section proposes a large demonstration based on the theoretical and experimental considerations concerning the explanation of the empathy as a common trait of personality.

The performed analyse points out answers and scientific arguments

of the consideration of this phenomenon as an essential trait of the personality, as a „general pattern", a specific ability of any human being to transpose in the another psychology to reach to an implicit way of communication, an interindividual one.

The main problems for discussion aim at some peculiar aspects contiguous for the fundamental hypotheses, pointed out in the title of the second section:

1. At the origin of the empathic phenomenon there is a basal structure which has its deep roots into the human being's hereditary predispositions, structure which organizes it self during the empirical knowledge, being perfectible from the educative point of view.

2. The empathy expresses by its manifestation a multidimensional psychic phenomenon which covers the whole human psychic system, developped from the unconscious level of the vegetative conduct, passed into the conscious plane of the cognition and anticipation, and reaching the emotional (affective) and motivational plane.

3. The empathy has a performantial function as an operational psychic tool to obtain some efficient results at the over medium level. The empathy is a general ability present in the whole human behaviour in relationships with similar others, but it can become also a special ability for some fields of activity (dramatic, literary, therapeutic empathy a.s.o).

4. Between the empathic ability, as a psychologic potential of internality, and the empathic behaviour, as a psychic action of externality are possible convergent and divergent relationships, under the influence of circumstances and partners' empathic conduct.

5. The empathy as an intrinsic component of the personality complex system manifests it self in interaction with other personality traits, temperamental or attitudinal, supporting conducts correlated with the sympathy, altruism, interpersonal cognitive style, and the need of communication.

6. The empathy as a consolidated trait of personality shows it self for some individuals as a behavioural constant, an individual manner, and more exactly as an empathic style.

The third section places the analyse of the empathic phenomenon in different planes of the human activity developping special preoccupations for the teachers', therapists', creators of art and literature activity, but also for artistic reception, negotiation and usual human communication.

This book is the author's scientific approach, based on a large bibliographical analyse, and a long personal or in collaboration scientific experience, conceived as a thematical synthesis for the purpose of bringing together in a personological vision some points of view on a psychic phenomenon present in the whole human activity, which is the empathy.

EMPATHIE ET PERSONNALITE

Cet ouvrage développe le sommaire suivant:

Première Section: PROBLEMES GENERAUX

- Définitions - Y a-t-il le phénomène de l'empathie? - Concept et interprétation - Confusions terminologiques et délimitations conceptuelles - Les fonctions de l'empathie - Le mécanisme psychologique - Une définition synthétique - Théorie et méthode - Nouvelles directions de recherche.

Seconde Section: L'EMPATHIE, UN TRAIT DE PERSONNALITE

- Hypothèses - Un trait commun de personnalité? - Trait inné ou acquis? - Construct multidimensionnel - Habilité et comportement - Trait d'aptitude - L'Empathie en relations avec d'autres variabiles de personnalité - Empathie et Sympathie - Empathie et orientation de type „helping"; - Empathie et connaisance interpersonnelle - Le style empathique de personnalité et le style cognitif interpersonnel.

Troisième Section: EMPATHIE ET ACTIVITE

- L'Empathie et l'activité didactique - L'Empathie et l'activité du thérapeute - L'Empathie et la création artistique - L'Empathie et la réception artistique - L'Empathie et la communication humaine - „La maturation empathique" à la confluence entre l'expérience empirique et l'entraînement dirijé.

La première section présente une vision synthétique sur l'évolution de la recherche du phénomène empathique du point de vue conceptuel, fonctionnel et du mécanisme psychologique d'expression.

La seconde section se propose une ample démonstration basée sur des considérations théoriques et expérimentales concernant l'explication de l'empathie comme un trait commun de personalité.

L'analyse effectuée met en évidence des réponses et des arguments scientifiques concernant la considération du phénomène en discussion

comme un trait indispensable de la personnalité, comme un „pattern général", une habilité propre à tout être humain de se transposer dans la psychologie de l'autre pour arriver à une voie de communication implicite, interindividuelle.

Les principaux problèmes en discussion visent une série d'aspects particuliers, adjacents à l'hypothèse de base, énoncés dans le titre de la seconde section:

1. A l'origine du phénomène empathique se trouve une structure basale qui a des racines profondes dans le plan des prédispositions héréditaires de l'homme, structure qui s'organise expérenciellement, étant perfectible du point de vue éducatif.

2. L'empathie exprime, par son moyen de manifestation, un phénomène psychique multidimensionnel qui couvre tout le systéme psychique humain, développé en commençant du plan inconscient de la conduite végétative, passé dans le plan conscient de la cognition et de l'anticipation, et arrivé dans le plan affectif et motivationnel.

3. L'empathie reçoit une fonction performante comme instrument psychique opérationnel dans l'obtention de certains résultats efficients au niveau supramedium. L'empathie est une aptitude générale présente dans l'entier comportement humain dans les relations avec les semblables, mais elle peut devenir aussi une aptitude spéciale par l'expression spécifique de cette habilité dans certain domains d'activité (l'empathie dramatique, littéraire, thérapautique etc).

4. Entre la capacité empathique, comme potentiel psychologique d'intériorité, et le comportement empathique, comme action psychique d'extériorité sont possibles des relations convergentes et divergentes, sous l'influence des circonstances et de la conduite empathique des partenaires.

5. L'empathie comme une composante intrinseque du système complexe de la personnalité se manifeste dans l'interaction avec d'autres traits de personnalité, tempéramentaux ou attitudinaux favorisant des conduites correlationées avec la sympathie, l' altruisme, le style cognitif, avec le besoin de communication.

6. L'empathie comme un trait consolidé de personnalité se manifeste chez certains individus comme une constante comportamentale, une manière individuelle, plus exactement comme un style empathique.

La troisième section met l'analyse du phénomène empathique dans des plans diverses de l'activité humaine développant des

préoccupations spéciales concernant l'activité des professeurs, thérapeutes, créateurs dans l'art et littérature, et aussi les activités de reception artistique, de négociation et de communication interhumaine ordinaire.

Le présent ouvrage représente une démarche scientifique de l'auteur, basée sur une ample analyse bibliographique et sur une longue expérience scientifique personnelle ou en collaboration, conçu comme un synthése thématique pour le besoin de ramasser dans une vision personnologique des points de vue sur un phénomène psychique présent dans tout l'activité humaine.

BIBLIOGRAFIE

Allport, G., **The Historical Background of Modern Social Psychology**, vol. I, Addison Wesley Publisching Company, 1968, 26-27.

Allport, G., **Structura şi dezvoltarea personalităţii,** Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1981, p. 340-342.

Arréat, L., **Art et Psychologie individuelle,** Paris, F. Alcan, 1906, p. 85.

Bannister, D., Mair, J.M.M., **The evaluation of personal constructs**, Academic Press,.London and New York, 1968.

Berger, M.S., **Conditioning through vicarious investigation**, Psychol. rev., vol. 69, nr. 5, 1962, p. 450-466.

Berlew, D.E., **Interpersonal sensitivity and motive strength**, „J. abnorm. soc. psychol.", vol. 63, nr. 2, 1961, p. 390-394.

Bieri, J., **Cognitive complexity - simplicity and predictive behavior** in J. C. Mancuso (ed.) „Reading for a cognitive theory of personality, New York, Holt, Rinehart and Wison, INC, 1970, p. 269-280.

Blaga Lucian, **Scrieri despre artă**, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1970, p. 34.

Blank-Greif, E., Hogan, R., **The theory and measurement of empathy**, Journal of Counseling, 1973, vol. 20, nr. 20, nr. 3, p. 280-284.

Burcheimer, A., **The development of ideas about empathy**, „Journal of Counseling Psychology, 1963, 10 (1), p. 61-70.

Bruner, S.J., Shapiro, D., Tagiuri, R., **The meaning of traits in isolation and combination**, in: R. Tagiuri, L. Petrullo, „Person perception and interpersonal behavior", Standford Univ. Press, Standford, California, 1958, cap. 18, p. 277-288.

Bullmer, K., **The art of empathy**, New York, Human Science Press, 1975.

Cazacu Tatiana Slama, **Introducere în pshiolingvistică,** Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.

Chessich, R.D., **Empathy and love in psychotherapy**, Amer. J. Psychotherapy", vol. 19, aprilie, nr. 2, 1965, p. 205-219.

Chlopan, B.E., Mc Cain, M.L., Carbonell, J.L., Hagen, R.L., **Empahty: Review of Available Measures**, Journal of Personality and Social Psychology, nr. 3, 48, 1985, p. 635-653.

Ciofu, I., Marcus, S., **Investigarea electrofiziologică în transpunerea scenică**, Rev. de Psihologie, nr. 3, 1969, p. 261-292.

Clapier Valladon, S., **Les Théories de la personnalité**, Paris, PUF, 1968.

Clark B. Kenneth, **Empathy, A Neglected Topic in Psychological Research**, American Psychologist, vol. 35 nr. 2, 1980, p. 187-190.

Coke, J. S., Batson, D.U., Davis, K. Mc., **Empathic Mediation of Helping. A Two Stage Model**, Journal pf Personality and Social Psychology, vol. 36, nr. 7, 1978, p. 752.

Dalton, R.F. jr., Sundblad, R.M., **Using Principles of Social Learning in Training for Communication of Empathy**, „Journal of Counseling psychology", vol. 23, nr. 5. 1876, p. 454-458.

Davidio, J.F., Allen, J.L., D.A., **SpecificityEmpathy - Induced Helping: Evidence for Altruistic Motivation,** „Journal of Personality and Social Psychology", vol. 59, nr. 2, 1990, p. 249-260.

Davis, N.H., **Measuring individual differences in empathy, Evidence for a multidimensional approach**, „Journal of Personality and Social Psychology, 44, 1983, p. 113-136.

De Vitto, J.A., **Human Communication, the Basic Course**, 4 ed. Harper and Rev. Publischers, New York, 1988, p. 222.

Dolman, J., **The art of acting**, New York, Harper Brothers Publishers, 1949, p. 26-27.

Ducasse, C.J., **The Philosophy of art**, New York, Dover Publications my, 1966, p. 210-211.

Dymond, R.F., **A scale for the measurement of empathic ability**, „Journal of Consulting Psychology, 13, 1949, p. 127-133.

Dymond, R.F., **Personality ans empathy**, in „J. Consult. Psychology", nr. 14, 1950, p. 343-350.

Enătescu, V., **Dialogul medic - pacient**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988, p. 82.

Ferry, G., **Practica muncii în grupuri**, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1975.

Firu, I.S., **Personalitatea profesorului român**, Bucureşti, Biblioteca Liceului Românesc, 1939.

Freud, S., **The psychoanalytic theory of neurosis,** New York, Norton, 1949.

Gelhorn, E., **Motion and emotion: the role of proprioception in the psychology and pathology of the emotion**, in „Psychol. rev.", 1964, nr. 6, p. 457-472.

George Robinson, **A new theory of empathy and its relations to identification**, in „Journal of Asthma Research", nr. 1, 1963, p. 49-114.

Golu, M., **Dinamica personalităţii**, Bucureşti, Ed. Geneze. 1993, p. 13-19.

Golu, P., Mitrofan, N., **Dimensiuni psihologice ale competenţei didactice**, „Rev. de Psihologie, nr. 2, 1982, p. 129-149.

Gruen, R.J., Mendelsohn, G., **Emotional Responses to Affective Displays in Others: The Distinction between Empathy and Sympahty**. Journal of Personality and Social Psychology, 51, nr. 3, 1986, p. 609-614.

Guilford, J.P., **Personality**, New York, Mc Graw-Hill Book Company, I.N.C., 1959.

Guillaumin, J., **La dynamique de l'examen psychologique**, Paris, PUF, 1965, p. 307.

Guzetta, R.A., **Acquisition and Transfer of Empathy by the Parent of Early Adolescents through structured Learning Training**, Journal of Counseling Psychology", vol. 23, nr. 5, 1976, p. 449-454.

Haynes, L., Avary, A., **Training adolescence in self disclosure and empathy skills**, „Journal of Counseling Psychology", 1979, vol. 26, p. 526-530.

Heider, F., **Perceiving the other person**, în R. Tagiuri, l. Petrullo, „Person perception and interpersonal behavior", Standford Univ. Press, Standford, California, 1958, cap. 2, p. 22-26.

Held, J.F. Maucorps, J., **Je et les autres: essai sur l'empathie quotidienne**, Paris, Payot, 1971.

Hoffman, M.L., **Developmental synthesis of affect and cognition and its implications for altruistic motivation**, „Developmental Psychology", 1975, 11, p. 607-622.

Hogan, R., **Development of an empathy scale**. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 33, 1969, p. 307-316.

Hogan, R., **Moral conduct and model character: A Psychological perspective**, Psychological Bulletin, 1973, 79, p. 217-232.

Hogan, R., Mankin, R., Conway, D., Fox, I., **Personality correlates of undergraduate marijuana use**, Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1970, 35, p. 58-63.

Janis, I.L., Mahl, G.F., Kogan, I., Holt, R., **Personality Dinamics, Development and assesment**, Harcourt Brace and Worl, INC, New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, 1969, 859 p.

Jaspers, K., **The phenomenological approach in psychopathology**, Britisch Journal of Psychiatri", vol. 114, nr. 516, nov. 1968, p. 1313-1323.

Jarow, M.R., Waxler, C. Z., **Dimensions and correlates of prosocial behavior in Young children**, „Children Development", 1976, 47, p. 118-125.

Jauss, H.R., **Experienţa estetică şi hermeneutică literară**, Bucureşti, Ed. Univers, 1983, p. 248-298.

Jerome, K., William, Rh., **Measurement of identification, a methodological note**, „Journal of abn. and soc. psychology", vol. 69, nr. 4, 1964, p. 442-444.

Katchourine, A., **La Psychologie sociale clé du marketing**, SABRI, Paris, 1967, p. 44.

Kerr, W.A., Speroff, B.J., **Validation and evaluation of the empathy test**, The Journal of General Psychology, 50, 1954, p. 269-276.

Koestler, A., **The act of creation**, Hutchinson of London, 1964, p. 188.

Kohlberg, L., **Moral education in the schools: a development view**, in R. Grinder, „Studies in adolescence", London, The Macmillan Company Collier - Macmillan Limitted, 1969, ed. II, p. 237-258.

Kreitler, H., Kreitler, S., **Psychology of the Arts**, Duke University Press, Durham N.C., 1972, p. 257-285.

Kurz, R.B., Capone, T., **Cognitive level role-taking ability and the Rorschach human movement response**, „Percept. and mot. Skills", vol. 24, nr. 2, 1967, p. 657-658.

Lalo, Ch., **L'esthétique expérimentale contemporaine**, Paris, F. Alcan, 1908, p. 82.

Landfield, A., **Interprtative Man. The Enlarged Self Image**, Symposium on Motivation, Nebraska, 1976, p. 162-170.

Lemaine, J.M., **L'empathie et les problémes de la perception d'autrui,** L'anné psychologique, nr. 1, 1959, p. 143-159.

Lerbinger, Otto, Sullivan, Albert J., **Information influence Communication - The theory and practice of public relations analyzed by twenty-five social scientists and practitioners**, Basic Book Inc., Publishers New York, London, 1965.

Lindzey, G., Aronson, E. **The handbook of social psychology**, vol. II, Addison-Wesley Publishing Company, SUA, 1969, p. 13-14.

Lipps, Th., **Asthetik Psychologie des Schönen und der Kunst**, Leipzig, 1903.

Lipps, Th., **Leitfaden des Psychologie**, Leipzig, Engelman, 1906.

Mair, L.M.M., **The community of self** in D. Bannister (ad.) „New perspectives in personal construct theory", Academic Press, London, New York, San Francisco. A subsidiari of Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1977, p. 125-149.

Marchand, M., **Hygiéne affective de l'educateur**, Paris, PUF, 1956.

Marcus Bolohan, A., **Empatie şi detaşare în relaţia medic-pacient**, Bucureşti, Rev. de Psihologie, nr. 2, 1990, p. 143-152

Marcus, S., **Studiul imaginaţiei la studenţii în arta dramatică printr-o variantă a testului Rorschach**, Rev. de Psihologie, nr. 2, 1968, p. 183-195.

Marcus, S., **Criterii psihologice de depistare a capacităţii de transpunere scenică**, Rev. de Psihologie, nr. 4, 1968, p. 377-390.

Marcus, S., **Empatia - cercetări experimentale**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971.

Marcus, S., **Condiţionarea psihologică a comportamentului empatic**, Rev. de psihologie, nr. 3, 1979, p. 271-282.

Marcus, S., **Imaginaţia**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.

Marcus, S., **Psihoestetica experimentală şi receptarea operei de artă** în „Arta modernă şi problemele percepţiei estetice", Bucureşti, Ed. Meridiane, 1986, p. 69-98.

Marcus, S., **Traits caractéristiques du type empathique de personalité**, Revue de Psychologie, 35, nr. 1-2, 1991, p. 53-62.

Marcus, S., Catina, A., **Cunoașterea empatică - însușire aptitudinală a profesorilor**, Rev. de pedagogie, 10, 1977, p. 24-28.

Marcus, S., Catina, A., Filoteanu, N., David, T. Predescu, A., **Cunoașterea empatică - însușire aptitudinală a profesorilor** (cercetare experimentală), Rev. de Pedagogie, 12, 1977, p. 25-29.

Marcus, S., Ciofu, I., **Analiza diferențială a modificărilor fiziologice în transpunerea scenică**, Rev. de Psihologie, nr. 4, 1969, p. 417-428.

Marcus, S., Dabija, Anca, **Condiționarea psihologică a receptării operei de artă**, în „Artă și Comunicare", București, Ed. Meridiane, 1971, p. 214-237.

Marcus, S., Catina, A., **Stiluri apreciative**, București, Ed. Academiei, 1980.

Marcus, S., David, T., Predescu, A., **Empatia și relația profesor - elev**, București, Ed. Academiei, 1987.

Marcus, S., David, T., Predescu, A., **Empatia - însușire aptitudinală a cadrelor didactice,** Revista de Psihologie, nr. 1, 1986, p. 24-32.

Marcus, S., Neacșu, Gh., Gherghinescu, R. Săucan, D.S., **Relația dintre empatie și orientarea „helping" în structurarea competenței didactice**, Rev. de Psihologie, nr. 2, 1994, p. 107-116.

Marcus, S., Săucan, D.S., **Empatia și literatura**, București, Ed. Academiei, 1994.

Marcus, S., Stratilescu, D., Gherghinescu, R., **Empatia predictivă și preferințele interpersonale**, Rev. de Psihologie, 4, 1992, p. 285-296.

Marcus, S., Stratilescu, D., Gherghinescu, R., **Empatia și cnuoașterea interpersonală**, Revista de Psihologie, nr. 2, 1993.

Maucorps, P.H., Bassoul, R., **Empathies et connaissance d'autrui**, Monographies francaises de Psychologie. Centre national de la Recherche scientifique, 13, Paris, VII, 1960, p. 93.

Mead, G.H., **Mind, self and society**, Chicago, University of Chicago Press, 1934.

Mehrabian, A., Epstein, N., **A measure of emotional empathy**, Journal of Personality, 40, 1972, p. 525-543.

Michotte, A., **La participation émotionelle du spectateur á l'action représentée á l'écran. Essai d'une theorie,** en: Causalité permanence et réalité phénoménales, etudes de psychologie experimentale". Publications universitaires de Louvain, Paris, Editions Béatrice Nouwelaertes, 1962, p. 501-512.

Moreno, J.L., **Fondements de la sociométrie**, Paris, PUF, 1954, p. 164-172.

Müller-Freienfels, R., **Psychologie der Kunst**, München, vol. 1, 1922, p. 66.

Neacșu, Gh., **Transpunere și expresivitate scenică,** București, Ed. Academiei, 1971.

Osborn, A.F., **L'imagination constructive**, Paris, Dunod, 2 ed., 1965, p. 86.

Pavelcu, V., **Cunoașterea psihologică și sentimentul**, Revista de Filosofie, nr. 3, 1937.

Pavelcu, V., **Drama psihologiei**, București, Ed. Științifică, 1965, p. 87.

Pavelcu, V., **Principii de docimologie**, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, p. 133-140.

Pavelcu, V., **Metamorfozele lumii interioare**, Iași, Junimea, 1976.

Pièron, H., **Vocabulaire de la psychologie**, ed. a II-a, Paris, PUF, 1957.

Popescu-Neveanu, P., **Empatia în consonanță cu împrejurările de viață,** (studiu introductiv) în: S. Marcus și D. Săucan, „Empatia și literatura", Ed. Academiei 1994, p. 9-25.

Potkay, R., Allan, B.P., **Personality Theory, Research and Aplications**, Brooks, Cole Publishing Company, Monterey, California, 1986, cap. 8, p. 265-290.

Ralea, Mihai, **Scrieri din trecut în literatură**, București, ESPLA, vol. I, 1957.

Read, H., **Semnificația artei**, București, Ed. Meridiane, 1969, p. 39-40.

Rogers, C., **A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client centered frammework**, in Koch Siegmund, „Psychology: a studie of a science", New York, Toronto, London, Mc Graw-Hill, Book Company, INC, 1959, p. 210.

Rogers, C., **Client centered method and theory**, in Koch, S., „Psychology: a study of a science", vol. III, „Formulation of the person and the social context", Mc Graw Hill Group Company, Inc. New York, Toronto, London, 1959, p. 184-253.

Rogers, C., **La- rélation therapeutique - les bases de son efficacité**, Bulletin de psychologie", oct., 1963, p. 3-4.

Rogers, C., **Client centered therapy,** Hongton Miffilin Company, Boston, New York, Atlanta, Geneva, Dallas, Palo Alto, 1965, cap. II, p. 19-64.

Romer, D., Gruder, C.L., Lizzandro, T., **A Person - situation Approach to Altruistic Behavior**, „Journal of Personality and Social Psychology", nr. 5, vol. 51, 1986, p. 1001-1012.

Roşca, Al., Roşca, M., Vasilescu, V., **Influenţa celui de-al doilea sistem de semnalizare asupra reacţiilor vasculare**, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Ed. Academiei, Filiala Cluj, 1954, nr. 1-2.

Ruch, F.L. **Psychology and Life,** Ed. a 6-a, Scott Foresman and Company, Chicago, Atlanta, Dallas, Palo Alto, Fair Laun, 1963, p. 174.

Sandven, J., **Do we select the right people for teaching**, Pedagogica Europea, 1969, p. 113-136.

Scheler, M., **Nature er formes de la sympathie**, Paris, Payot, 1928.

Shaffer, W.F., Hummel, T. J., **There Experiments using an algorithm for empathic responses**, „Journal of Counseling Psychology", 1979, vol. 26, nr. 4, p. 279-284.

Speranţia, E., **Cartea despre carte**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 108.

Stark, S., **Role - taking, empathic imagination and Rorschach human movement responses: a review of two literatures.** Perceptual and Motor Skills, 1966, 23, p. 243-256.

Stotland, E., **Exploratory Investigations of Empathy**, în L. Berkovitz (coord.) „Advances in Experimental Social Psychology", vol. 4, Academic Press, New York and London, 1969, p. 272.

Stotland, E., Walsh, J., **Birth order and on experimental study of empathy**, „J. of abnorm. and soc. psychology", vol. 66, nr. 6, 1963, p. 610-614.

Titchener, E., **Elementary psychology of the tought processes,** New York, Macmillan, 1909.

Titchener, E., **A beginner's psychology**, New York, Macmillian, 1915.

Torrance, E.P., **Guiding creative talent**, Pretince Hall INC, SUA, 1962.

Vernon, P.E., **Some characteristics of the good judge of personality**, Journal of Social Psychology, 4, 1993, p..42-57.

Vianu, T., **Estetica**, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1968, p. 290-300.

Villiers, A., **La psychologie du comédien**, Paris, Odette Lentier, 1946.

Wallon, H., **De la act la gândire**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1964, p. 142-158.

Weinstein, E.A., **The Development of Interpersonal Competence**, în David A. Goslin, „Handbook of socialisation. Theory and Research Rand Mc. Nelly College Publishing Company, cap. 17, Chicago, 1973; p. 753-775.

Wispé, L., **The Distinction between Sympathy and Empathy: The Call Forth a Concept. A Word is Needed,** Journal of Personality and Social Psychology, 1986, vol. 50, nr. 2, p. 314-321.

Worringer, W., **Abstraction und Einfühlung** (1908) tradusă în limba română de Bucur Stănescu, Bucureşti, Ed. Univers, 1970.

CUPRINS

- Începutul sfârșitului ..... p. 7

- SECȚIUNEA I: PROBLEME GENERALE .....p. 11

Definiții - Există fenomenul empatiei? - Concept și interpretare - Confuzii terminologice și delimitări conceptuale - Funcțiile empatiei - Mecanismul psihologic - O definiție sintetică - Teorie și metodă - Noi direcții de cercetare.

- SECȚIUNEA a II-a: EMPATIA O TRĂSĂTURĂ DE PERSONALITATE .....p. 68

Ipoteze - Trăsătură comună de personalitate? - Trăsătură înnăscută sau dobândită? - Construct multidimensional - Capacitate și comportament - Însușire aptitudinală - Empatia în relație cu alte variabile de personalitate: Empatie și Simpatie; Empatie și orientare „helping"; Empatie și cunoaștere interpersonală - Stilul empatic de personalitate și stilul cognitiv interpersonal.

- SECȚIUNEA a III-a: EMPATIE ȘI ACTIVITATE .....p. 132

Empatia și activitatea didactică - Empatia și activitatea terapeutului - Empatia și creația artistică - Empatia și receptarea artistică - Empatia și comunicarea umană - „Maturizarea empatică" la confluența dintre experiența empirică și antrenamentul dirijat.

- Sfârșitul .....p. 176
- Empathy and Personality .....p. 178
- Empathie et personnalité .....p. 180
- Bibliografie .....p. 183

Colecția

PSIHOLOGIE / PARAPSIHOLOGIE

Lucrare originală de psihologie despre "fenomenul empatic", empatia fiind o însușire indispensabilă personalității umane, o abilitate de a intra în relații cu semenii. Autorul este cercetător principal I la Institutul de Psihologie al Academiei Române și profesor asociat la Universitatea din București. Cartea se adresează psihologilor, cadrelor didactice, politicienilor, managerilor, negociatorilor, terapeuților, artiștilor, scriitorilor, studenților, tuturor cititorilor ce vor să-și cultive aptitudinile de a stabili relații de comunicare și colaborare cu oamenii.

ISBN 973-95877-7-1